Szólláth Aliz

„Íme az ember”
II. János Pál pápa a világpolitikában

GROTIUS E-KÖNYVTÁR

2011

Sorozatszerkesztő

Horváth Jenő

A tanulmány MA-diplomamunka, amely 2011 tavaszi félévében került megvédésre a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetében.

Témavezető: Zsinka László

A kötet szerzői jogvédelem alatt áll. Annak teljes vagy részleges másolása, papír alapú vagy elektronikus felhasználása csak a szerző és a kiadó előzetes írásbeli engedélyével lehetséges.

© Szólláth Aliz

© www.grotius.hu

Szólláth Aliz

„Íme az ember”
II. János Pál pápa a világpolitikában

GROTIUS E-KÖNYVTÁR
2011

„A szabadságért teljes valóddal fizetsz: az a Te szabadságod, ami által,
miközben az árat megfizeted, mindinkább önmagad lehetsz.”
(II. János Pál)

Tartalomjegyzék

Bevezetés / 6

1. Körkép a világpolitika kilátójából – és a Szent Péter Bazilika erkélyéről / 10

    1.1. „Gyorsreagálású” megütközések / 12

    1.2. Függöny fel! / 15

    1.3. Fides et Ratio – a döntés feltételezhető okai és jelentősége / 16

2. A jövő záloga a múlt? / 20

    2.1. „Erdőtársulás” a társadalomban / 22

    2.2. Egy római lomb gyökerei a lengyel földben / 25

3. A hidegháború porondján – a meleg szavak fegyverével / 35

    3.1. A vég kezdete / 38

    3.2. A függöny széthasad / 48

Konklúzió / 53

Bibliográfia / 56

Melléklet / 62

Bevezetés

„II. János Pálnak köszönhetően a Vatikán hangjai a világ minden táján mérvadóak, mivel a pápa napjaink valóságának objektív bírája.”
(Pravda, 1989. január)

Karol Wojtyła vitathatatlanul a 20. század nagy formátumú személyiségei közé tartozik. Különösen igaz ez mintegy 27 éves pápasága tükrében, de igaz már a megválasztása előtti időszakra is: személye és tevékenysége már akkortól kezdve számottevő hatást gyakorolt a lengyel társadalomra, amelyből aztán, az 1980-as években kiinduló „földrengés” alapjaiban rengette meg a Szovjetunió kelet-közép-európai pozícióit.

Egy egész generáció számára – köztük számomra is – II. János Pál nem egyszerűen *egy pápa* volt a katolikus egyházfők sorában, hanem *ő* volt *a pápa*. Gyakorlati szempontból ez szokatlanul hosszú hivatali idejének és az ahhoz kapcsolódó egyfajta nosztalgiának is betudható, azonban ezen túlmenően a tudományos vizsgálat arra enged következtetni, hogy a lengyel pápa elméleti és gyakorlati munkássága nem csupán egyházszervezeti szempontból rendkívül fajsúlyos, hanem világpolitikai szempontból is. Közvetlen és explicit módon sohasem politizált, ez a szerepvállalás „járulékos” volt, tudatosan megmaradt a hivatása és posztja keretein és az azok által meghatározott célokon belül, ugyanakkor az ezekből fakadó lehetőségeket maximálisan kihasználta. Ezzel a világpolitika „teljes értékű” szereplőjévé vált, hiszen döntő hatást tudott gyakorolni a 20. század utolsó évtizedeinek világpolitikai dinamikáira, és egyfajta „katalizátorként” működött az ekkor végbement nagy változásoknál.

Karol Wojtyła személyéhez számos kérdés kapcsolódik. Hogyan tudott lengyelországi papi működése alatt kellő határozottsággal, de erőszakmentesen és megtorló következmények nélkül szembemenni sorozatosan a kommunista vezetéssel – és sikereket elérni? Miért becsülte alá Wojtyłát a lengyel kommunista vezetés, és üdvözölte érseki székbe kerülését? Miként lehetséges, hogy egy vasfüggöny mögül jött, szláv érsek megtörte az olasz pápák 455 éves hegemóniáját? Hogyan tudta elfogadtatni magát – konzervatív nézetei ellenére – a liberális Nyugattal, és egyenrangú tárgyalópartnerként a vallásellenes szovjet vezetőkkel? Hogyan tudta

érvényesíteni a „hit geopolitikáját" a „hatalom geopolitikájában",[1] „egyetlen hadosztály nélkül"[2]? Hogyan tudott olyan hatással lenni egy egész nemzet tudatára és lelkére, amely a Szolidaritás mozgalom gyújtózsinórja lett?

Célszerű a kérdéskört fordítva is megközelíteni. Létezett és fennmaradt volna a Szolidaritás II. János Pál nélkül? Ha Lengyelország nem, akkor egy másik szatellit-állam vajon felveszi a kesztyűt a Szovjetunió ellen az 1956-os és 1968-as események után, és ha igen, mikor? Még ha az Egyesült Államok által diktált fegyverkezési tempó tarthatatlansága (pl. SDI) és a Szovjetunió belső, gazdasági összeroppanása előbb-utóbb el is hozta volna a kettéosztott Európa és a bipoláris világrend végét, és a keleti tömbnek a második világháború után „felszabadított" országai ténylegesen felszabadultak volna, ez vajon békés úton ment volna végbe? Ha pedig nem, akkor milyen áron?

Dolgozatom hipotézise, hogy II. János Pál pápának jelentős szerepe volt abban, hogy a kommunista vezetésű Szovjetunió – és vele a keleti tömb – felbomlott, és a szovjet impérium államaiban, Lengyelországgal kezdve, békés keretek között mentek végbe a rendszerváltások.[3] Továbbá az, hogy II. János Pál pápának nélkülözhetetlen szerepe volt abban, *ahogyan*, és *amikor* mindezek az események lezajlottak.

Sokan beszélnek egyfajta „szent szövetségről" II. János Pál pápa és Ronald Reagan között, sőt, számos olyan értékelés látott napvilágot, amelyben Karol Wojtyłát a hidegháború hőseként ünneplik, mint aki kevesekkel együtt szinte egy személyben vitte győzelemre a hidegháborút a „sötét oldal" fölött. Van, aki egyenesen a Kelet és a Nyugat (közvetve II. János Pál és Gorbacsov) világhatalomért vívott harcáról és konspirációkról elmélkedik.[4] Rejtélyek és találgatások övezik a Vatikánban működő kémszolgálatokat, továbbá a pápa ellen 1981-ben elkövetett merénylet körülményeit és mozgatórugóit. A másik oldalon pedig van, aki óvva int II. János Pál személyének „idealizálásától" és történelmi szerepének túlértékelésétől, mondván, hogy ugyan mi köze az egyháznak a nagybetűs politikához, hiszen társadalmi intézmény lévén legfeljebb csak egy csepp lehet a meghatározó világpolitikai folyamatok és egyéb körülmények közrejátszásának tengerében.[5]

A magyar nyelvű szakirodalom meglehetősen hézagos a témában, jelentős mértékben egyházjogi (és emberi jogi) szempontokra szorítkozik, amikor megkísérli II.

---

[1] Malachi Martin kifejezései. Martin: *Keys of This Blood. Pope John Paul II Versus Russia and the West for Control of the New World Order.* 1990, Simon and Schuster, New York. 55.; 485.

[2] Pierre Laval francia külügyminiszter, más források szerint Winston Churchill egyszer felvetette Sztálinnak, hogy javítson a katolikusok helyzetén, ne hogy konfliktusba keveredjen a pápával. Sztálin erre megvetően megjegyezte: *„A pápával*? *Ugyan*, *hány hadosztálya van a pápának*?"

[3] Ebben nyilvánvalóan sok egyéb tényező is szerepet játszott, de ezek feltérképezése ennek a dolgozatnak nem feladata.

[4] Martin 1990.

[5] Például Vaclav Havel is osztja ezen nézetet. Lásd: Barnes, Jane – Whitney, Helen: *John Paul II and the fall of communism.* Frontline, Public Broadcasting Service, http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/pope/communism/

János Pál pápaságának értékelését.[6] A nemzetközi kapcsolatokban és viszonyokban játszott szerepe miatt azt gondolom, hogy mindenképpen érdemes Wojtyła munkásságát és tevékenységét történelmi kontextusba helyezni és világpolitikai szempontból is megvizsgálni. Különösen érdemes ezt Magyarországon megtenni, a hagyományos „lengyel–magyar barátság", valamint a hasonló történelmi gyökerek és perspektívák kapcsán – hiszen Lengyelországhoz hasonlóan annak idején hazánk szintén a keleti tömbhöz tartozott és szovjet uralom alatt állt –, vagy akár a 2011-ben egymást követő magyar, illetve lengyel EU soros elnökség ürügyén.

A magyarországival szemben a nemzetközi szakirodalom bővelkedik a II. János Pál pápáról szóló művekben és írásokban – meglehetősen vegyes képet mutatva, amint erre már utaltam. Azonban ezen művek között sem könnyen lelhető fel olyan, amely kellő alapossággal és objektivitással vizsgálná Karol Wojtyłát, mint világpolitikai szereplőt.

Az adott eseményekkel nagyjából egyidejűleg a nemzetközi sajtó jelentős figyelmet szentelt II. János Pál tevékenységének, mondhatni „felkapták", szinte már „sztárolták". Nem okoz meglepetést, hogy halála után ismét szép számmal jelentek meg róla értékelő írások. A téma azonban napjainkban különleges aktualitást kapott. 29 év után 2010 januárjában szabadult börtönéből Ali Ağca, a Szürke Farkasok elnevezést viselő török terrorszervezet egykori tagja, aki a pápa ellen 1981-ben merényletet követett el. 2011. május 1-én pedig XVI. Benedek pápa boldoggá avatta Karol Wojtyłát. A berlini fal leomlása óta eltelt két évtized és a II. János Pál halála óta eltelt hat év már bizonyos mértékű távlatot adhat a történeti vizsgálódásra és értékelésre. Ugyanakkor fontos figyelembe venni, hogy a korszak sok fontos diplomáciai és egyházi feljegyzése még nem került nyilvánosságra, mint ahogy a jelentős visszaemlékezések is valószínűleg még ezután fognak íródni.

Ez a dolgozat egy olyan elsődleges és másodlagos forrásokon nyugvó tudományos esszé, amely II. János Pál pápa hidegháborúban játszott szerepének klasszikus tézisét vizsgálja. Ehhez kiemelten hasznos forrásnak bizonyultak az egykori Állami Egyházügyi Hivatal dokumentumai, amelyeket a Magyar Országos Levéltár 1945 utáni gyűjteményében őriznek. Szembetűnő a keleti és a nyugati blokkból származó elsődleges források különbözősége: mind a hangvétel, mind pedig adott események bemutatásának eltérő szemszöge, és abban a hangsúlyok eltolódása szempontjából. Továbbá tanulságos mindkettőt a magyar kommunista kormányzat által létrehozott Állami Egyházügyi Hivatal interpretálásában olvasni és értékelni, majd azokat összevetni.

A kutatás során számos olyan résztémával találkoztam, amelyek – bár kevésbé szervesen kapcsolódnak a fő gondolatmenethez – relevánsak és említésre érdemesek lennének, azonban terjedelmi korlátok miatt nem áll módomban foglalkozni velük e dolgozat keretében. Ezek kronológiai sorrendben a következők: a lengyel egyház sajátos helyzetének történelmi előzményei, hagyományai és okai; a lengyel

[6] Lásd még: Regényi Huba*: II. János Pál – Isten atlétája.* 2005, Ringier Kiadó, Budapest.; Grocholewski, Zenon: *II. János Pál jogfilozófiája.* 2003, Szent István Társulat, Budapest; Dr. Szántó Konrád: *A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945-1991.* 1992, Új Misszió, Miskolc.

kommunista hatalom és a lengyel egyház viszonya az ötvenes és hatvanas években (különösen: *modus vivendi*, 1950); az Odera–Neisse határ ügye és annak egyházi vonatkozásai (különösen a lengyel püspöki kar levele a német püspöki karnak, 1965); az esetleges lengyelországi intervenció a Brezsnyev-doktrína fényében, illetve ehhez kapcsolódóan Jaruzelski tábornok szerepe; valamint a pápa ellen 1981-ben elkövetett merénylet mozgatórugói.

A dolgozat témájában kulcsfogalom a „politizálás", amely szűkebb és tágabb síkon is értelmezhető, attól függően, hogy hol húzzuk meg a határvonalat. Arisztotelészi értelemben a politika társadalmi etika, a társadalmi együttélés szabályainak és ügyeinek alakítása, amelyben az egyház, mint társadalmi intézmény egyfelől nem tud nem megszólalni: már a puszta létével is „részt vesz" benne. Másfelől azonban a hétköznapi „politikacsinálástól" tudatos megfontolásból igyekszik távol maradni, hiszen társadalmi küldetése más jellegű. A dolgozat folyamán az elemzésben következetesen alkalmazom az 'egyház' szó eltérő írásmódját: kis kezdőbetűvel a lengyel katolikus egyházat – illetve általános értelemben az egyházat, mint elvont fogalmat – jelölöm, nagy kezdőbetűvel pedig a Róma központú katolikus világegyházat.

Az elemzés menetét időszakokra bontottam, melyeket azonban nem kronologikus sorrendben mutatok be. Elsőként az 1978-as évre, és annak szűken vett időszakára fókuszálok, ami kettős fordulatot hozott: a pápaválasztás sokakat meglepő, már-már sokkoló eredményét, illetve ezzel gyakorlatilag egy időben a szovjet–amerikai kapcsolatok ismételt elhidegülését és az enyhülés megtorpanását. Ezután visszanyúlok 1946-ig, amelyhez nemcsak a hidegháború „kitörését" köthetjük, hanem Karol Wojtyła pappá szentelését is (november 1.). Majd retrospektív módon megvizsgálom a vasfüggöny mögött töltött fiatalkorának, majd lelkipásztori és filozófiai munkájának főbb jellegzetességeit és összefüggéseit, illetve mindennek meghatározó voltát későbbi pápai tevékenységére. Ezt követően visszatérek a „jelenbe" és az 1985-ig tartó ún. kis hidegháború korszakát vizsgálom, amelyben a frissen magválasztott pápa már nemcsak az emberek között járva, társadalmi szinten, hanem a Vatikán államfője lévén a diplomáciában is kamatoztatta tudását és tapasztalatait. 1985 újfent jelentős változásokat hozott: a lengyelországi helyzet ekkorra már konszolidálódni látszott, a Szovjetunió élére pedig a „gerontokráciával" szakítva egy jelentősen fiatalabb és lendületesebb vezető került Gorbacsov személyében. Ez tehát ismét egy külön vizsgálandó korszak, amely végül 1989-ben a berlini fal leomlásában és a kommunista dominók eldőlésében kulminálódott.

A dolgozat megírásában, az események mélyebb, és egy bővebb szempontrendszeren alapuló megértésében nagy segítségemre volt Domány András, a Magyar Rádió Pulitzer-díjas és Aranytollas munkatársa – korábbi varsói tudósító, majd 19 éven át magyar parlamenti tudósító –, aki személyes interjúval is segítette munkámat. (Külön jelzem, ahol a dolgozat során az interjúra hivatkozok, a releváns interjúrészletek szó szerinti átiratát pedig a Melléklet tartalmazza.) Külön köszönettel tartozom konzulensemnek, Zsinka Lászlónak, aki széleskörű „alkotói autonómia" biztosítása mellett, ám nagyfokú figyelemmel koordinálta és hasznos ötletekkel segítette munkámat. Továbbá köszönetemet szeretném kifejezni Berencsi Gábornak, akinek szakmai észrevételei sokat tettek a dolgozat jelen formában való megszületéséhez.

„Aki az európai dolgok kapcsán nem hisz a csodákban,
az nem realista." (Walter Hallstein)

1. Körkép a világpolitika kilátójából – és a Szent Péter bazilika erkélyéről

1978-ban vagyunk. Miként fest ekkor a két nagyhatalom, az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti viszony és hatalmi egyensúly? Hogyan néz ki kettejük ideológiai és fegyverkezési versengésének fő „színtere", a kettéosztott Európa?

A hetvenes években az enyhülés – francia szóval *détente* – körvonalai egyre inkább kirajzolódtak. A hosszú idő után végre megrendezésre kerülő szovjet–amerikai csúcstalálkozók sora (1972, 1973, 1974); a stratégiai fegyverzetkorlátozásra irányuló SALT-tárgyalások, illetve az azok által előkészített szerződések (1972, 1979); az NSZK *Ostpolitik*-ja a Kelet felé való nyitás jegyében; valamint az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet végeredményeképpen megszületett helsinki záróokmány (1975) a benne foglalt ún. helsinki alapelvekkel mind egyazon irányba mutattak. A hidegháború legfagyosabb éveinek légköre elvi és gyakorlati síkon is enyhülni látszott. Ugyanakkor a nemzetközi pénzügyi és nyersanyagválság (1971, 1973) jelentősen befolyásolta mindkét blokk gazdasági helyzetét, kilátásait, és későbbi lehetőségeit. A keleti tömb szatellit-államai közül, ugyan Magyarország például a legvidámabb barakként lett ismert ebben az időszakban, Lengyelországban azonban komoly gazdasági és társadalmi feszültségek gyülemlettek fel.[7]

Mindeközben – amíg az Egyesült Államok a Vietnam-szindrómában szenvedett – a Szovjetunió tekintélye és befolyása a harmadik világban éppen a tetőpontján volt,[8] ami egyben azt is jelentette, hogy a Nyugat-ellenes oldal rendre többségre számíthatott az ENSZ Közgyűlésében.[9] A *détente*-hoz kapcsolódó nagyhatalmi közeledés – vagy legalábbis kevésbé éles szembenállás – miatti optimizmust nem mindenki osztotta. Az akkor még kaliforniai kormányzói székben ülő Ronald Reagan véleménye szerint *„a détente meg nem érdemelt tekintélyt kölcsönöz a Szovjetuniónak,* […]*, sőt azt az*

[7] Horváth Jenő (szerk.), Horváth Jenő – Paragi Beáta – Csicsmann László: *Nemzetközi kapcsolatok története 1941-1991*. 2010, Pannonprint, Veszprém, 241.

[8] Mitrovits Miklós: *II. János Pál pápa első lengyelországi látogatása – a lengyel pápa a lengyel és a szovjet dokumentumok tükrében (1978-1980). In:* Kút 2007/1-2.

[9] Ez nagyban hozzájárult például ahhoz, hogy baloldali gerillaszervezeteket ismertek el volt gyarmati országok egyedüli törvényes képviselőjeként. Ilyenek voltak például Angola, Mozambik, vagy Nicaragua: Érdemes megjegyezni, hogy a nicaraguai sandinista fordulat az Egyház számára is tartogatott nehézségeket.

eszmét is alátámasztja, hogy az USA és a Szovjetunió többé-kevésbé egyenrangú nagyhatalom." Reagan a szovjet célkitűzésekhez való alkalmazkodás helyett az ideológiai szembefordulás híve volt. Egy 1973-ban kelt brit kémjelentés azt látszik alátámasztani, hogy Brezsnyev sem az közelgő világbékét várta az enyhüléstől: a kommunista vezetők prágai találkozóján úgy fogalmazott, hogy a *détente*-nak hála *„olyan eltolódás megy végbe az erőviszonyokban, hogy 1985-re már oda terjesztjük ki a befolyásunkat, ahová csak akarjuk"*.[10] A szovjet veszedelem sokak szerint igencsak valós volt (ezt többek között a közepes hatótávolságú SS-20-as atomrakéták Európába telepítésének problémaköre és a NATO ún. kettős határozata is alátámasztotta). Margaret Thatcher még tovább ment 1979. december 14-én New Yorkban tartott beszédében, melyet a Külpolitikai Társasághoz intézett: *„Ez a veszedelem nemcsak a mi biztonságunkat fenyegeti Európában, hanem közvetve és közvetlenül a harmadik világot is érinti."*[11]

Tíz nappal később a Szovjetunió megtámadta Afganisztánt. A vezetés kitartott a Brezsnyev-doktrína elve mellett, és az 1968-as prágai tavasz után azt részben új tartalommal másodízben is alkalmazta: az afganisztáni helyzet alakulásának kordában tartása érdekében a katonai beavatkozás mellett döntött. [12] Ez egyértelműen véget vetett az enyhülési folyamatnak.[13] Az enyhülés megtorpanásával új korszak kezdődött, az ún. kis hidegháború: a két blokk közötti csúcsdiplomácia szünetelt, helyét a kiújult fegyverkezési verseny, és a korábban már jól „begyakorolt" propagandaháború vette át.

Ezt a világpolitikai fordulatot közvetlenül megelőzte egy mindkét blokk számára talán még váratlanabb esemény, amely azután nem kevésbé vált meghatározóvá a nemzetközi kapcsolatok alakulásában: 1978. október 16-án a Vatikánban a fehér füst felszállta után elhangzott, hogy *habemus papam*, mégpedig az akkor 58 éves Karol Wojtyła krakkói érsek személyében. Ennek jelentősége nem csupán abban állt, hogy szokatlanul fiatal kora és dinamizmusa miatt viszonylag hosszú, tevékeny „uralkodásra" lehetett számítani. Sokkal inkább származásában: az új pápa nemcsak hogy nem olasz – amilyenre előtte 455 évig nem volt példa – hanem ráadásul a vasfüggöny mögül, a „második világból" jött. A kommunizmus nagy fogaskerekei ekkoriban már kezdtek csikorogni, és 1978-ban egy új homokszem került a gépezetbe.

---

[10] O'Sullivan, John: *Az elnök, a pápa és a miniszterelnök.* 2010, Helikon-Heti Válasz, Budapest, 42.

[11] O'Sullivan 2010, 112.

[12] Horváth 2010, 241.

[13] Carter és Thatcher is egyetértett abban, hogy a Szovjetunió felborította a hidegháború kényes egyensúlyát, és ezzel erkölcsi alapot biztosított komolyabb ellenlépésekre. Az amerikai elnök hazahívta Moszkvából nagykövetét, titokban segítette az afgán ellenállókat, és kimondta a Carter-doktrínában, hogy az Egyesült Államok a Perzsa-öböl térségének ellenőrzésére tett bármilyen kísérletet az érdekei ellen irányulónak fog tekinteni. Anglia gazdasági szankciókkal sújtotta a Szovjetuniót, és Carter felhívására a Nyugat egy része bojkottálta az 1980-as moszkvai olimpiát. A nyugati blokk összetartása azonban nem bizonyult olyan erősnek, mint azt az amerikaiak hitték volna, ugyanis a NATO tagállamai közül az USA-n kívül csak az NSZK bojkottálta a rendezvényeket. Erre válaszul négy évvel később a Los Angeles-i olimpiát a keleti blokk bojkottálta.

1.1.„Gyorsreagálású" megütközések

„Hír az, amit valaki valahol szeretne eltitkolni…
minden egyéb csak hirdetés."
(Lord Northcliffe)

Nem meglepő, ahogyan a kommunisták a közismerten nem kommunistabarát új pápa hírére reagáltak. A Vatikán közvetlen szomszédságában Enrico Berlinguer, az Olasz Kommunista Párt főtitkára a pápaválasztás napján kijelentette: *„Ez a legrosszabb, ami történhetett velünk."*[14] Stanisław Kania telefonon értesítette Giereket, a lengyel kommunista párt első titkárát, aki a hír hallatán állítólag így kiáltott fel, *„Szentséges Szűzanyám!"*[15] O'Sullivan gunyorosan jegyzi meg: lehet, hogy nem vallásos buzgalomból tette.[16]

A fehér füst felszálltát követő reggel Kazimierz Szablewski, az Apostoli Szentszékkel való kapcsolatot tartó csoport főnöke (amely az Olasz Köztársaságba akkreditált nagykövetségen belül működött) és Stanisław Trepczyński, Lengyelország római nagykövete táviratban kérte, hogy a Lengyel Népköztársaság a legmagasabb szinten képviseltesse magát az új pápa beiktatási ünnepségén. A távirat szerint a helyi kommentárok barátságosan írnak a szocialista Lengyelországról, és ezt ki kellene használni a rendszer érdekében. A válaszban még aznap kérték, hogy *„fejezzék ki Edward Gierek és a legfelsőbb államhatalom nagy elégedettségét a lengyel pápa megválasztása alkalmából, másrészt adják át Wyszyński részére Gierek üdvözletét, amellyel kifejezi tiszteletét és szimpátiáját."* Henryk Jabłoński, az Államtanács elnöke ezután „forró gratulációt" küldött a Vatikánba, amelyet ezúttal (I. János Pál megválasztásával ellentétben) Gierek és Piotr Jaroszewicz miniszterelnök is aláírt. Október 22-én a kérésnek megfelelően, a legmagasabb állami szinten részt vettek a beiktatási ünnepségen.[17]

A lengyel társadalmon eufórikus hangulat uralkodott el, az emberek kitörő örömmel és lelkesedéssel, sok helyen harangzúgással üdvözölték a krakkói érsek pápává választását. Ez egybecsengett nemcsak az erős és nemzeti arculatú lengyel egyház jelenlétével, hanem a vallástól függetlenül, általában az élénk lengyel nemzettudattal is. A szovjetek döbbenten és felháborodva írták különböző ügynökjelentésekben, hogy *„még a pártapparátus munkatársai között is előfordul olyan, aki büszke!"*[18]

---

[14] MTI (1978) – *Lengyel főpap a pápai trónon. A nemzetközi sajtóvisszhang áttekintése*, 1978. október 25., MOL, XIX-A-21-c-1.10-18

[15] Brown, Archie: *The rise and fall of communism.* 2010, Vintage Books, London, 426.

[16] O'Sullivan 2010, 59.

[17] Mitrovits 2007.

[18] *„Ezt szovjet fejjel nem lehetett megérteni, részben, mert eleve az ortodoxiának nincs világközpontja, meg hát ők nem voltak büszkék arra, hogy ki a moszkvai pátriárka, mert azt*

Az első meghökkenés és a diplomáciai úton kifejezésre juttatott „nagy megelégedés" és „forró gratuláció" után figyelemre méltó a lengyel vezetés rövidlátó hozzáállása. Stanisław Kania későbbi pártfőtitkár, aki ekkor a titkosszolgálatokért is felelős KB-titkárként foglalkozott az egyházzal, 1979 januárjában a belügyminisztérium értekezletén úgy fogalmazott, hogy *„a számos kétség és nyugtalanság mellett, melyeket Wojtyła pápává választásával kapcsolatban átéltünk, biztosak lehetünk, hogy nem lesz a lengyel püspöki kar vezetője. Hogy ez így történt, (az annak köszönhető, hogy) határozott szubtilis tevékenységet folytattunk."*[19] Gierek 1980-ban ugyanezt az elgondolást így taglalta az SZKP nemzetközi osztályán dolgozó Vagyim Zaglagyinnak: *„Nagyon jó, hogy Wojtyła elment Rómába. Idehaza valóságos katasztrófát idézne elő, nagyon megnehezítené a dolgunkat. Rómában kisebb veszélyt jelent. Végül is akaratlanul is magával vitt egy csomó elképzelést, amit a szocializmus ihletett."*[20] (Érdemes megjegyezni, hogy Gierek ezt a pápa sorsfordító 1979-es lengyelországi látogatása után találta mondani!) Egy, a magyar Állami Egyházügyi Hivatalban (a továbbiakban ÁEH) készült dokumentum pedig azt írja, hogy *„még az a kissé abszurd következtetés is kiolvasható,* – a lengyel vezetés állásfoglalásaiból – *hogy a bíborosi kollégium a lengyelországi szocializmus sikereit kívánta jutalmazni Wojtyła megválasztásával".*[21] Ugyanez cseng ki a pápának küldött táviratból is, amely a lengyel vezetők „nagy megelégedése" kapcsán kiemeli, hogy első ízben került a pápai trónra a lengyel nép egy fia – amely nép egységben, és összes polgárának részvételével építi a szocialista haza nagyságát és jólétét."[22]

A pápaválasztás másnapján tartott MSZMP PB ülés jegyzőkönyvében a következő olvasható: *„A Politikai Bizottság helyesli, hogy II. János Pál pápa megválasztása alkalmából Losonczy Pál elvtárs küldjön üdvözlő táviratot, és az új pápa beiktatási ünnepségén állami delegáció vegyen részt."* [23] A diplomáciai protokollon túlmenően, magyar részről később többen így értékelték az eseményt és későbbi lengyelországi jelentőségét: *„Tény* […], *hogy Wojtyła érsek megválasztása, amelyhez a párt és az állami vezetés is kénytelen volt „jó képet vágni", sok érzelmet felszított, megmozgatott sok ellenséges gondolkodású embert és csoportot, reményeket adott."*[24] Ugyanakkor az is tény, hogy Gierek vezetésével Lengyelország ekkorra jelentős nyugati kölcsönöket halmozott fel, tehát nem csupán az enyhülés szellemének demonstrálása miatt volt tanácsos valóban „jó képet vágniuk", hanem pusztán racionális, gazdasági megfontolásból is.

ők nevezték ki… és KGB tiszt volt civilben." Interjú Dr. Domány Andrással, 2011. február 15. Lásd Melléklet.

[19] Mitrovits 2007.

[20] O'Sullivan 2010, 93.

[21] Mitrovits 2007.

[22] Muselay, S.: *Le pape Jean Paul II et l'avenir de l'Ostpolitik. In:* Documentation sur l'Europe Centrale. 1978. no. 4., MOL, XIX-A-21-c, 24/30

[23] Az MSZMP PB 1979. október 17-i ülésének jegyzőkönyve. http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=17356&MT=1 A Trautmann Rezső vezette delegáció tagja volt még Miklós Imre és Palotás Rezső.

[24] Domány András: *A lengyel egyház és a lengyel külpolitika*. 1984, MOL, XIX-A-21-c-09-13

A hivatalos lengyel reakciókról tehát elmondható, hogy a kommunista vezetők kifelé a Nyugat elvárásaival konform megnyilvánulásokat és viselkedésformát öltöttek magukra. Tény, hogy zárt ajtók mögött nem kis kétségek jelentkeztek a pápaválasztás későbbi esetleges politikai következményeit illetően – ugyanakkor az egyes emberek tudatának „résnyire nyílt ajtói" mögött a kommunista vezetők „lengyel énje" ezt némileg tompította.[25] Talán ezzel is magyarázható az előzőekben bemutatott rövidlátásuk és politikai naivitásuk, amellyel a váratlanul kialakult – és tartósnak ígérkező – helyzetet igyekeztek (számukra) pozitív módon elhelyezni politikai palettájukon. Mindeközben a szovjetek irányába gyakran villámhárító szerepbe kényszerültek.

Mi a helyzet tehát a szovjet „Nagy Testvérrel"? A korabeli vicc tömören és találóan így ragadja meg a lényeget: Gierek táviratban közölte Brezsnyevvel: „Habemus papam", amire Brezsnyev azt a választ küldte vissza: „Habemus klapam". (klapam: lengyelül „csőd")[26] A helyzet jelentőségét jól mutatja, hogy október 17-én a szovjet televízió tudósításban számolt be a vatikáni eseményekről több perces színes felvételekkel, míg alig néhány héttel korábban, I. János Pál pápa megválasztásának csak egy rövid szóbeli bejelentést szentelt.[27] Victor Louis szovjet újságíró bizonyára nem volt egyedül az irányú várakozásaival, hogy az új pápa alkalmas lehet a Szovjetunió és az Egyház közötti kapcsolatok javítására.[28] Azonban Andropovot valószínűleg nem ez izgatta leginkább, amikor felhívta a KGB varsói vezetőjét és számon kérte rajta, miként hagyhatta, hogy egy kommunista ország állampolgárát választák pápává. Andropov azonnal helyzetelemzést kért a lengyel pápa megválasztásának lehetséges következményeiről, amely abszurd módon megállapította, hogy a választás eredményét egy német-amerikai összeesküvés befolyásolta – ebben azonban a kulcsszereplők a lengyel Zbigniew Brzezinski (Carter elnök nemzetbiztonsági tanácsadója) és egy lengyel származású amerikai bíboros, a philadelphiai John Krol voltak.[29] Ennek nyomán született aztán egy helytálló kockázatelemzés is, eszerint a pápa ki fogja kezdeni Lengyelország stabilitását, és alá fogja ásni a szovjetek hatalmát egész Kelet-Európában.[30] Oleg Bogomolov, a szovjet gazdasági agytröszt vezetője a párt Központi Bizottságának nem csupán megerősítette ezt a következtetést, hanem azt is meglepő pontossággal megmondta, milyen természetű a veszély: az új pápa bizonyára kampányt fog folytatni az emberi jogokért és a vallásszabadságért a szovjet tömbben.[31]

Az érdemi hivatalos állásfoglalás szovjet részről kimerült az SZKP főtitkárának táviratában, illetve az APN Novosztyi sajtóügynökség kommentárjában, amely mindenekelőtt arra emlékeztetett, hogy VI. Pál aktívan támogatta a leszerelést, fellépett a fegyverkezési hajsza ellen, és elítélte a neutronbomba létrehozásával

[25] Erről lásd bővebben: Melléklet.
[26] Mitrovits 2007.
[27] Albino Luciani 33 napos pápaság után 1978. szeptember 28-án szívbetegségben váratlanul elhunyt.
[28] Muselay 1978.
[29] O'Sullivan 2010, 92.
[30] George Weigel: *Witness to hope.* 1999, HarperCollins Publishers, New York, 279.
[31] Weigel 1999, 279.

kapcsolatos terveket.[32] Brezsnyev elvtárs pedig táviratában *„a nemzetközi enyhülés, a népek közötti barátság és béke érdekeit szolgáló, gyümölcsöző tevékenységet”* kívánt a római Egyház új vezetőjének. Kérdés, hogy hogyan reagált, amikor később ezt beteljesülni látta.

1.2. Függöny fel!

„Az emberiség történelme nem más, mint egy nagy Színház.”

/II. János Pál/

Mind egyházi, mind pedig világi személyek nyilatkozatait alapul véve, a pápaválasztás sajtóvisszhangja[33] nem csekély várakozásokat tükrözött a nyugati társadalmak értelmisége és közvéleménye részéről. A mindenütt meglepetéssel teli reakciók viszonylag hamar túlléptek az új egyházfő nem olasz származásán. Az *Express* lényegre törő megfogalmazásában *„a római egyház a félszigeten nem találta meg azt az embert, aki képes világos maradni Nyugat és Kelet felé, Dél és Észak számára, a hagyomány és a nyitás felé, a reakció és a totalitárius zsarolással szemben”.* Azt a tényt azonban, hogy az új pápa, aki fiatalkorában színészi (és drámaírói) aspirációkkal is rendelkezett, a *vas*függöny mögül „debütált”, szinte egyöntetűen úgy értékelték, hogy sokat tehet majd azért, hogy az a függöny felgördüljön egyszer – még ha történetesen *vasból* is van.

A reprezentativitás igényével – a teljesség igénye nélkül – szó szerint idézek néhány nyilatkozatot. Leo Suenens belga bíboros: *„II János Pál pápa talán utat nyit majd a kommunista rendszerekkel való párbeszédben, mert nagyon jól ismeri őket. Ez reálisabb párbeszéd lesz, amely új lehetőségeket teremt.”* Francis Murphy, a washingtoni Szent Megváltó Kollégium rektora: *„A pápa erőteljesen hallatja majd hangját, valahányszor alapvető emberi tisztességeket fenyegetnek, akár egy kapitalista országban, akár a vasfüggöny mögött. De a hangsúly a párbeszéden lesz, nem a konfrontáción.”* Roger Etchegaray marseille-i érsek: *„Az új pápa erkölcsileg éppoly szilárd, mint fizikailag.”* John Krol bíboros: *„Az a típusú ember, akit semmi nem tud legyőzni. Ha van nehézség, ő megbirkózik vele. Így van ez, akár egy meredek sítereprőI, egy kemény értelmi próbáról, vagy a kommunista kormánnyal való hidegfejű tárgyalásról van szó az egyház jogai nevében, amely művészetben ügyességét a pápa Lengyelországban csiszolta.”*

A világi részről érkezett értékelések, nyilvánvalóan nem kevesebb politikai felhanggal, hasonló várakozásokat tükröztek. Az UPI hírügynökség jelentőséget

[32] *Lengyel főpap a pápai trónon*. *A nemzetközi sajtóvisszhang áttekintése* — MTI, 1978. október 25., MOL, XIX-A-21-c-1.10-18

[33] *A választás után. Egyházi személyek nyilatkozatai és az egyházi sajtó visszhangja. Világi személyek, illetve a sajtó nyilatkozata a pápáról*. MOL, XIX-A-21-c, 23/19

tulajdonított annak, hogy a pápa beiktatásakor olyan nyelveket használt (orosz, ukrán, litván), amelyeket mind a Szovjetunióban beszélik, ahol a vallás minden formáját rossz szemmel nézi az ateista-kommunista rendszer, illetve a lengyel és cseh nyelveket, két olyan ország nyelvét, ahol a kereszténység korlátozásnak van kitéve. A DPA hírügynökség találóan rámutatott a váratlanul bekövetkezett „szerepcserére" lengyel vonatkozásban. Wojtyła érsekként jól tudta, hogy nincs ok a totális konfrontációra az állammal, a lengyel egyháznak a hatalom kemény realitásaira kell gondolni, emlékezve Csehszlovákiára. *„Most változott a helyzet: Gierek úr nem engedheti meg magának, hogy ellentétbe kerüljön a római katolikus egyházzal, amely olyan szövetségest kapott, egy lengyel pápa megválasztása révén, amely mögött az egész lengyel nép áll."*

A párizsi *Reforme* reményének adott hangot, miszerint a pápa származásánál fogva fel tudja majd ismerni a szocialista országok célkitűzéseit, ugyanakkor szilárdan harcolva e politika minden megnyilvánulása ellen. A Point rámutatott, hogy *„ha helyes az a megállapítás, hogy a kereszténység és a totalitárius ideológia szembenállása korunk legnagyobb konfliktusa, az új pápa alapjaiban ismeri egy fegyver forgatását, amely 20 évszázada jól szolgálta az egyházat: ez a türelem".*

Egy kommunista országban püspöknek lenni nem más, mint a realizmus iskolája, ennek jegyében olyan politikát reméltek Wojtyłától, amelynek alapja a valóságérzet. Azt a költői kérdést, hogy egy lengyel pápa megválasztása gesztus és nyitás, vagy éppen kihívás lesz a Kelet irányába, a Nyugat úgy válaszolta meg magának, hogy azt Varsó és Moszkva reagálása fogja meghatározni. Azt azonban széles körben biztosra vették, hogy hatása átütő erejű lesz a lengyelországi és kelet-európai helyzetre, a nyugat-európai kommunista pártok jövőjére, és általában a kelet-nyugati kapcsolatokra.

1.3. *Fides et Ratio*[34] – a döntés feltételezhető okai és jelentősége

„Olcsóbb, mint egy új konklávé."
/II. János Pál, 1979/

Wojtyła pápává választásának meglehetősen összetett okai valószínűleg nem kevésbé voltak egyháziak, mint politikaiak. A Katolikus Egyház sajátos helyzetben volt 1978-ban.

Két évvel a *Kommunista Kiáltvány* megjelenése előtt, 1846-ban, IX. Pius pápa már utalt arra az ún. kommunizmus nevű doktrínára, amely teljes mértékig ellentétes magával a természetjoggal, és így nemcsak az emberek jogait és tulajdonát pusztíthatja el, hanem akár magát a társadalmat is.[35] Ettől kezdve az Egyház következetesen elutasította ezt az ideológiát. Azonban azt is látni kell, hogy a Vatikán a társadalompolitika, azon belül is a munkásszolidaritás tekintetében közelebb állt a

[34] A döntésben szerepet játszó hitbéli és racionális észérvekre utal. Egyben II. János Pál pápa 1998-ban megjelent enciklikájának a címe.
[35] Doino, Wiliam: *The Vatican and the Kremlin. Full circle*. 1989, *In: National Review,* 30.

szocialista elképzelésekhez, mint bármely nyugat-európai kapitalista állam. Ennek első mérföldköve XIII. Leó Rerum Novarum c. enciklikája 1891-ben, amely részleteiben foglalkozott a munkáskérdéssel és a kapitalista kizsákmányolással.[36] Ebből kiindulva az 1960-as években egyes katolikus értelmiségiek felvetették, hogy végső soron mindkét gondolatrendszer a szegények sorsán szeretne enyhíteni, így talán összeegyeztethetőek annyira, hogy esetleg szövetségesek legyenek a liberális kapitalizmus ellenében, amely szerintük a szegénység előidézője és súlyosbítója. Ennek keretében próbáltak keresztény-marxista párbeszédet kezdeményezni.[37] Ez egyben elengedhetetlenné tette az Egyház állásfoglalását, és hozzájárult az egyre sürgetőbb átfogó reformok szükségességéhez. Az 1962 és 1965 között zajló II. vatikáni zsinatot – amelynek utolsó két ülésszakán Wojtyła már érsekként vett részt – főként a konzervatívok és liberálisok teológiai vitái határozták meg, az Egyház megújításának és tanbeli tisztaságának céljai, valamint a kereszténység egységének és nyitottságának kívánalmai mentén.

Az 1960-as években a nyugatnémet vezetőkhöz hasonlóan VI. Pál pápa és külpolitikai jobbkeze, Casaroli bíboros[38] is mindinkább úgy látta, hogy Kelet-Európa még beláthatatlan ideig kommunista uralom alatt fog állni. Ez a reálpolitikai elgondolás keleti nyitásra sarkallta őket, hiszen ebben az esetben az Egyház dolga védelmezni a szovjet tömb üldözött keresztényeit és az ottani egyházakat. Az óvatos szellemben folyó vatikáni Ostpolitik ugyanakkor megkövetelte a kommunistaellenes propaganda visszafogását, az egyezkedést a kommunista rezsimekkel, és a diplomáciai távolságtartást a nyugati tömbtől.[39] Ennek kidolgozásában nagy segítséget jelentett Wojtyła aktív részvétele, hiszen kelet-európaiként ő első kézből ismerte a szocialista valóságot. A 70-es években egyre nagyobb ellentmondást okozott a Szovjetunió, mint deklaráltan ateista nagyhatalom előretörése, és egyben ezzel az Ostpolitik egyre nagyobb szükségszerűsége. Ráadásul, 1978-ban VI. Pál halálával az Egyház kormányos nélkül maradt a kihívások nyílt tengerén.

A bíborosi konklávé próbálta meglátni és tekintetbe venni az „idők jeleit", sorsszerűséget látott abban, hogy a megválasztott I. János Pál 33 hivatalban töltött nap után meghalt. Bár Wojtyła már akkor is a *papabilis* (pápává választható) nem olasz bíborosok között volt, de így feltételezhetően a néhány héttel későbbi ismételt pápaválasztáson immáron kevésbé riadtak vissza önmagában attól, hogy egy nem olasz pápát válasszanak.[40] Egy lengyel jelölt pedig azért tűnhetett jó választásnak, mert a II. vatikáni zsinat célkitűzéseinek megvalósítása nagyfokú toleranciát, állhatatosságot, sőt bizonyos fokú demokráciát követelt meg, amely tulajdonságok a lengyel egyháznak –

[36] Ebben bemutatja a szocialisták megoldási javaslatát a munkásság tarthatatlan helyzetére, rámutat annak fogyatékosságaira, és ezzel szembeállítja az Egyház alternatíváját, a keresztény megoldást.

[37] Ez különösképpen Latin-Amerikában vált népszerű nézetté *felszabadítási teológia* néven, de a párbeszéd kezdeményezése Kelet-Európában is gyakran hangoztatott jelszóvá vált.

[38] Egyházi ügyekért felelős helyettes államtitkár, majd 1979-től bíboros államtitkár.

[39] O'Sullivan 2010, 21.

[40] A konklávé második napjára, október 15-ére a két legesélyesebb olasz jelölt, Giuseppe Siri genovai érsek és Giovanni Benelli firenzei érsek táborának szembenállása ahhoz vezetett, hogy mindkettőjükön „túlléptek" a bíborosok, ők ketten gyakorlatilag „kiütötték" egymást.

sajátos történelmi szerepének köszönhetően – alapvető jegyei voltak.[41] Továbbá Lengyelország hagyományosan a Nyugathoz kötődő és katolikus ország (a lakosság mintegy 90%-a), ezen kívül a keleti blokkban példa nélküli volt az a mozgástér és viszonylagos „szabadság" is, amelyet az ország lakossága – az egyház jelentős közreműködésével – kivívott magának.[42] Ezen okokból kifolyólag Lengyelország a vatikáni Ostpolitik egyik legfontosabb láncszeme volt. Ugyanakkor geostratégiai megfontolásból a Szovjetunió számára is a Varsói Szerződés legfontosabb állama volt, amely biztosította az NDK-val való összeköttetést.[43] Lehetett tehát érdekellentétre számítani a Szovjetunióval, azonban Wojtyła lengyel származása és személye egyben a kompromisszumkész, de sikeres politika kulcsát is magában hordozta.

John O'Sullivan „konzervatív lázadóként" jellemzi Wojtyłát. Teológiai és elméleti kérdésekben ortodox álláspontra helyezkedett – ezt sokan kifogásolták a modernizálódó Egyházon belül –, filozófusként azonban a személyes, perszonalista megközelítés jellemezte. Így ortodox álláspontjait kifinomultan, igen emberi és újszerű érvekkel tudta kifejteni. Ez az új, *„fortiter in re, suaviter in modo"* (azaz: elvileg hajthatatlan, modorában szolgálatkész) stílus nemcsak az egyházon belül, hanem politikailag is hatásos stratégiának bizonyult.[44] Wojtyła újfajta kulturális ellenállást honosított meg hazájában, és külföldön felkészült, igen erős intellektusú vezetőnek tartották. Nemzetközi elismertségét a II. vatikáni zsinattól kezdődően alapozta meg, és 1976-ban VI. Pál pápa kérésére már ő vezette a Vatikánban a nagyböjti lelkigyakorlatot, amely nemcsak nagy megtiszteltetés, hanem egyben nagy kihívás és feladat is volt.[45]

Bizonyára nem véletlen az, hogy miután összeült a konklávé, Franz König bécsi bíboros volt az, aki először javasolta a lengyel érseket az Apostoli Szentszék élére. Ő fontos szerepet játszott a Vatikán keleti politikájában,[46] és a két blokk határán a semleges Ausztriában minden bizonnyal jól érezte mindkét tömb dinamikáit, illetőleg az esetleges találkozási pontokat. Stefan Wyszyński lengyel prímás a felvetés hallatán kijelentette: *„Nem, ő még túl fiatal és ismeretlen. Sohasem lesz belőle pápa."*[47] Azonban a konklávé tagjai végső soron meggyőzőnek találták Wojtyła kvalitásait az Egyház előtt álló kihívásokkal való szembenézésre és megbirkózásra.

Az Egyház ekkoriban nagy átalakuláson ment át, és a bíborosi kollégium mindenekfölött olyan egyházfőt akart keresni, aki megfelel az ebből fakadó igényeknek. A reformáció után a Vatikánba teljesen visszahúzódott Egyház próbálta levetkőzni túlzott olasz arculatának hagyományát. A II. vatikáni zsinat nagy lépés volt a

[41] Mitrovits 2007.

[42] A falusi földek kollektivizálását szinte teljes mértékben elkerülték, az egyház is viszonylag szabadon működhetett, és kiharcolták maguknak a vallásszabadságot – elméleti szinten mindenképp.

[43] Mitrovits 2007.

[44] O'Sullivan 2010, 11.

[45] O'Sullivan 2010, 23.

[46] Főleg Magyarország irányába, különösen a Mindszenty ügyben tett közvetítő kísérleteket, többször meglátogatta a hercegprímást az amerikai nagykövetségen töltött „fogságának" 15 éve alatt. Ez a közvetítő, híd szerep Ausztria geostratégiai helyzetéből is fakadt.

[47] O'Sullivan 2010, 59.

nemzetköziesedés útján, és az Egyház egyetemessége most a pápa személyében is kifejezésre juthatott származása révén. Egy másik szempont, hogy a kereszténységnek a tőkés társadalmak növekvő világiasodásával, a kirekesztettség szülte erőszakkal és kétségbeeséssel legalább annyira szembe kellett néznie, mint az ateista marxizmus kihívásaival. Az éremnek ez az oldala pedig azt jelenti, hogy egy lengyel pápa megválasztásával a katolikus Egyház túllépett a nyugati polgári államokkal, civilizációval és kultúrával való teljes azonosuláson, ami egy olyan törekvésről is tanúskodhat, hogy az új pápa kívülállóként nyúljon a tőkés világ felől érkező kihívásokhoz.[48] Ugyanakkor Wojtyła már a zsinat gyermeke, nem pedig atyja volt, így az új intézmény, a püspöki szinódus titkárságában „nevelkedett". Ez lehetővé tette számára, hogy egyetemes szemléletet alakítson ki magának az Egyházról, ami szavatolta, hogy megválasztása után ne azonosítsa az egész világot Lengyelországgal.[49]

Karol Wojtyła megválasztása sok szempontból jelentős döntés volt. Forradalmi volt viszonylagos ismeretlensége, az esélyeseket buzgón latolgató sajtóban az ő neve egyszerűen fel sem merült. Forradalmi volt fiatalnak számító kora, lendülete és dinamizmusa, amelyet a Vatikán élén többé – vagy éppen kevésbé üdvözöltek a különböző érdekcsoportok. Forradalmi volt származása és előélete, amely értékes „tapasztalati tőkét" jelentett a Nyugatnak, míg „kockázati tőkét" a Szovjetuniónak. Azonban pápává választásának jelentősége leginkább abban állt, hogy merőben újszerű eszközöket hozott a hidegháború kereteibe, éppúgy a társadalom, mint a diplomácia szintjén. Habsburg Ottó azt mondta róla: vele *„megjelent az a férfiú, aki a szellem erejét beveti korunk sorsküzdelmeibe*".[50]

[48] MTI: *Lengyel főpap a pápai trónon*. 1978. október 25., MOL, XIX-A-21-c 23. d. 1.10-18

[49] Solé, Robert: *II János Pál 100 napja*. In: *Le Monde,* 1978. december 26., MOL XIX-A-21-c – 1.10-23

[50] Domány 1984.

„A jövő ma kezdődik, nem holnap.”
/II. János Pál/

2. A jövő záloga a múlt?

A 20. század mindkét totalitárius ideológiája és rendszere gyakorlatilag teljes mértékben átszőtte Karol Wojtyła életét. Bizonyos értelemben azt mondhatjuk, hogy a 20. századi emberiség kollektív sorsát egyesítette személyében és életében, a totalitárius kataklizmákkal és az azok romjain újjáéledő reményekkel együtt. Történelmi szerepének megértése lehetetlen anélkül, hogy visszanyúlnánk az (ő számára is oly fontos) gyökereihez, azok körülményeihez, és az általa megélt helyzetekhez és személyes tapasztalatokhoz.

1920-ban Karol Jozef[51] Wojtyła már a független és szuverén Lengyelországban[52] jött világra, a *„szabadság gyermekeként”*.[53] Szülővárosában, a galíciai Wadowiceben, élénk társadalmi-kulturális élet folyt, és virágzó zsidó közösség élt (a lakosság mintegy egyharmada) békében és barátságban a helyiekkel. Karol ebben a kispolgári-értelmiségi légkörben és szellemben nevelkedett. A legtermészetesebb volt számára, hogy egyik legjobb barátja, Jerzy Kluger is zsidó volt.[54] A kezdetektől vonzódott az irodalomhoz és a színjátszáshoz. A lengyel romantika nagy költője, Cyprian Norwid nagy hatást tett rá, az ő verseiben fedezte fel először a személy, mint emberi lény középpontba állítását, és a haza szeretetét, mint a történelem horizontján átívelő szeretetet – a korlátolt, szűk látókörű nacionalizmussal és sovinizmussal szemben.[55]

---

[51] Apja, valamint Ferenc József után, akinek hadseregében az id. Karol Wojtyła szolgált. Dél-Lengyelország (Galícia) 1918-ig a Monarchia része volt, amelynek kulturális, gazdasági és politikai miliője a függetlenség után is éreztette hatását, így az ottani kispolgári világ az osztrák uralom és örökség jegyeit viselte magán. Ez főként a civilizáció magasabb szintjében és a katolikus egyház pozícióinak kontinuitásában nyilvánult meg. Gergely Jenő: *II. János Pál*. 1986, Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

[52] Az ország függetlenségét és szuverenitását az 1919-es versailles-i béke állította helyre.

[53] Weigel 1999 (a biográfia első fejezetének címe: „The son of freedom”)

[54] A világháború megpróbáltatásaiban gyakran eszébe jutottak zsidó ismerősei és barátai, akik ekkor életének részei voltak, és különösen fájlalta, hogy nem tudott róluk semmit. A régen halottnak hitt Jerzy Klugerrel évtizedekkel később Rómában botlottak egymásba, amikor Karol már II. János Pál pápa volt.

[55] Svidercoschi, Gian Franco: *Stories of Karol – the unknown life of John Paul II*. 2007, Liugiri, Missouri.

A világháborús események és borzalmak „epicentruma” sok tekintetben Lengyelország volt.[56] A náci invázió sokkját és a következő évek fasiszta terrorját Wojtyła közvetlenül, első kézből élte meg. A világháború kitörése megszakította az 1938-ban megkezdett lengyel filológia tanulmányait a krakkói Jagelló Egyetemen. Apjával[57] a San folyóig menekültek gyalogosan kelet felé, végül visszatértek és ismét Krakkóban telepedtek le, ahol Karol kiváltotta munkásigazolványát. Ez nemcsak azért volt fontos, mert enélkül bármikor indoklás nélkül főbe lőhették volna az utcán, hanem azért is, hogy fizetését apja csekély nyugdíja mellé téve tudjon szenet és némi „luxus” élelmet (pl. cukor, margarin) szerezni a feketepiacon. 1940 és 1944 között a Solvay vegyipari vállalathoz tartozó Zakrzowek kőbányában, majd a vállalat egy üzemében dolgozott kétkezi munkásként. A munkakörülmények révén a legtisztább formájában tapasztalta és tanulta meg a szolidaritás értékét, különösen a szenvedés és az igazságtalanság időszakaiban. Felfedezte a munka kíméletlenségét – ugyanakkor nagyságát és méltóságát is, amely az emberi természet lényegéhez tartozik.[58] Az osztálytudattal szemben azonban közömbös maradt.

A náci rezsim – célkitűzéseinek megfelelően – betiltott mindennemű művészeti és irodalmi tevékenységet, az otthonokban azonban a legnagyobb elővigyázatosság mellett annál is inkább folyt az intenzív kulturális élet és harc a nemzeti identitás megőrzéséért. Karol, aki 14 éves kora óta gyakorolta a színjátszást, különösen aktívan részt vett ebben a fajta ellenállásban, hűséges tagja volt egykori gimnáziumi tanára, Mieczysław Kotlarczyk ún. *rapszodikus színházának*, amely minimális „körítést” (dekorációt) alkalmazott, a valódi hangsúlyt magára a nyelvre helyezte, a beszéd módjára és előadására, és a mondanivaló minél mélyebb tolmácsolására.[59] Bár annak idején Karol is teljesítette kötelező 6 napos katonai szolgálatát,[60] mégis, az igazi *fegyverek* Wojtyła számára mindig is a szavak voltak, és mindvégig azok maradtak.

Egy régóta érlelődött döntés eredményeképpen 1942-ben beiratkozott a nácik által föld alá kényszerített krakkói papi szemináriumba,[61] amelyet kezdetben a munkája mellett végzett. Azonban a sorsfordító sztálingrádi csata után fokozódott a rendszer elnyomása és erőszakossága, ezzel párhuzamosan pedig egyre nőtt a lakosság kitartó ellenállása, amely aztán 1944-ben a varsói felkelésben testet öltött. Ezért jobbnak látták a szeminaristákat bent tartani, a náci veszély elmúltáig. A „felszabadítás” után a Jagelló Egyetemen megalakult a *Bratnia Pomoc* (Testvéri Segítség) nevű szervezet, melynek alelnökévé Wojtyłát választották. Közben az érsek a

[56] Molotov-Ribbentrop paktum; Lengyelország lerohanása és felosztása mint casus belli; Auschwitz, koncentrációs táborok lengyel területen; katyńi mészárlás; varsói felkelés; Lengyelország a világháború legnagyobb vesztese emberéletek és pusztítás tekintetében; harc a szövetségesek oldalán, a második lengyel hadtest Wladislaw Anders vezetésével elfoglalja Monte Cassinót; szovjet érdekszférába való integrálás, önrendelkezés, sőt, bármiféle konzultáció nélkül; a londoni emigráns kormány helyébe lép a Lublini Lengyel Nemzeti Felszabadítási Bizottság, szovjet védnökség alatt.

[57] Anyját és bátyját tragikus körülmények között már korábban elvesztette.

[58] Svidercoschi 2007, 29-35.

[59] Svidercoschi 2007, 42-48.

[60] A hosszabb szolgálat alól tanulmányai miatt felmentést kapott.

[61] Sapieha érsek titokban a saját rezidenciájában szervezte meg a szemináriumi oktatást.

klérusban fellépő paphiányra való tekintettel felgyorsította Karol felszentelésének folyamatát, így 1946. november 1-én Wojtyła visszavonhatatlanul belépett a katolikus egyház kötelékébe.

A nemzeti, a családi, a baráti, és a hivatáshoz kapcsolódó kötelékek egyaránt rendkívül fontosak voltak Wojtyła számára. Ifjúkori életéből magával vitte a gyökerek, és azok táplálásának jelentőségét. Nemcsak hogy ezt látta a környezetében és ezt szívta magába, de ő maga közvetlenül is megtapasztalta, hogy egyedül ez jelenti a túlélés kulcsát. Következetesen ezt vallotta kollektív szinten perszonalista-filozófiai szemléletében, de pontosan ugyanez figyelhető meg személyes életének kibontakozásában és társadalmi-világpolitikai szerepvállalásában is.

2.1. „Erdőtársulás" a társadalomban

„A szuronnyal ültetett rezsimek nem vernek gyökeret."
/Ronald Reagan, 1982. július 8./

A növényvilágból köztudott a fák gyökerének szerepe, és hogy lombjuk a „láthatatlan", földalatti gyökérzetük leképeződése. Minél jobban, mélyebben és szerteágazóbban kapaszkodnak létezésük talajába, annál inkább tudnak terebélyesedni. Jól ismert Wojtyła természetközelsége és mindenkori természetszeretete, amivel összhangban áll, hogy az említett elgondolás filozófiai szemléletében is visszaköszön. Szilárd nézetrendszerében alapvető jelentőséget tulajdonít olyan etikai, társadalmi és politikai alapfogalmak tiszta, lehatárolt jelentéstartalmának, mint a kultúra, család, szülőföld, haza, patriotizmus, nacionalizmus, nemzet, nemzetállam, demokrácia, vagy a történelem maga.[62] Wojtyła perszonalista filozófiájának lényegét leginkább talán a következőképpen ragadhatjuk meg: *Íme az ember*.

Gondolatrendszerének fő motívumai a mindenkori személyes, humanista megközelítés és az ember méltóságának középpontba állítása. Az UNESCO, az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete előtt 1980. június 2-án Párizsban tartott beszédében[63] kifejtette, hogy az ember, aki a kultúrában és a kultúrán keresztül fejezi ki magát, egyedi, megismételhetetlen, teljes, és oszthatatlan. A kultúra tárgya, ugyanúgy, mint annak alkotója. Így léte nem ragadható meg csupán a termelési viszonyokban elfoglalt helye alapján. A kultúra jelentőségéhez szervesen kapcsolódik a nevelés és az oktatás, amely tevékenység nem más, mint annak elősegítése, hogy a teljességre törekedve az ember minél inkább ember lehessen, azáltal, hogy nemcsak birtokol valami többet, hanem ő maga többé válik. Ezt másokkal együtt, de legalább ugyanannyira másokért kell, hogy tegye: az emberi és társadalmi kapcsolatok kialakítása érdekében kulcsfontosságú a nevelés.

---

[62] *Memory and identity. Conversations at the dawn of a millennium.* 2005, Rizzoli, New York.
[63] John Paul II, Address to UNESCO. http://www.disf.org/en/documentation/12-800602_UNESCO.asp

Ez a nevelés, valamint az értékek, az identitás, az „örökség” továbbadása elsősorban a család feladata, generációkon keresztül. Ezt az örökséget, annak területi és kulturális vetületét testesíti meg a haza (*patria*), amely a latin *pater* szóból (atya) származik, és etimológiailag összefüggésben van a generáció és a nemzet szavakkal is[64]. A haza, a szülőföld szeretete visszavezethető a szülők tiszteletére és a bibliai negyedik parancsra, hiszen az ember szüleitől kapja mindazt a szellemi hagyományt, ami a nemzeti identitás része. Ez a jóérzésű patriotizmus, ami az összes többi nemzet számára is elismeri ugyanazokat a jogokat, amelyekre ő maga igényt tart, nem tévesztendő azonban össze a nacionalizmus egészségtelen, önző formájával, amely nincs tekintettel más népek jogaira.[65]

Wojtyła az UNESCO-hoz intézett beszédében kijelentette: az embernek joga van a neveléshez, és ahhoz, hogy a nevelésen keresztül „több legyen”. A nemzet – mint főként a közös kultúra által összetartozó emberek közössége – az emberhez hasonlóan a kultúrán keresztül, és a kultúráért létezik. Így a nemzet nem más, mint az egyes ember nagy Nevelője, hogy a közösségen belül „több lehessen”. Az egyén és a család felidézhető múltján túlmutató közös történelem a nemzeti kultúra fontos része, amely egy nemzet identitását az időbeli dimenzióban meghatározza. A nemzet (*natio*) a latin *natus* (szülött) származéka, jelentéstartalma a születéssel és az élet forrásával társítható. Érdemes megjegyezni azt a sokatmondó tényt, hogy a „nemzet” szó a kommunista Lengyelországban cenzúrázva volt.[66]

Akárcsak a család, a nemzet is olyan természetjogi fogalom, amely kiegészíthető, azonban nem helyettesíthető mással, például az állammal (annak ellenére, hogy a nemzet általában igyekszik állami struktúrában is meghatározni magát).[67] Így egy nemzet létjogosultsága is független az állami szuverenitástól. A nemzet talaján létrejövő állam klasszikus formái közül Wojtyła szerint egyértelműen a demokrácia áll a legközelebb az ember racionális és társadalmi természetéhez, valamint a társadalmi igazságosság igényéhez. A pluralizmus és a közösség nemcsak az egység megléte miatt fontos: lehetőség a tapasztalatok és javak kölcsönös kicserélésére. Annak azonban, hogy a demokrácia valóban a közjót szolgálja, elengedhetetlen feltétele, hogy a jogállamiság ne mondjon ellent a természetjognak (Hitler, akinek kezébe annak idején

[64] A lengyel *na-ród* (nemzet) a *ród* (generáció), az *ojczy-zna* (haza) pedig az *ojciec* (atya) szóból származik. Az atya, illetve a szülők által képviselt generáció összefüggésben van az élet továbbadásával (generálásával) és a születéssel, amely a nemzet szóban (*natio* – *natus*) is felfedezhető. *Memory and Identity, Conversations at the dawn of a millennium.* 2005., 69.

[65] Közvetlenül pápává választása után, 1978. október 23-án II. János Pál találkozott a lengyel zarándokokkal, akiknek ezt mondta: „Minden honfitársamhoz fordulok, kivétel nélkül, a haza szeretete egyesít bennünket és minden ellentéten felül egyesítenie kell. Ez a szeretet semmi közösséget nem vállal az elvakult nacionalizmussal, a sovinizmussal. Ez az emberi szív joga, amelyet számos alkalommal tettek próbára nehéz történelmünk során.” *Az új pápa megnyilatkozásai*. MOL XIX-A-21-c 24. d. 1.10-21

[66] Dziwisz, Stanisław: *A life with Karol. My forty-year friendship with the man who became pope.* 2008, Doubleday, New York, 54.

[67] Ennek ellentmond a francia forradalom idejére kialakult liberális, „modern” nemzetfogalom, amely szerint minden Franciaországban, a francia állam területén élő ember – etnikai hovatartozására és nyelvére való tekintet nélkül – a köztársaság azonos jogokkal rendelkező tagjának, franciának tekintendő.

egy szabályosan megválasztott parlament adta a hatalmat, a természetjognak pontosan ezt a megsértését, gyakorlatilag eltiprását követte el). Wojtyła Arisztotelészt idézi, aki szerint *„a politika nem más, mint társadalmi etika”*, azoknak az etikai alapelveknek a definiálása, amelyekre egy igazságos politikai rendszert fel lehet építeni. Ezen elvek egyik alapvető eleme pedig a szabadság, amit Wojtyła nem kevésbé tekintett feladatnak és kihívásnak, mint ajándéknak – alapja ugyan az ember méltósága, de ugyanúgy felelőssége is.[68]

Lengyelország 1939 és 1989 között, fél évszázadon át küzdött szabadságáért totalitárius rendszerekkel és ideológiákkal. Ez a küzdelem nemcsak a szembefordulást és a következetes elutasítást jelentette, hanem a lengyelek alapvető értékeinek megerősítését is. Ez a magatartásforma nem észérveken nyugodott, sokkal inkább ösztönös intuícióval választották az emberek az ellenállást. Ugyanakkor ez szükségessé tette az ellenállás motivációjaként szolgáló értékek és gyökerek mélyebb átgondolását. Az UNESCO előtt 1980 júniusában tartott beszédében Wojtyła utalt lengyel népére is: *„Egy olyan nemzet gyermeke vagyok, amely a történelem legnagyobb megpróbáltatásait élte át, amelyet szomszédai többször halálra ítéltek, de amely mindezeket túlélte és talpon maradt. Megőrizte identitását és – bár többször lerohanták, területét felosztották – nemzeti szuverenitását is. Ezt azonban nem a fizikai hatalom erőforrásaira alapozva érte el, hanem kizárólag saját kultúrájából táplálkozva. Ez a kultúra erősebbnek bizonyult, mint minden más erő együttvéve.”*

Az ezredforduló után Wojtyła felidézett egy beszélgetést, amelyet még római tanulmányai alatt folytatott egyszer egy flamand paptársával, és amely kristálytisztán bevéső dött az emlékezetébe. A világháború utáni helyzetről és a lengyelországi kommunista hatalom kiépítéséről volt szó, aminek kapcsán a flamand felvetette, hogyan engedhetett meg az Isten ilyesmit. Majd ő maga hozzátette: „*Mi Nyugaton talán nem tudnánk megfelelni egy ilyen próbatételnek. Ti azonban igen.*” [69] 1978-ban egy kelet-európai, lengyel pápa megválasztása a római Szentszék élére áttörés volt a nemzetközi kapcsolatok tekintetében is, ám kiemelkedő jelentőségű volt, hogy hazája és nemzete számára támogatást nyújtott a lengyel identitás megőrzésében, ami egyet jelentett a túléléssel. A kommunizmus évtizedeinek tanulságát utólag ő maga így vonta le: *„meg kell tanulnunk visszanyúlni a gyökereinkhez.”*[70]

Wojtyła perszonalista filozófiája, amelynek néhány mozzanatát az előbbiekben felvillantottam, annál is inkább hitelesnek tűnik, mert nemcsak személyes meggyőződése, hanem élete is – annak lengyelországi, majd vatikáni szakaszaival – ugyanúgy ezt támasztja alá. Felmerül a kérdés, hogy ez a nézetrendszer igazolta Wojtyła személyes életútját, vagy éppen fordítva, életének kiteljesedése és világban betöltött szerepe igazolta személyes nézeteit és filozófiai meggyőződését? Ennek a megválaszolása ennek a dolgozatnak nem feladata. Az azonban bizonyosan megállapítható, hogy mindkettő a gyökerekből táplálkozott, és a kettő egyetlen

[68] 1989 után a kivívott szabadság eufóriájában fürdő Lengyelországot – és a többi ledőlt „dominót” – II. János Pál hangsúlyozottan figyelmeztette annak „helyes használatára”, illetve a hirtelen szabadságból eredő kihívásokra és felelősségre.

[69] *Memory and identity* 2005, 46.

[70] *Memory and identity* 2005, 49.

koherens, szerves egészet alkotott. Mindennek tükrében a lengyelek valóban tanulhattak Wojtyłától: a gyökerekben meg kell tudni látni a fát és a terebélyesedés zálogát, és akár egyetlen fában meg kell tudni látni az erdőt. Annál is inkább, mert a lengyel kommunista kormányzat időnként a fától nem látta az erdőt.

2.2. Egy római lomb gyökerei a lengyel földben

„Nagy bűnöm, hogy lengyelként igencsak szeretem az éneklést és a zenét."
/II. János Pál/

1946. november 15-én Karol Wojtyła felült egy Párizsba tartó vonatra. Korábban sosem járt külföldön, ez volt az első és egyben „minden útja", ami egy párizsi átszállással történetesen Rómába vezetett. Sapieha érsek kérésére ment oda, hogy további teológiai tanulmányokat folytasson és megszerezze a doktori címet.[71] Közvetlenül a háború befejezése után Rómában az ínség és az erőszak uralkodott, de ez nem akadályozta meg Karolt abban, hogy világot lásson, és felfedezze Róma és Itália történelmi-kulturális emlékeit, értékeit és szépségeit. Tanulmányi szünetét arra használta, hogy a háború után saját identitását kereső Nyugat-Európában utazzon: értékes tapasztalatokat szerzett Franciaországban, Belgiumban, és Hollandiában.

1948 nyarán már egy sokkal szélesebb látókörű Wojtyła tért haza, ugyanakkor nem ugyanabba a Lengyelországba, mint ahonnan két éve elutazott. (A történelem érdekes fintora volt ennek az ellenpólusa 1979-ben, amikor pápai látogatása után nem ugyanazt a Lengyelországot hagyta ott, mint ahová megérkezett csupán néhány nappal azelőtt.[72]) A többi közép-kelet-európai szatellit-államhoz hasonlóan a sztálinista fordulat után (1948) Lengyelországban is elkezdődött az erőszakos szovjetizálás. Azt azonban Sztálin is felismerte, hogy ez nem lesz egyszerű vállalkozás. Egy híressé vált kijelentésében azt mondta: Lengyelországot meghódoltatni a kommunizmus számára olyan, mint egy „tehenet megnyergelni". Ettől kezdve ez az új Lengyelország határozta meg – az új hatalom és az új totális rendszer mindenkori realitásaival és relációival – Wojtyła működésének kereteit és mozgásterét.[73] Ez volt az, amellyel megtanult együtt

[71] Az Angelicum Pápai Egyetemen munkájának irányítója a híres Reginald Garrigou-Lagrange professzor lett.

[72] Domány 1984.

[73] Az 1945-1948-ban végrehajtott nagy társadalmi „átalakítás", földreformok, államosítások, a politikai hatalom kiépítésére tett első lépések drámai körülmények között mentek végbe. 1945 júliusában megalakult a Nemzeti Egység Ideiglenes Kormánya (nyugati nyomásra bekerült Stanisław Mikołajczyk néppárti politikus is, az emigráns kormány volt miniszterelnöke, de az ő jelenléte csupán fikciója volt a koalíciónak, és a szuverenitásnak), az 1946-os népszavazás, majd az 1947-es választások hamisítás-gyanús eredményei azonban lehetetlenné tették az együttműködést. A hatalomátvétel Lengyelországban talán brutálisabb volt, mint a tábor többi országában, különösen, ami az emigráns kormány politikusai, fegyveres testületeinek tagjai elleni terrort illette. A következő lépés a Lengyel Szocialista Párt likvidálása volt. 1948 decemberében – kommunisták és szocialisták

élni, anélkül, hogy saját identitásából egy jottányit is engedett és elveszített volna, és ez volt az, amely hozzásegítette sajátos ellenállási módszereinek „kidolgozásához", ösztönös kifejlesztéséhez.

Sapieha érsek olyan időkben küldte frissen felszentelt papját a világegyház központjába tanulni, amikor a lengyel társadalom belső ellentétei tragikus méretekben kiéleződtek. A kommunista hatalom megszervezésének egyre elterjedtebb kísérői voltak az egyház elleni támadások. A tömb más országaiban, ahol a katolicizmus gyengébb, kevésbé szervezett volt, és a társadalom életének kevésbé képezte szerves részét, az üldözés közvetlenebb és erőszakosabb volt. Lengyelországban nem volt olyan brutális a terror, mint a Szovjetunióban és egy ideig Magyarországon, de az elnyomás folyamatos volt és leleményes.[74] Ilyen körülmények között kezdte meg 1948-ban Wojtyła lelkipásztori munkáját, a Krakkó vonzáskörzetében fekvő, de vidéknek számító niegowici egyházközségben a Kárpátok lábánál, amelyhez 14 falu tartozott, 5 általános iskolával. Itt viszonylag nyugodt volt az élet, távol a társadalmi átalakulás városi ellentmondásaitól és az új szocialista állam építésétől. A konvencionális hitoktatás mellett dinamikus közösségi életet szervezett, színjátszó körrel, sportversenyekkel és kirándulásokkal. Mindez innovációként hatott, és éppen azt testesítette meg, ami ellen a hatalom valójában fellépett, így nem kellett sok idő, hogy Wojtyła körül kémek jelenjenek meg.[75] Nyolc hónap múlva a Krakkó óvárosában levő Szent Flórián templomba helyezték át, amely az egyik legaktívabb közösség volt.

Wojtyła felismerte az ifjúkor kritikus szerepét a nevelésben és a személyiségfejlődésben, ezért maga köré gyűjtötte a fiatalokat, akikben termékeny talajra talált. Úttörő volt az a gyakorlata, hogy kirándulni, kempingezni, síelni, kenuzni vitte az ifjúságot. Sajátos, személyes módszere volt, hogy tisztán rávilágított a fiatalok való életének és szükségleteinek illetve az ateista marxizmusnak az ellentmondásaira, és pusztán ezzel, belülről döntötte meg az ideológia hitelességét.[76] A fiatalokban látta a megújulás erőforrását, és nem véletlen, hogy a következő évtizedekben is oly gyakran szólította meg elsősorban őket. Az egyetemi ifjúsággal nemcsak itt teremtett kapcsolatot. 1953-ban a Jagelló Egyetemen társadalmi etikát kezdett tanítani, emellett a krakkói szeminárium erkölcsi teológia professzora lett. Diákjai széles körben nagy tudású és intellektusú tanárnak tartották. 1954-ben a Lublini Katolikus Egyetem

---

egyesülésének látszatával, sok ezer ember kizárásával – létrejött a Lengyel Egyesült Munkáspárt, és kiépült Lengyelország sajátos hegemón pártrendszere. Szokolay Katalin: *Lengyelország története*. http://www.budapeszt.polemb.net/index.php?document=77

[74] Gergely 1986, 32.; O'Sullivan 2010, 19. A rendszer olyan módszerekkel igyekezett aláásni az egyház pilléreit, mint a földek elkobzása, különböző bürokratikus terhek, a publikációkra használható papír korlátozott és ellenőrzött adagolása, katonai szolgálat kiszabása a szeminaristákra, egyházi szervezetek – főleg az ifjúsági csoportok – bezárása. 1947-ben létrehozták a PAX nevű szervezetet, amelyet a hatalom „belső egyházi ellenzékként" működtetett, tagjai – paradox módon – „szekuláris, rendszerhű (kommunista) katolikusok" voltak. Újraírták a történelemkönyveket, és elkezdődtek a tisztogatások, valamint az ideológiai harc, hogy a társadalmi tudatban összezavarják olyan fogalmak jelentését, mint a szabadság, emberi jogok, és a kollektív felelősség. O'Sullivan 2010, 19.

[75] Svidercoschi 2007, 122-128.

[76] Svidercoschi 2007, 131.

filozófia tanszékére került, ahol a következő 20 évben rendszeresen oktatott. Itt született korai filozófiai munkásságának szinte teljes egésze. Wojtyła a fiatalok mellett a tanárokkal is szoros kapcsolatokat ápolt, mivel meggyőződése volt, hogy Lengyelország jövője a fiatalság oktatásán, különösen a felsőoktatáson fog múlni.[77] Az azonban teljességgel hidegen hagyta, ami politika címszó alatt folyt az 1950-es években.

1952 júliusában új alkotmány született, és vele új állam(forma): a Lengyel Népköztársaság. Az alkotmány deklarálta az állam és az egyház szétválasztását, amit a gyakorlatba az egyház államnak való alárendeléseként igyekeztek átültetni. 1953 májusában sor került az addigi legnagyobb konfrontációra az egyházzal[78]: az alkotmány értelmében a kormány magának akarta tudni a plébániai papok és püspökök kinevezésének és elbocsátásának jogkörét, valamint az egyházjogi ügyek intézését. Emellett a klérus tagjait fel akarták esketni a Népköztársaságra. Ez kiváltotta Wyszyński és az egyháziak heves ellenállását, amit a hatalom kellően megtorolt: sokakat letartóztattak, az egyetemek teológia karait bezárták, az egyházi tulajdonokra jelentős adóemelést vezettek be, Wyszyńskit pedig internálták (börtönéből 37 hónap múlva szabadult).[79]

Ebben az időszakban Wojtyła egyetemi katedrán töltött éveiből ránk maradt akkori szellemi termésének egy reprezentatív szelete: egy 336 oldalas előadás jegyzet-gyűjtemény Katolikus Társadalmi Etika címmel, az 50-es évek elejéről.[80] Ebből kiderül, hogy ő a kommunizmust sokkal inkább félreértésnek, semmint ellenségnek tekintette, éppen ezért alaposan tanulmányozta, mert minden hiba és félreértés kijavítása felé az első lépés annak megértése.[81] Bár a perszonalizmust, a liberalizmust, és az individualizmust is érintette a jegyzetben, abban nagyrészt a marxizmusra reagált és reflektált. Célja deklaráltan nem a marxizmus totális kritikája volt – elismerte az etikai célok kifejeződését a kommunista törekvésekben –, hanem annak az elemzése, hogy az ideológia hogyan használta fel, helytelenül, az etikai kategóriákat.

Az osztályharcból kiindulva azt írta, hogy egy jól szervezett társadalomban, amely a közjót tartja szem előtt, az osztályok konfliktusait békésen, reformok útján oldják meg. Az osztályok tekintetében pedig, bár sok tényező differenciálja a társadalomban az embereket, viszont ennél még több, mélyebb, és alapvetőbb dolog van, ami

[77] Dziwisz 2008, 11.

[78] 1953 márciusában Sztálin halálhírének lengyelországi fogadtatásában keveredtek a megrendültség érzései és a krokodilkönnyek. Mindenesetre éppen néhány hónapja rendelték Moszkvába a vezetést, és sürgették őket, hogy gyorsítsák fel a szovjetizálást. Sztálin hűséges tanítványa lévén Bolesław Bierut pártfőtitkár, hogy jó színben tűnjön majd fel a hatalmi vákuumból kiemelkedő új vezető szemében, a diktátor halála után még erőteljesebb elnyomó intézkedéseket foganatosított, és fokozta a vallásellenes propagandát és kampányt. Svidercoschi 2007, 137.

[79] Weigel 2009, 120.

[80] Nem volt szándéka ebből bármit is publikálni, tanítványai és saját maga számára írta a Jagelló Egyetemen, „belső használatra". Néhány tucat példány készült belőle, olcsó, vékony papírra nyomtatva, és csupán néhány példány maradt fenn.

[81] Luxmoore, Jonathan: *Wojtyła lectures reveal he saw communism as based on misunderstanding*. In: *National Catholic Reporter,* 1999. november 5.

összeköti őket. A közös ügy látszata ellenére a kereszténység és a marxizmus gyökeresen más alapon ellenzi a gazdasági és társadalmi igazságtalanságot. Béremelés híján a marxizmus számára a sztrájk célja, hogy a kapitalista munkaadó gyengüljön meg, lehetőleg menjen is csődbe, hiszen a végcél, hogy a hatalom a proletariátus kezébe kerüljön. A sztrájkjogot az Egyház is elfogadja, de eltérő okból: a méltányos munkabér az alapja annak, hogy a társadalmi osztályok békében éljenek egymással.[82] Wojtyła élesen megkülönböztette az „aktív ellenállást" és a „forradalmat" is; ez utóbbi etikailag nem igazolható, mivel súlyos következmények lehetőségét hordozza a közjóra nézve. Szerinte a marxizmus összességében azért alapul tévedésen, mert nem veszi figyelembe a döntés szabadságát és a személyes felelősséget.[83] Ezt a nézetét Wojtyła mindvégig következetesen megtartotta. Pápává választása után John Krol bíboros azt mondta róla: *„Ragaszkodik ahhoz, hogy a vallásellenes kommunisták is Isten gyermekei, akiket félrevezettek, akiknek nincs világosságuk és reményük."* Egy az ezredforduló után készült interjúkötetben a „félreértésen alapuló marxizmus" tévedésének történelmi gyökereiről II. János Pál részletesen is beszélt.[84]

A marxizmus és a szocializmus sztálinista gyakorlatának bizonyos tévedéseit és hibáit a Szovjetunió vezetése is felismerte, majd beismerte, amint arra 1956-ban az SZKP XX. pártkongresszusán rávilágítottak.[85] Lengyelországban Moszkva kezdeti tiltakozása ellenére Władysław Gomułka – az 1950-es évek elején *jobboldali-nacionalista elhajlás* miatt félreállított és bebörtönzött korábbi pártvezető – visszatért a Lengyel Egyesült Munkáspárt (a továbbiakban LEMP) élére, és meghirdette a „szocializmus lengyel útját."[86]Ám a nemzeti jelleg letéteményesének valójában sokkal

[82] O'Sullivan 2010, 19.

[83] Luxmoore 1999.

[84] A modern európai történelem két nagy forradalma, a francia és az orosz, egyaránt a feudalizmus elleni tiltakozás jegyében tört ki (a felvilágosult abszolutizmus, illetve a cári önkényuralom ellen). Franciaország tekintetében a bécsi kongresszus visszaállította a régi rendszert, azonban visszavonhatatlanul megszületett a „szabadság, egyenlőség, testvériség" hármas jelszava, illetve az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata. Bár ezek a felvilágosodás talaján, a keresztény tanoktól függetlenül születtek meg, mégis, tartalmuk egybecsengett az Evangélium tanításaival (erre utal az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának korabeli gyakran a Tízparancsolathoz hasonló ábrázolása is). A felvilágosodás eszméi híján azonban mindez Oroszországban egy az egyben kimaradt, így az 1917-es forradalom is más talajon csírázott ki. *Memory and identity* 2005.

[85] A Sztálin halála utáni hatalmi harcból győztesen kiemelkedett Hruscsov *titkos beszéde* és a bekövetkezett politikai irányváltás sokakban heves reakciókat váltott ki. Bolesław Bierut, a LEMP főtitkára *„érzelmileg mélyen megrendült"*, még Moszkvában tartózkodása alatt szívinfarktust kapott és néhány nap múlva meghalt. Lengyelországban az élelmiszerhiány és a bérbefagyasztás miatt tüntetések alakultak ki, és az első számú vezető hirtelen halálhíre csak további olaj volt a tűzre. A legnagyobb iparvárosban, Poznańban, a munkások 1956 júniusában sztrájkba kezdtek, amely hamarosan szovjetellenes tömegtüntetésbe csapott át. A kommunista vezetés ezt könyörtelenül vérbe fojtotta, de levonták a tanulságot: érdemi változtatásokat kell végrehajtani a sztálini típusú berendezkedésen, hogy maga a rendszer fennmaradhasson.

[86] Ennek lényegét a következő pillérekben ragadhatjuk meg: a Szovjetunió által nyújtott „függetlenséget" maximálisan megtartani, és ameddig lehet, tágítani; következetesen

inkább az egyházat lehetett tekinteni. A lengyel egyház politikai koncepciója évszázadok óta töretlenül az volt, hogy a lengyel nép törekvéseit egyedül a katolikus egyház képes megjeleníteni és valóra váltani, amely koncepció a társadalomban is megerősítésre talált.[87] A szocialista építésben az egyház továbbra is megkerülhetetlen maradt. A lengyel '56 hozadéka volt, hogy a reformok keretében Wyszyńksit kiengedték a börtönből és elismerték az egyház autonómiáját, ugyanakkor működését alaposan szemmel tartották.

Hamarosan Karol Wojtyła életében is fordulópont következett: rendkívül fiatalon, csupán 38 éves korában, 1958. szeptember 28-án püspökké szentelték. Személyiségét jól tükrözi, hogy krakkói segédpüspökké való kinevezésének híre éppen egy fiatal barátaival szervezett kajakozás közben érte. A kérésnek megfelelően Varsóba utazott Wyszyński bíboroshoz, és miután aláírta a szükséges dokumentumokat, mosolyogva megkérdezte: *„Most már visszamehetek folytatni a kirándulást?"*[88]

1961. augusztus 13-án a berlini fal felhúzásával a hidegháború új szakasza kezdődött el. A keleti tömb országaiban, így Lengyelországban is erősödött az egyház elleni kampány. Ennek következtében a legtöbb püspök nem kapott útlevelet, hogy Rómába utazzon a XXIII. János pápa által összehívott II. vatikáni zsinatra (1962–1965), Wyszyński prímás és Wojtyła püspök kivételével. A két lengyel résztvevő még így is sikeresen kifejezésre tudta juttatni a világegyházban, hogy milyen a kommunista elnyomás alatt élő egyház helyzete valójában. A Vatikán ráeszmélt, hogy a hatalom agresszivitása és az üldözések ellenére a lengyel egyház mennyire dinamikus és élő – hiszen az egyéni jogok drasztikus korlátozása közepette az egyetlen teret és lehetőséget jelentette az embereknek a szabadság megélésre és egy független kultúra kibontakozására.[89] A lengyel egyház iráni bizalmat Wojtyła, mint éles eszű, fiatalos, energikus, határozott, és rendkívül felkészült teológus színre lépése is erősítette.[90]

Ugyanakkor még így sem tűnt kis feladatnak, hogy hazatérve a papírra vetett reformokat megvalósítsa.[91] Ugyanis a konzervatív lengyel egyház éles ellentétben állt az új egyházképpel, amelyben a tekintélyelv helyébe a szolgálat, a „kioktatás" helyébe

---

felszámolni a sztálini időszak maradványait; valamint a szocialista építésnek nemzeti jelleget kölcsönözni. Tischler János: *Lengyelek a magyaroknak*. In: *Beszélő,* 2007. november 12.

[87] Gergely 1986, 23.

[88] Svidercoschi 2007, 144.

[89] Dziwisz 2008, 17.

[90] A zsinati munkába bekapcsolódva, aktív szerepvállalásával és a zsinati vívmányokhoz való tevőleges hozzájárulásával egyenrangú partnerévé vált a püspököknek és a szakértő teológusoknak egyaránt. Amellett, hogy komoly nemzetközi tekintélyt vívott ki magának, ő maga is sokat látott, hallott, tapasztalt, számos nagy műveltségű emberrel ismerkedett meg.

[91] A zsinat nyomán a világegyházban hosszú vita kezdődött arról, hogy mi is volt annak valódi jelentősége: behódolás a modernség előtt, avagy éppen hogy csak kezdeti lépések megtétele a megújulás és az egyház demokratizálódásának útján. Az ortodox és a liberális katolikusok vitái még máig sem ültek el teljesen, ám Wojtyła kiváló gyakorlati érzékét mutatja, hogy a hagyományosan konzervatív krakkói érsekségben mégis egészen másként fogadták az újításokat.

az igehirdetés lépett.[92] A krakkói érsekségben Wojtyła zseniális fogással nyilvános vitára bocsátotta a zsinat reformjait, mind a laikus hívek, mind a papság között, hogy annak értelmezését minél inkább elmélyítsék. Az érsekség „helyi zsinatán" hét év alatt több mint ötszáz munkacsoportban áttanulmányozták a zsinat szövegeit, aminek során mintegy „intravénásan" magukévá tették annak tanításait. Így itt nem került sor megosztó vitákra, a katolikus egyház más részeivel ellentétben.[93]

A varsói érsek és lengyel prímás Wyszyński és az újdonsült krakkói érsek Wojtyła[94] kapcsolata, a lengyel kommunista vezetést is beleértve, sokak szerint neuralgikus pont volt. A paraszti származású Wyszyński nyíltan síkra szállt az egyház és a társadalom, azon belül is a munkások védelmében, mégpedig a nemzeti tradíciók jegyében. A társadalom nagy része kvázi államfőként tekintett rá. Kemény antikommunistaként, szókimondóan tárgyalt az államhatalommal, amit az nem mindig tolerált (lásd bebörtönzés, 1953). Vele szemben Wojtyła – nagyrészt tudatosan – kerülte a konfrontációkat, kezdettől fogva olyan emberként ismerték, aki „jó hallgatóság", empátiával fordul mások felé, odafigyel rájuk és álláspontjukra, és nyitott a párbeszédre. Sokkal inkább egy felvilágosult haladóként tartották számon, aki perszonalista filozófiájából kiindulva az emberi jogok alapján szállt szembe a kommunizmussal. Érdeklődése inkább volt kulturális és filozófiai, mint politikai. Ezen kívül kispolgári-értelmiségi származása is hozzájárult ahhoz, hogy olyan elméleti-teológiai embernek tartotta a kommunista vezetés, aki számításuk szerint ártalmatlan, sőt kezelhető: Wyszyńskinél sokkal inkább az „ő emberük".

Ennek megfelelően szívesen látták volna őt a prímás székében egyszer. Wojtyła érsekké való kinevezésekor az LEMP akkori második embere, Zenon Kliszko előszeretettel hangoztatta, hogy a Wyszyński által benyújtott két jelöltlista közül – amelyek egyike sem tartalmazta Wojtyła nevét – ő mindkettőt elvetette, ami gyakorlatilag egyet jelentett Wojtyła támogatásával.[95] Három évvel később, amikor 1967 júniusában VI. Pál pápa bíborossá avatta Wojtyłát, a lengyel titkosrendőrség egy szigorúan titkos dokumentumban elemezte személyes kvalitásait.[96] Ebben megállapították, hogy Wojtyła a hagyományos vallásosságot – Wyszyńskivel ellentétben – katolikus intellektussal párosítja, továbbá, hogy értelmiségiként nem folytat nyílt államellenes tevékenységet. Túl intellektuális, a politika nem az erőssége. Nincsenek megfelelő szervező és vezető képességei, ami jelentős hátrányt jelent számára a Wyszyńkivel folyatott versenyben.

VI. Pál pápa Wojtyła kinevezéseiről szóló döntéseiben vajmi kevés szerepe lehetett Kliszko, illetőleg a lengyel vezetés nyílt vagy hallgatólagos állásfoglalásának, ám az előbbi esetek jól mutatják a lengyel politikai vezetés stratégiáját, amellyel ellentéteket igyekeztek provokálni Wyszyński és Wojtyła között. A titkosrendőrség

[92] Gergely 1986, 51.
[93] O'Sullivan 2010, 14.
[94] A zsinat utolsó két ülésszakán Wojtyła már érsekként vett részt, beiktatására 1964 márciusában került sor.
[95] Dziwisz 2008, 28.
[96] Barnes, Jane –Whitney, Helen: *John Paul II and the fall of communism*. Frontline, Public Broadcasting Service, http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/pope/communism/

egyik jelentésében ez olvasható: *„Továbbra is minden lehetőséget meg kell ragadnunk, hogy kimutassuk ellenérzésüket Wyszyński irányába, de anélkül, hogy ezzel Wojtyłát szolidaritásának kifejezésére ösztönöznénk."*[97] Ez a taktika azonban eleve kudarcra volt ítélve, mivel egy teljességgel rosszul felmért helyzet nem létező lehetőségeinek kiaknázására volt alapozva: nemhogy semmiféle versengés nem volt a két bíboros között, de soha még a legkisebb nézeteltérés sem. Annál is inkább, mert Wojtyła mindig kifejezte tiszteletét és lojalitását a prímás felé, óvakodott attól, hogy sértse hatáskörének integritását, és mindig igyekezett háttérben maradni mellette – például a millenniumi ünnepségek során 1966-ban.[98] Tudatosan alárendelte magát Wyszyńskinek, amit még pápává választása után is érzékeltetett. 1978. október 23-án Rómában találkozott a lengyel zarándokokkal, ahol beszédét a következőkkel zárta: *„Wyszyński bíboros azt mondja, hogy most már fejezzem be. Jól tudjátok, hogy én mindig engedelmeskedtem a lengyel prímásnak."*[99] Évekkel később egy újságírói kérdésre, miszerint „hány lengyel bíboros tud síelni?" az volt a válasza, hogy 40 százalékuk. Az újságíró csodálkozásában nem értette hogyan lehetséges ez, hiszen ketten vannak… Wojtyła kedélyesen válaszolt: *„Lengyelországban Wyszyński egymaga kitesz 60 százalékot."*[100]

Munkájukban kitűnően kiegészítették egymást: míg Wyszyński teljes mértékig a lengyel egyház irányításának és a hazai társadalmi-politikai helyzetnek szentelte magát, a fiatalabb és idegen nyelveken jól beszélő Wojtyła a 70-es években sokat utazott, konferenciákon vett részt, és sorba látogatta a külföldön élő lengyel diaszpóra közösségeit. Látókörét kiszélesítette az Európán kívüli világgal, és a zsinati élmények birtokában a világegyház helyzetéről még nagyobb áttekintésre tett szert. Ekkor szerzett értékes tapasztalatai nagyban felkészítették az univerzális Egyház majdani szolgálatára.

Látva a Wyszyński és Wojtyła közötti viszony rendíthetetlenségét, a kommunista taktika hamarosan az ellenkezőjébe csapott át. Wyszyńskit, mint nagy hazafit kezdték emlegetni, mint aki a lengyel viszonyok nagy szakértője, vele szemben Wojtyłát pedig olyan „nemzetközinek" címkézték, aki túlságosan elszakadt hazájától és népétől, így fogalma sincs a lengyel valóságról, következésképp, mint hazaáruló, a lengyel kommunizmus ellensége.[101] Wojtyła természetesen mindezeket elengedte a füle

[97] Dziwisz 2008, 29.

[98] Nem meglepő, hogy az egy éven át tartó millenniumi ünnepségsorozatot a kommunista vezetés következetesen bojkottálta, sőt, a főbb ünnepségekkel egy időben alternatív, világi eseményeket szerveztek (pl. a világháború európai befejezésének 23. évfordulója apropóján), adminisztratív korlátozásokat vezettek be, és VI. Pál pápa látogatását sem engedélyezték. (Lásd bővebben Mitrovits 2007.) Mindezek ellenére milliók ünnepelték meg töretlen lelkesedéssel a lengyel állam és egyház megalapításának ezeréves évfordulóját, vettek részt zarándoklatokon vagy szabadtéri miséken. Ez egyben kiváló alkalmat nyújtott Wojtyła érseknek arra, hogy színművészként szerzett tapasztalatait kamatoztassa a tömegekkel és nagyszámú hallgatósággal való közvetlen kapcsolat megteremtése érdekében. Ezeket a tömegünnepélyeket talán túlzás nélkül a későbbi pápai utazások hasonló mozzanatai főpróbájának is tekinthetjük.

[99] *Az új pápa megnyilatkozásai*. MOL XIX-A-21-c-1.10-21

[100] O'Sullivan 2010, 21.

[101] Dziwisz 2008, 30.

mellett, nem tette meg azt a szívességet a hatalomnak, hogy ki tudják provokálni a konfrontációt. Viszont annál inkább szorgalmazta az objektív párbeszédet, az emberi jogok és az egyház jogainak védelme alapján. A lengyel vezetés álláspontjának és Wojtyła megítélésnek fokozatos változását mutatja, hogy amikor Wyszyński 1975-ben idős kora miatt be akarta nyújtani lemondását, hivatalos úton fordultak a Vatikánhoz. Korábbi elképzelésükkel szöges ellentétben immáron minden eszközzel el akarták kerülni, hogy Wojtyła a prímási székbe kerüljön. Végül Wyszyński haláláig, 1981-ig, hivatalában maradt.

Erre a megítélésre Wojtyła kétségtelenül „rászolgált", különösen püspöki székbe kerülése óta. A kommunista elnyomás korlátozó intézkedéseit rendkívül ötletesen szabotálta, a nyilvánosság előtt pedig bátran bírálta. Egyik alkalommal például, amikor egyik papja vaskos adószámlát kapott, Wojtyła érsek azt javasolta, hogy inkább vonuljon börtönbe az adósság fejében, és bejelentette, hogy amíg büntetését tölti, a munkáját ő maga veszi át. Hogy, hogy nem, a papot rögtön szabadon engedték. Egy másik, szimbolikussá vált eset a Nowa Huta-i Arka Pana templom építése. A szocialista mintavárosnak megálmodott településre, ami gyakorlatilag Krakkó egyik külvárosa lett, nem terveztek templomot, az „ateista" munkások azonban ezt másképp gondolták. Kérésüket Wojtyła püspök tolmácsolta a hatóságok felé, amit ők elutasítottak. Építési engedély híján, Wojtyła templom nélkül alapított egyházközséget: arra biztatta a papokat, hogy terjesszék az igét házról házra. A „láthatatlan egyházközség" létrejöttével aztán építési engedélyért folyamodott, hogy a megváltozott helyzethez alkalmazkodjanak. Kérelmét türelmesen újra és újra benyújtotta, miközben a tervezett templom helyén 1959-től kezdődően a szabad ég alatt tartottak miséket, télen-nyáron. Maga Wojtyła hagyományosan karácsonykor misézett, ezres tömegek részvételével. Hosszas tárgyalások és huzavona után az alapkőletételre 1967-ben, a templom felszentelésére pedig végül 1977-ben kerülhetett sor. Az eset súlyos arculcsapás volt a kommunista rendszernek. Wojtyła alkalmazkodásnak álcázott ellenállásával, amint azt az említett esetek is példázzák, a vezetés nem tudott mit kezdeni. Nyílt erőszakot nem alkalmazhattak vele szemben, mert azzal elveszítették volna propagandaháborújukat.[102]

Wojtyła kezdetben nem szívesen beszélt a politikáról, nem is érdekelte igazán a politika. Egy totalitárius államban azonban a politika mindenhová beszivárog, így nehéz nem beszélni róla. Wojtyła is ráeszmélt, hogy Lengyelországban nem lehet a politikától függetlenül élni. A 70-es évektől tehetségét és képességeit felhasználva a politika eszközeihez sem habozott nyúlni, ha éppen az volt szükséges céljainak eléréséhez az egyház védelme érdekében. Így például, amikor az egyházmegyei szeminárium épületét ki akarták sajátítani állami használatra, felhívta telefonon Lucjan Motykát, a megyei pártbizottság első titkárát, és személyes találkozót kért tőle. Az nemhogy nem mert ellentmondani, de még fel se nagyon ocsúdott megdöbbenéséből, amikor Wojtyła minden feszélyezettség nélkül érseki díszben bevonult hozzá a kommunista párt székházába. A tárgyalás eredményeként csak az épület negyedik emelete került állami kézbe, a többi megmaradhatott a szemináriumi használatra.[103]

[102] O'Sullivan 2010, 20.
[103] Barnes – Whitney, http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/pope/communism/

Bár a rezsim egyre igyekvőbben próbálta akadályozni Wojtyłát pásztori munkájában, ő ezt kitűnő diplomáciai érzékkel tudta kezelni és elhárítani, így legalább annyi borsot tört a vezetés orra alá, mint amennyire a Párt megnehezítette az ő munkáját. A rendszer bevett eszközét, a pszichológiai megfélemlítést Wojtyłánál is bevetették, ám éppoly kevés sikerrel. Pontosan tudta, hogy az egész érseki palotában, az összes falnak „füle van", ennek megfelelően mindig tagoltan és hangosan beszélt, nehogy a „falak" a legapróbb részletéről is lemaradjanak annak, amit akart, hogy halljanak és gondoljanak. Az igazán fontos és kényes beszélgetésekre pedig a palotán kívül kerített sort, látogatóit egy környékbeli sétára, vagy akár a közeli hegyekbe invitálta. A kémeket, akik folyamatosan és szisztematikusan figyelték, „őrangyalaimnak" hívta. Mindig a nyomában voltak, amikor elhagyta az érseki palotát, még hosszabb utazások alkalmával is. Onnan kilépve, az utca túloldalán várakozó fekete autó utasainak gyakran integetett indulás előtt, vagy éppen papi áldását adta rájuk.[104] Ezek a módszeres finomságok annyira távol álltak az autoriter rendszertől, amely sokkal inkább az erőszak nyelvén értett, hogy Wojtyłán nem tudtak fogást találni.

Az autoriter rendszer elnyomása és a romló életkörülmények heves társadalmi reakciókat váltottak ki.[105] Wyszyński ezeket „kis forradalmaknak" nevezte:[106] forradalmak, mert megrengették a marxista ideológiára alapozott szocialista hatalom pozícióit; és kicsik, mert nem tudták érdemben megváltoztatni a társadalmi és gazdasági helyzetet. Mégis, a társadalom permanens ellenállásáról és ellenérzéséről tanúskodtak, amelynek keretében a különböző társadalmi csoportok egyaránt egy stabil referencia-pontot találtak Wojtyłában. Az érsek támogatta a munkások követeléseit, védte a fiatalokat, az értelmiséget, a tanárokat – ráadásul mindezt egészen hitelesen tette, hiszen saját tapasztalatai alapján tudott velük azonosulni. Ugyanakkor soha nem politikai irányultsággal lépett fel, hanem az Evangélium és az ember jogai és méltósága nevében. Megnyilatkozásai és szentbeszédei – amelyeket a hatalom természetesen rögzített és részletesen kielemzett – átütő hatással voltak az őt hallgató tömegekre, amivel nagyban megalapozta azt a szinte katartikus élményt, amit később pápává választásával és főpásztori látogatásaival kiváltott a lengyel társadalomban.

Az 1975-ben aláírt helsinki záróokmány az emberi (polgári és politikai) jogok fokozottabb hangsúlyozását és az enyhülés szelét hozta Kelet-Európa fölé is. A carteri külpolitika „sikerének" tekintett dokumentumot Reagan és Thatcher is bírálta, azon az alapon, hogy az okmány elismerte a Szovjetunió befolyását Kelet-Európa felett (ezzel megerősítette Jalta logikáját és szentesítette Kelet-Európa sztálini határainak sérthetetlenségét). Ugyanezen okokból Wojtyłának is voltak fenntartásai. Ugyanakkor belátta, hogy a keleti ellenzék milyen nagy hasznát veheti a jogokra vonatkozó

[104] Dziwisz 2008, 43.

[105] 1956-ban Poznańban a munkások, 1968-ban az egyetemi ifjúság és az értelmiség, 1970-ben a tengermelléknél pedig újfent a munkások körében került sor nagy horderejű megmozdulásokra, amikre a rezsim visszatérően erőszakkal és retorzióval válaszolt (ez 1970-ben végül Gomułka bukásához vezetett, és teret adott Gierek „jóléti szocializmus" koncepciójának).

[106] Dziwisz 2008, 31.

kitételeknek,[107] amelyeket végül – részben a Szentszék aktivitásának köszönhetően – „belecsempésztek" a szövegbe.[108] Ez a kettősség hűen tükrözte Wojtyła ellenállási politikáját – amelyet mintha egyenesen helsinki szellemében alakított volna ki – de kételyeit és fenntartásait is Casaroli bíboros keleti politikájával szemben.[109] Wyszyński a határozott politikai ellenállás híve volt az egyház jogainak és függetlenségének védelmében. Wojtyła ezt politikai helyett inkább egyfajta non-konformista–emberi jogi–kulturális ellenállássá finomította, amely lényegében arra irányult, hogy minden törvényes megnyilatkozási formát felhasználva (folyóiratok, színházak, egyetemek, templomi szószékek) diskurzust és vitát kezdeményezzenek a társadalomban, amely ugyan kulturális vagy vallási vonatkozású, de természetszerűleg vannak politikai felhangjai. Mindez egyben azt is jelentette, hogy nem szegültek ellen a kommunista kormányzatnak, ám egyszerűen nem vettek róla tudomást, amikor elkezdték építeni az alternatív, civil társadalmat.[110]

1978-ban Karol Wojtyła pápává választásával óhatatlanul felmerült az Ostpolitik jövőjének kérdése. Visszatekintve most azt mondhatjuk, hogy II. János Pál megmaradt a VI. Pál pápa és Casaroli bíboros nevével fémjelzett politikai irányvonalnál, amelynek alakítását annak idején részben ő maga is segítette.[111] Ám személyével, karizmájával, lengyelországi tapasztalataival és az ott bevált innovatív módszereivel új formát és új lendületet adott a keleti politikának. Pápaságának évtizedei alatt nemcsak az Ostpolitikot vitte sikerre, hanem egész Európát és a világrendet alapjaiban érintő változásoknak lett a – meglehetősen tevékeny – tanúja. Sokatmondó, hogy George Weigel róla írt monumentális biográfiájának címében így idézi meg Wojtyłát: A remény tanúja.

[107] O'Sullivan 2010, 51.

[108] Bár a helsinki konferencián a Vatikán megfigyelőként vett részt, érdemi szerepe volt a tárgyalások kimenetelében. Szimbolikusnak is tekinthető, hogy azon az ülésen, amelyen aláírták a záróokmányt, Casaroli bíboros elnökölt.

[109] Az Ostpolitik kapcsán Wojtyłának – és a lengyel egyháznak – három fő fenntartása volt. Egyrészt, hogy a kommunisták kihasználják, és a maguk hasznára fordítják a közeledési kísérleteket. Másrészt, hogy a keleti politika kiindulópontjának feltételezése eleve téves lehet, mivel a kelet-európai kommunista rendszerek „belülről nézve" korántsem olyan szilárdak, mint azt Nyugaton hihetik. Hétköznapi tapasztalatból tudták, hogy a LEMP társadalmi támogatottsága és belső legitimitása teljességgel hiányzik, emiatt a belpolitikai helyzet rendkívül ingatag. A harmadik fenntartás pedig az volt, hogy még a kommunista rendszer uralmának esetleges tartóssága esetén is lehetnének jobb stratégiák, mint a vatikáni Ostpolitik jelenlegi formája. O'Sullivan 2010, 21.

[110] O'Sullivan 2010, 22.

[111] Casarolit II. János Pál bíboros államtitkárává nevezte ki 1979-ben.

„A társadalmi igazságosság nem érhető el erőszakkal.
Az erőszak megöli azt, amit létrehozni hivatott.”
/II. János Pál/

3. A hidegháború porondján – a meleg szavak fegyverével

II. János Pál humanista, mindenkor értékalapú és emberközpontú megközelítését az ENSZ Közgyűlése előtt 1979. október 2-án tartott beszéde hűen tükrözi. Itt nem egyházfőként, hanem a Vatikán szuverén államfőjeként volt jelen. Felszólalásában visszatérően hivatkozott az ENSZ alapvető értékeire és az Alapokmányra, valamint az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatára. Figyelemre méltó, ahogyan már a megszólításban definiálja, kikhez címzi mondanivalóját: a diplomácia keretei között is a pódium és az öltönyös hallgatóság között húzódó „falon” túlra, az emberi szívekbe.

„Valamennyien, tisztelt hölgyeim és uraim, egy-egy államot, rendszert, és politikai struktúrát képviselnek, de mindenekelőtt ***egyéni emberi lényeket képviselnek****. Önök valamennyien férfiak és nők gyakorlatilag a világ valamennyi népe, egyének, közösségek és népek képviselői, embereké, akik saját történelmük jelenlegi szakaszát élik, és akik ugyanakkor az emberiség történetének részét alkotják, embereké, akik valamennyien* ***emberi méltósággal*** *felruházott személyek, akiknek* ***saját kultúrájuk, tapasztalataik és törekvéseik, feszültségeik és szenvedéseik és jogos várakozásaik*** *vannak. Az ő kapcsolataik adják meg* ***minden – nemzeti vagy nemzetközi – politikai tevékenység értelmét****, mert végső elemzésben* ***ez a tevékenység az embertől származik, az ember gyakorolja, és az emberért van.*** *És ha a politikai tevékenység elszakad ettől az alapvető kapcsolattól és céltól, ha öncélúvá válik, nagyrészt elveszíti létokát. Sőt, sajátos elidegenedést idézhet elő; az embertől idegenné válhat; ellentmondásba kerülhet magával az emberiséggel.”*,[112] (kiemelés – SZA)

II. János Pált gyakran a modern konzervativizmus és a konzervatív modernség dichotómiájával jellemezték.[113] Kétségtelen, hogy konzervatív vallási nézeteit egyfajta morális globalizációval párosította, már az 1980-as évektől. Úttörő módon a legmodernebb eszközökhöz – a tömegkommunikáció különböző formáihoz, a technika

[112] O’Connor, Bernard J.: *Papal diplomacy*. *John Paul II and the culture of peace*. 2005, St. Augustine’s Press, South Bend, Indiana, 270-280.
[113] Gergely 1986, 209.

és a közlekedés fejlődése folytán „lerövidült távolságok” nyújtotta lehetőségekhez – fordult, gondoljunk csak békemisszióira és a szolidaritást, az emberi jogokat hirdető pápai zarándokutakra, amelyek során a morális értékeket igyekezett a világ minden tájára eljuttatni és valóban globálissá tenni.[114] Az „utazó pápa” ugyanakkor rendkívül tudatos geopolitikai megfontolások alapján építette fel pontifikátusának mindkét dimenzióját, az egyházit és a diplomáciait egyaránt. Úticéljait szemügyre véve megállapítható, hogy azokban az elsődleges súly Európáé, ezután kiemelkedő Latin-Amerika (tágabb értelemben az egész kontinens) és Afrika jelentősége.[115]

Az, hogy a kettéosztott kontinensnek különös figyelmet szentelt, Európa történelmi-kulturális szerepéből, a hidegháború sajátos viszonyrendszeréből és Wojtyła kelet-európaiságából egyaránt magától értetődően fakadt. A szovjet blokkhoz tartozó Kelet-Európát gyakran a kontinens „másik fél tüdejeként” emlegette, amivel jelezte Kelet és Nyugat szerves összetartozását, egyforma súlyát és egyenrangúságát, valamint mindkettő nélkülözhetetlenségét és létfontosságát a kontinens életében. Európa-koncepciójának elválaszthatatlan része az évezredes keresztény hagyomány, amelynek a talaján egy egységes, „Új Európa” megszületését szorgalmazta – ami egy szellemileg és kulturálisan önálló, harmadik erőként tud megjelenni a hidegháborús pólusok, a Szovjetunió és az USA között.[116] Az előző vatikáni Ostpolitik ekkorra már gyakorlatilag kiüresedett, és II. János Pál új tartalommal töltötte meg. „Arra törekedett, hogy a *kelet-európai* és *nyugat-európai* kifejezéseket megfossza attól a kulturális, politikai, sőt katonai tartalomtól, amely a világháború után folyamatosan fűződött hozzájuk. Radikálisan visszautasított minden olyan hipotézist, amely szerint a marxista-leninista kultúra gyökeret vert volna a szláv – és általában véve a kelet-európai – népek kultúrájában.”[117]

Pápai külpolitikájában II. János Pál meglehetősen „revizionista” nézeteket vallott, mélyreható változásokat sürgetett a globális kérdésekben és a nemzetközi rendszerben. Ezek három fő pillér köré csoportosítva azonosíthatók: a nagyhatalmak kritikája, a nukleáris fegyverek kérdése, és a fejlődő országok helyzete.[118] Merőben új alapokra helyezte – elődeinek *de facto* nyugati elköteleződése után – a Vatikán kapcsolatait a Kelettel és a Nyugattal, miközben erkölcsi tekintélyét a Dél igényeinek szolgálatába állította.

---

[114] Rátermettségét és üzleti érzékét is mutatja, hogy a fehér Alitalia gépre, amellyel általában repült, néhány tucat helyet adtak el a média képviselőinek olyan áron, hogy a költségek megtérüljenek. A sajtó így első kézből kapta a híreket, az Alitalia haszna pedig a reklám volt. Gergely 1986, 179.

[115] 1979 és 2004 között 104 Olaszországon kívüli utazása során összesen 129 országot látogatott meg.

[116] Ez gyakorlatilag megfeleltethető De Gaulle Európa-politikájának, amely a nemzetközi porondra való visszajutás érdekében *hármas Európa-koncepciója* részeként a transzatlanti orientáció helyett a tömböktől mentes, az óceántól az Urálig terjedő Európát hangsúlyozza. De Gaulle azonban ezt nem a keresztény hagyományokra alapozva képzelte el, hanem francia vezetéssel, a francia külpolitikai törekvésekkel összhangban, a szekuláris *grandeur* és *gloire* jegyében.

[117] Barberini, Giovanni: *A Szentszék keleti politikája – egy hosszú és fárasztó párbeszéd*. 2007, Mulino, Bologna.

[118] Hehir, J. Bryan: *Papal foreign policy.* In: *Foreign Policy,* Spring 1990, 78.

Bár a legszembeötlőbb a Szovjetunióval és a Varsói Szerződéssel való szembehelyezkedés, a Vatikán nem kötelezte el magát az USA és a NATO tagállamai mellett sem. Ahogyan II. János Pál arra *Sollicitudo rei socialis*[119] című enciklikájában is rámutatott, Kelet és Nyugat különbsége alig számottevő a fejlődő országokra gyakorolt hatásukban. André Frossard így értékelte az enciklikát a Le Figaro hasábjain: *„II. János Pál jóindulatúan, de illúziók nélkül tekint a mai világra. Nyugat önzésében, Kelet pedig rendszerében merevedik meg. A két tömb végülis saját maga rabjává válik, az egyik a gyakorlati materializmus, a másik a totalitárius ideológia rabjává. A pénz, illetve a hatalom bálványozása következtében mindkettő közömbössé válik a népek nyomorúságával szemben. Nyugat időnként elfelejti, hogy a civilizációt nem lehet a gazdasági, pénzügyi hatalom szerint kialakítani. Kelet pedig csak most, 70 éves módszeres elnyomás után veszi észre, hogy az egyén leszűkítése, dialektikus absztrakciója nem kedvez a társadalom fejlődésének."*[120]

A hagyományos „poszt-bipoláris módszertannal" szemben – amely következetesen először a szovjet-amerikai kapcsolatokat vizsgálja, azután Európát, végül a harmadik világ regionális konfliktusait – a pápa ezt a logikát megfordítva a fejlődő országok perspektívájából szemléli a nagyhatalmi relációkat. Ennek szerves része, hogy a nagyhatalmi szerepek csökkenését, és egyidejűleg egy pluralistább nemzetközi rendszert támogat, amelyben központi motívum a nemzetek önrendelkezése és jogai, valamint az egységes, „európai Európa". A hidegháborúban oly sarkalatos német kérdéssel azonban pápaként Wojtyła közvetlenül nem foglalkozott.

A Szentszék 1971-ben csatlakozott az atomsorompó-egyezményhez, és nagy figyelemmel kísérte a leszerelési tárgyalásokat. Ám II. János Pál számára a nukleáris fegyverek ügye korántsem politikai-stratégiai kérdés volt. A tudományos kutatást és a technológiai fejlődést egyértelműen az ember nagyszerű teremtő, társ-teremtő küldetéseként értékelte, ami azonban nem nélkülözheti a szigorú etikai kontrollt és politikai korlátozást. 1981. november 29-én, a genfi nukleáris fegyverzetkorlátozási tárgyalások megkezdésekor egyidejű felhívással fordult Brezsnyevhez és Reaganhez, amelyben felhívta a figyelmet hatalmas felelősségükre.[121] Minden lehetőséget megragadott, hogy különböző fórumokon sürgesse a radikális változásokat (így a már említett UNESCO beszédben is). Kezdettől fogva a teljes nukleáris leszerelést tekintette egyedüli célnak, ami a 80-as évek elején még túlmutatott a kölcsönös elrettentés koordinátái között gondolkodó nagyhatalmak perspektíváin. Már George F. Kennan is észrevette az Egyesült Államok szemében a gerendát: *„Egy sor okból a hidegháború ennek az országnak a szenvedélyévé vált. Nem tudnánk és nem is akarunk élni nélküle."*[122] A fegyverzetkorlátozás abban segített, hogy a világ tudjon atomfegyverekkel is élni. II. János Pál nélkülük akart.

[119] „Társadalmi elkötelezettség" (az Egyház szociális elkötelezettségéről és tanításáról). 1987.
[120] A *Sollicitudo rei socialis* pápai enciklika sajtóvisszhangjáról. In: *Osservatore Romano,* 1988. március 2., Vatikán, MOL XIX-A-21-c-1.11 -12.
[121] Gergely 1986, 167.
[122] In: *Grotius online,* http://www.grotius.hu/publ/docT.asp?id=11

Lengyelországban Wojtyła a keleti blokk kemény realitásai között és a szovjet Nagy Testvér óvó acélszárnyai alatt élt, miközben a kommunista kormányzat évtizedeken keresztül igyekezett az országot „megnyergelni". Mégis, a blokk-logikát nem tette igazán magáévá, és Szent Péter székében Kelet és Nyugat helyett sokkal inkább Észak és Dél relációiban gondolkodott. A fejlett, iparosodott országokban járva beszédeiben mindig középpontba helyezte a globális szegénység kihívását, és a fejlődő országok támogatását a szolidaritás jegyében. Felhívta a figyelmet a javak és a jólét elosztásának súlyos aránytalanságaira és a globális kereskedelmi és pénzügyi rendszer hibáira, egyidejűleg megfogalmazta a nemzetközi szervezetek felülvizsgálatának igényét. A problémák okát ugyanakkor nemcsak külső tényezőkben látta, legalább annyira szorgalmazta a gyökeres belső változásokat a fejlődő országokban – amit a helyi elitek nem mindig néztek jó szemmel. Igyekezett párbeszédet kezdeményezni a kommunista Kínával is, valamint fokozott aktivitást mutatott a közel-keleti kérdésben.

Ellentmondásnak tűnhet, hogy – a fejlődő világban és Kelet-Európában egyaránt – a radikális társadalmi (és a gyakran ehhez szükséges politikai) változások véghezvitelének módszereként az erőszakmentességhez való „radikális" ragaszkodást jelölte meg, és emellett szilárdan kitartott. Azt mondhatjuk, hogy Kelet-Európa őt igazolta.

3.1. A vég kezdete[123]

„Az embereket három csoportra lehet osztani:
azokra, akik elmozdíthatatlanok,azokra,
akik mozgathatóak, és azokra, akik mozognak."
/Benjamin Disraeli/

A magyar ÁEH egyik jelentése 1979 januárjában így értékelte a II. János Pál megválasztása óta eltelt két hónapot: a pápa *„aktivitása semmit nem lankadt, minden alkalmat kihasznál beszédek mondására, üzenetek küldésére, utazások tervezésére és végrehajtására."* Ezekben *„megvalósulni látszanak azok a negatív előjelek, amelyekre múltja és politikai beállítottsága alapján következtetni lehetett. Beszédeinek és üzeneteinek állandó központi témája az emberi jogok kérdése, amit itteni megfigyelők egyértelműen a szocialista országokra és mindenekelőtt Lengyelországra irányuló célzásoknak tekintenek.* […] *Közben erőteljesen szervezik a közhangulatot II János Pál*

[123] Timothy Garton Ash oxfordi történész a pápa 1979-es lengyelországi látogatásról azt mondta, az volt a „kommunizmus végének kezdete Kelet-Európában". Huntington, Samuel P.: *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. 1993, University of Oklahoma Press, 83.

lengyelországi utazása érdekében. Felmérték, hogy ez milyen gondot jelent a lengyel kormány számára, ezért igen erőteljes a nyomás az utazás létrejötte érdekében."[124]

Mindezeket nyilvánvalóan Moszkva is érzékelte. Ugyanakkor nyugati újságíróknak 1980 tavaszán kifejtették, hogy *„a Vatikán külpolitikáját a Szovjetunió lényegében kedvezően ítéli meg."*[125] Ebben akár lehetett is részigazság. Elfogadható az állítás, hogy a Vatikáni Rádió – ami a Szovjetunió különböző nyelvein is sugárzott – más nyugati rádiókkal ellentétben *„jó ideje"* nem sugárzott közvetlen szovjetellenes propagandát. Az sem vonható kétségbe, hogy a pápa az időszerű nemzetközi kérdésekre vonatkozó kijelentéseiben *„realitásérzékről és tartózkodó magatartásról tett tanúságot"*, például azzal, hogy *„eddig nem nyilatkozott az Afganisztán körüli eseményekről és ezáltal nem terhelte a nemzetközi légkört."* A világméretű leszerelés melletti védőbeszédeit pedig szovjet szemszögből úgy lehetett értelmezni, mint a NATO pótfegyverkezési határozatainak kritikáját és a Moszkva által a fegyverkezés ellenőrzése érdekében kifejtett tevékenység támogatását. Nem alaptalan a feltételezés, hogy a „béketábor" vezetőjeként Moszkva nem is habozott így értelmezni őket – a propaganda szintjén legalábbis mindenképpen.

Ám a „béketábor megbomlasztását célzó" 1980 nyári lengyelországi események után kézzelfoghatóvá vált az a veszély, amit már az 1979-es pápalátogatás fényében is komoly kockázati tényezőként érzékeltek. Anélkül, hogy név szerint említené a pápát, a prágai Tribuna leszögezte: *„Eltérés mutatkozik „vatikáni reakciós körök" jelenlegi és a Vatikánnak XXIII. János és VI. Pál pápasága idején elfoglalt álláspontja között. Akkor az egyház harcolt a békéért, az enyhülésért, és a népek közötti egyenlőségért. Jelenleg, felhagyva a Vatikánnak az 1977-es belgrádi konferencián elfoglalt álláspontjával, a reakciós körök értelmetlen módon hangsúlyozzák érdeklődésüket az „emberi jogok" és azok „állítólagos megsértése iránt a szocialista országokban."*[126]

Tehát a párt és a politbüro körein belül kezdettől fogva elhangzó kritikákat ekkortól hangsúlyozottan kiegészítették a tömbön belüli sajtópropagandával, a „béketábor ideológiai egységének" megóvása érdekében.

Meglepő módon a keleti blokk ideológusai nem az egyetlenek voltak, akik számára *„értelmetlennek"* bizonyultak II. János Pál tevékenységének egyes elemei. 1979 júliusában kilenc napos első pápai hazalátogatásakor a nyugati sajtó több mint 1000 újságírót küldött Lengyelországba, akiknek egy része csalódottan tért haza – azoknak, akik azt várták, hogy Lengyelország nem ússza meg botrány nélkül, hamar lelohadt a kedvük. Az előre várt nagy szenzációk elmaradtak: nem tört ki forradalom, a pápa nem üzent hadat a kommunizmusnak, beszédeiben nem véltek felfedezni semmi „robbanó anyagot", és érdemben nem reagált az időközben lezajlott európai parlamenti választásra sem – csupán Európa spirituális egységének kialakításáról szólt.

---

[124] *Palotás Sándor jelentése 1979. január 10-én Rómából a pápa tevékenységéről*, MOL XIX-A-21-c-1.10-22

[125] Wieland, Leo: *A Kreml nem elégedetlen II. JP pápával – Moszkva „ellenszolgáltatásokat" helyez kilátásba*. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung,* 1980. március 1., MOL XIX-A-21-c-1.10-23

[126] Petta, Ettore: *Kelet-Európában első ízben támadják Wojtyła pápaságát*. In: *Corriere della Sera,* 1980. november 30., MOL XIX-A-21-c-1.10-23

Sokan nem tudták elhelyezni az egyházról és a vallásosságról szerzett eddigi ismeretanyagukban az emberek reakcióját és azt az érthetetlen nacionalista-triumfalista egyházképet, amellyel ekkor találkoztak.[127] Kétségtelen, hogy a történelmi előzmények ismerete nélkül nem is lehetett megérteni Lengyelország jelenét, ez pedig Nyugaton sokaknak hiányzott. Így érthető, miért nem tudták felmérni e pápai út jelentőségét és szimbólumait a keleti tömb második legnagyobb országában. „A materialista és hatalmi realitásokra épülő kommunista rendszerrel szemben egy mély történelmi hagyományokra épülő, de nagyon is a jövőbe mutató, párhuzamos politikai tényező jelentkezett" az addig monolitikusnak hirdetett és hatalmi eszközökkel szervezett lengyel társadalomban.[128] Jerzy Turowicz, a *Tygodnik Powszechny* 1945 óta hivatalban lévő főszerkesztője úgy fogalmazott, hogy *„35 éve először nyílt módja az országnak a szabad önkifejezésre."*[129]

Hazáját Karol Wojtyła már megválasztásával a nemzetközi figyelem – és nyugodtan mondhatjuk, a nemzetközi politika – középpontjába helyezte. Ám 1979 nyarán kilenc napon át – a napi több órás médiaközvetítéseknek köszönhetően – az „egész világ" szeme Lengyelországra tekintett, leste a fehér reverendás főpásztor minden szavát, és figyelte ezen szavak hatását.[130] A rendezvények a magyar ÁEH forrásai szerint 9-10 millió,[131] nyugati források szerint 13 millió lengyelt (a népesség mintegy egyharmadát) mozgattak meg, akik személyesen is elmentek meghallgatni a pápát – és II. János Pál szavai hatottak. [132] Ott, ahol a hivatalos funkcionáriusok szinte „halálra izzadták" magukat, hogy pár ezer embert összeszedjenek egy hivatalos gyűlésre, most fiatalok százezrei és emberek milliói önként vonultak pápájuk elé – aki, amerre csak járt, elvegyült a nagy és lelkes tömegben. Ez még a rezsim által manipulált közvetítéseken is átsütött, amelyet az amerikai híradóban Ronald Reagan is megdöbbenve és ámulva nézett.[133] Az egyházfő és a lengyel nép egy olyan közösséget hozott létre, amelyet nem kellett mesterségesen megszervezni.[134]

A közösségi szellemnek ezzel a kollektív szintű megerősödésével az emberek gyakorlatilag arra ébredtek rá, hogy abszurd módon az egész nemzet ellenzékben van. A pápa üzeneteiben az emberi jogok valóságos „katalógusát" vonultatta fel, a lengyel

[127] Volt, aki vallásos folklór-fesztiválnak vagy vallási olimpiádénak minősítette a látogatást, egyesek ironikusan nagy „pope-show"-nak titulálták. Az események és az ujjongó tömegek láttán volt, aki egyenesen azt a kérdést tette fel, vajon a személyi kultusznak van-e és hol van a helye az egyházban. Többen Wojtyła szülőföldjétől vett érzékeny búcsújaként értékelték a látottakat, és nyugtázták, hogy ugyanakkor Lengyelország kiünnepelte magát, és legalább levezetett egy nagy társadalmi feszültséget. *Feljegyzés a pápa lengyelországi látogatásáról, 1979-ben*. Sajtóanyag, MOL XIX-A-21-c-1.10-27

[128] Dalma, Alfons: *Wojtyła utazása a 4. dimenzióba. Új politikai valóság a kommunista Európában*. In: *Die Weltwoche,* 1979. május 23., MOL XIX-A-21-c-1.10-27

[129] Domány 1984.

[130] Vasváry Gergely: *A pápai látogatás kiértékelése*. In: Szabad Európa Rádió, 1979. június 10., MOL XIX-A-21-c-1.10-23

[131] *Feljegyzés a pápa lengyelországi látogatásáról, 1979-ben*. Sajtóanyag, MOL XIX-A-21-c-1.10-27

[132] O'Sullivan 2010, 104.

[133] O'Sullivan 2010, 91.

[134] Vasváry 1979.

történelmi és kulturális gyökereket hangsúlyozta, és azt érzékeltette, hogy Lengyelország jövője az embereken múlik – hiszen a rendszer sorozatosan bizonyítja, hogy társadalmi beleegyezés híján hosszú távon nem lesz életképes. Mindez „lélektani földrengésként" söpört végig a társadalmon, és a pápa nem politikai jellegű megnyilvánulásai hamarosan politikai robbanáshoz vezettek. Egyedülálló, szelíd és alázatos magabiztossága új öntudatot adott a „népi demokrácia fiainak", akik a következő évtized küzdelmeiben a pápai üzenetből táplálkozhattak: *„Ne féljetek!"*

A látogatás deklaráltan egyházi jellegű zarándokút volt, és a hívők mindvégig ugyanolyan méltósággal viselkedtek, mint a pápa. A hatalmas létszámú tömegek és a levegőben egyébként is kitapintható „forradalom előtti hangulat" miatt rendzavarásokra lehetett számítani, azonban éppen az emberek lenyűgöző fegyelmezettsége és felelős viselkedése mutatta meg, micsoda erő van a – különösen a pápa által megerősített – lengyel társadalomban.[135] Ha már semmiképpen sem tudták elkerülni a látogatást,[136] a kommunista kormányzat – akárcsak a szovjetek – a maguk javára akarták azt kihasználni, azt hangoztatták, hogy milyen jelentős a nép egysége és a szocializmus építése szempontjából. A Kubiak-bizottság[137] jelentése szerint a látogatás *„kimutatta, hogy a lengyel egyház át tudja venni a kezdeményezést olyan jelszavaknak a nemzet előtti képviseletében, amelyek bár a szocialista humanizmus sajátjai, az eszmei-politikai munkában, főleg a 70-es években nem kaptak megfelelő súlyt".*[138] Ugyanakkor – a kínai-szovjet nézeteltérés kereteibe illeszkedve – a Zsenmin Zsipao (a Kínai Kommunista Párt hivatalos lapja) éppen a látogatás politikai oldalát emelte ki nagy hevességgel, rámutatva Wojtyła megválasztásának, majd lengyelországi utazásának visszhangjára a szovjet katolikusok, elsősorban a Lengyelországgal határos Ukrajna és Litvánia katolikusainak körében.[139]

A hivatalosan kommunikált álláspont ellenére a lengyel vezetés is ugyancsak tartott a látogatás hatásaitól Lengyelországban, és a szomszédos kommunista államokban egyaránt. A LEMP-nek tudomásul kellett vennie, hogy egyre inkább „rá van utalva" az egyházra, mert csak annak segítségével van esélye mozgósítani a társadalmat a gazdasági válság leküzdésére, amely a rendkívüli mértékű eladósodottsággal párosulva majdhogynem megbénította a lengyel életet. Azonban a szovjet tömb államai a *„közlekedőedények törvénye szerint"* éltek, és mindig ki kellett

[135] Az emberek tudati változását mutatja, hogy a pápai látogatás ideje alatt jelentősen javultak a bűnözési statisztikák, és visszaesett az – egyébként nem alacsony szintű – alkoholfogyasztás. Mitrovits 2007.

[136] Giereknek végül sikerült Brezsnyevvel is megértetnie, hogy az útlevéllel is rendelkező pápa, mint lengyel állampolgár beutazását nyíltan nem tagadhatták meg, továbbá erős társadalmi nyomás nehezedett a Pártra. (Erről bővebben lásd: Melléklet) Kompromisszum született a pápával, hivatalos meghívót kapott, de a tervezetthez képest néhány héttel eltolták az utat, hogy abba ne essen bele Szent Szaniszló lengyel vértanú ünnepe, illetve 900 éves jubileuma, amely egyértelműen Lengyelország keresztény gyökereinek bizonyítéka és hangsúlyozása lett volna. Ám látogatása során a pápa a jubileumról így is megemlékezett.

[137] A LEMP Központi Bizottságának a válságok okainak elemzésére és vizsgálatára alakított különbizottsága.

[138] Domány 1984.

[139] *A kínai sajtó az utazás politikai jellegét hangsúlyozza*. 1979. június 9., MOL XIX-A-21-c-1.10-23.

alakítaniuk közös stratégiájukat. Ily módon tudták, hogy *„ha az egyik ország abba a helyzetbe kerül, hogy békét kell kötnie a kommunizmus ideológiai ellenfelével, a vallással, akkor ez a többi kommunista rendszer számára is probléma.”* [140]A pápalátogatást megelőzően Gierek néhány hét leforgása alatt találkozott Brezsnyevvel, Husákkal, Honeckerrel és a keleti blokk más vezetőivel. Ám a tömb egységét célzó igyekvései ellenére a „saját hazájában nem tudott próféta lenni”: a pápa távozása után egyetlen kérdés foglalkoztatta a lengyeleket, maradhat-e az ország ugyanannak, ami volt, és főleg kormányozható lesz-e ugyanazokkal az eszközökkel, mint addig. Lengyelország és lakossága olyan átalakuláson ment keresztül, amely lehetetlenné tette a visszatérést a 35 éven át használt kommunista uralmi sablonokhoz.[141] II. János Pál lengyelországi látogatása az első látható rést ütötte a szovjet hatalom falán. 1979 őszén az SZKP KB titkársága elfogadott egy dokumentumot, melynek címe: „Határozat a Vatikán szocialista államokkal folytatandó politikája elleni fellépésről”.[142]

Eltökéltségnek tehát Moszkva nem volt híján. Brezsnyev politikáját ugyanakkor – amely otthon elodázta a reformokat, miközben külföldön folytatta a birodalmi terjeszkedést – csakis a 70-es évek olajválsága tette lehetővé, mert a nagy energiatermelő Szovjetuniót könnyű profithoz juttatta. Ugyanakkor a 80-as évekre az energiaárak csökkenésével egyre inkább kiütköztek a szovjet gazdaság rejtett gyengeségei.[143] Ez a tömb, illetve a KGST országaiban is éreztette hatását, beleértve Lengyelországot, amely bizonyos tekintetben külön utat, a „szocializmus lengyel útját” járta.[144] Ezzel együtt a hiánygazdaság ellehetetlenülő életfeltételei, jegyrendszer, és sorozatos áremelések határozták meg a lengyel valóságot, és 1980 júliusában egy újabb áremelés-kísérlet kiváltotta a keleti blokk legnagyobb sztrájkhullámát. Az eredendően gazdasági-szociális motivációk hamarosan átszivárogtak politikai síkra: független, szabad szakszervezetet, a politikai foglyok szabadon bocsátását, a cenzúra enyhítését követelték. Nyugaton nagy nyilvánosságot kaptak a lengyelországi események, és az a látszólagos paradoxon, hogy egy munkásokat védő szakszervezet lépett föl a kommunizmus ellen. De a legfeltűnőbb az volt, hogy mindenhol a sztrájkolók első dolga volt egy keresztet, egy Szűz Mária képet és II. János Pál arcképét kifüggeszteni a gyárak falaira.[145] A gdański Lenin Hajógyárból kiinduló „gyárfoglaló”

[140] Vasváry Gergely: *Nemzetközi sajtószemle II. János Pál lengyelországi útjáról*. In: Szabad Európa Rádió, 1979. május 17., MOL XIX-A-21-c-1.10-27.

[141] *Nemzetközi sajtószemle*. Szabad Európa Rádió, 1979. június 13., In: *Stuttgarter Zeitung,* MOL XIX-A-21-c-1.10-23.

[142] O’Sullivan 2010, 110.

[143] O’Sullivan 2010, 191.

[144] A Gierek-korszak a „jóléti szocializmust” igyekezett megteremteni, jelentős – ám rosszul felhasznált és adósságspirálba torkolló – nyugati hitelekből. A kizárólagos KGST orientáció sem volt jellemző, például az Ikarusz helyett egy francia autóbusz céggel kooperáltak, amelynek termékei viszont kevésbé feleltek meg a lengyelországi körülmények kívánalmainak.

[145] 1980-ban a magyar hivatalos tömegtájékoztatás nagyon kevés és szelektált információt közölt a sztrájkokról és a Szolidaritásról, a lengyel katolikus egyház szerepével, társadalmi súlyával és hatásával kapcsolatban gyakorlatilag semmit nem olvashattunk. Annál inkább a későbbiekben, a hadiállapot bevezetése után, amikor is az „átpolitizált lengyel egyház” váratlanul a szocialista rendszer militáns ellenségeként jelent meg a magyar sajtóban.

sztrájk hamarosan egy egész országot és különböző társadalmi csoportokat átfogó, politikai változásokért küzdő, sokmilliós tömegmozgalommá fejlődött.[146] A kormány augusztus 31-én kénytelen volt aláírni a gdański követeléseket, és szeptemberben létrejött a Szolidaritás Független Szakszervezet, amellyel új időszámítás kezdődött Kelet-Európában.

Nagyrészt a pápa egy évvel korábbi látogatásából inspirációt merítve, a Szolidaritás egy új típusú, ún. *önkorlátozó forradalomként* lépett fel: aktív tiltakozás volt a rendszer ellen, de az erőszak tudatos elkerülésével. II. János Pál ahhoz adott eszközöket az embereknek, hogy reagáljanak az elnyomásra hitük, kultúrájuk, cselekedeteik révén – anélkül, hogy alkalmat adnának a rezsimnek a mozgalom erőszakos elfojtására és a megtorlásra.[147] Kétségtelen, hogy semmilyen ellenzéki értelmiségi csoport nem lett volna képes 16 hónapon keresztül sztrájkban tartani a munkásosztályt, ha annak nincsenek meg az objektív okai és feltételei.[148] Ám figyelemre méltó az a nagyfokú „vérmérséklet", amelyet a társadalom tanúsított: nemcsak „intézményes" szinten érvényesült az önkorlátozás, a mozgalom aktivistái egyenként sem fordultak erőszakhoz a tiltakozás kifejezésére. Ebben tagadhatatlanul szerepet játszott a pápa lélektani hatása és a személyiségéből sugárzó hatalmas erő.

Augusztus 23-án Wyszyńskihez írt levelében – aki meglehetősen tartott a megtorló következményekről – a Szentatya kérte a püspököket, hogy segítsék a lengyel népet *„a mindennapi kenyérért, a társadalmi igazságért valamint a saját életéhez és fejlődéséhez való elidegeníthetetlen jogáért folytatott nehéz harcában."*[149] Ezzel mintegy szentesítette a sztrájkolók küzdelmét. Egy magyar ÁEH dokumentum szerint *„a pápa és a lengyel egyházi vezetés egyaránt lelkesen fogadta az eseményeket, hangsúlyozott támogatást nyújtott a Szolidaritásnak.* […] *Ugyanakkor igyekeztek mérséklőleg hatni, elszigetelni a szélsőségeseket, támogatni a dialógust – a reálpolitika jegyében."*[150] 1981 januárjában II. János Pál fogadta Rómában Lech Wałesát, aki egy interjúban azt nyilatkozta, hogy *„az egyház nélkül semmire sem mentek volna."* Ám a pápa sejthette, hogy ez a meccs még nincs lejátszva. Másnap levelet írt Brezsnyevnek, amelyben „kifinomult diplomáciai nyelven" óvta őt egy Lengyelország elleni esetleges támadástól, mivel az ellentmondana a *détente* elvének, a be nem avatkozási

---

Molnár Imre: *A lengyel „Szolidaritás" kezdeti időszaka a hivatalos magyar sajtó tükrében*. In: Lengyel nyár – magyar ősz. 1997, 113.

[146] Kb. 500 nap alatt mintegy 10 millióan csatlakoztak a mozgalomhoz (a munkaerő 80%-a), köztük ipari munkások, egyháziak, diákok, és értelmiségiek.

[147] „Mélyrehatóan megváltoztatta életemet a II. János Pál pápával való találkozásom" – vallotta Jaruzelski nyugalmazott lengyel tábornok. Vatikáni Rádió, 2006. augusztus 22., http://storico.radiovaticana.org

[148] Az 1970. decemberi tömegbelövetés, a romló gazdasági helyzet, a kilátástalanság, a program nélküli, gyenge párt, stb. Mitrovits Miklós: *Néhány gondolat az 1981-81-es lengyel válsággal kapcsolatban*. In: *Eszmélet,* 2007 tavasz.

[149] O'Sullivan 2010, 128.

[150] Domány 1984.

politikának, és a szovjetek által is aláírt helsinki egyezménynek. Március 28-án pedig – ismét Wyszyński keresztül – önmérsékletre hívta fel a Szolidaritás vezetőit.[151]

Mivel a Szolidaritás következetesen tartózkodott az erőszaktól, kellemetlen választás elé állították a lengyel kommunista kormányzatot: vagy ők folyamodnak erőszakhoz, ezzel kockáztatva a véres ellenállást, vagy csak kedvezőtlen feltételek mellett egyezkedhetnek a Szolidaritással.[152] A kezdetben elért sikerek után a hatalom másfél évig kénytelen volt együtt élni a mozgalommal, mint legális ellenzékkel, de a Jaruzelski-puccs és a szükségállapot bevezetése után is csak háttérbe és illegalitásba tudta szorítani a Szolidaritást és a permanens ellenállást, azokat felszámolni már nem volt képes. Mindebben a kommunista hatalom agóniája és egyéb belső tényezők mellett ugyancsak kulcsszerepe volt a világpolitikának és II. János Pálnak.

A Szolidaritás – az egyház támogatását is magáénak tudva – az első számú társadalmi erővé vált Lengyelországban, amely egyre ambiciózusabb gazdasági és politikai programot hirdetett. A szovjetek a mozgalmat ellenforradalomnak, a vezetés tehetetlenségét pedig válságnak minősítették – világosan látták, hogy ha nem sikerül megfordítani a folyamatot, az rövid időn belül aláássa a Szovjetunió hidegháborús pozícióját. Egy esetleges szovjet katonai intervenció – illetve a Nyugat részéről erre válaszul kemény gazdasági szankciók – lehetőségével Washingtontól Román át Varsóig (sőt, Moszkváig) sokan számoltak. A lengyelek végül szovjet segítség nélkül csaptak le önmagukra: Jaruzelski tábornok a szükségállapot 1981. december 13-i bevezetésével belüggyé tette a problémát – az intervenció elmaradt. Ebben a helyzetben a nyugat-európai kormányok többsége (ezen belül főleg a francia és a nyugat-német kormány[153], tehát az európai integráció két fő motorja) nem akarta a Szovjetunió elleni szankciókkal veszélyeztetni a *détente* ekkoriban elég döcögős folyamatát. Az év elején beiktatott Reagan elnök azonban a váratlan fordulat ellenére is vezetett be gazdasági szankciókat a „gonosz birodalma" ellen[154], majd 1982-ben az USA megvétózta Lengyelország IMF-tagságát és a kereskedelempolitikában felfüggesztette Lengyelország MFN-státuszát[155]. Ezeket a Vatikán humanitárius okokból következetesen ellenezte. Mindeközben a másik oldalon az USA a CIA csatornáin keresztül igyekezett életben tartani és támogatni a lengyel „rab nemzet" föld alá

[151] Miután országos sztrájkot hirdettek, az elleni tiltakozásul, hogy a rendőrség megvert néhány vezetőt. O'Sullivan 2010, 128.

[152] O'Sullivan 2010, 116-118.

[153] Gerhard Schröder német kancellár 2000-ben a lengyel parlamentben tartott beszédében hivatalosan bocsánatot kért, amiért az NSZK nem nyújtott aktív támogatást a Szolidaritásnak.

[154] Megtiltotta az Aeroflot-gépek leszállását amerikai területen, és építési anyagok eladását a Szibériából Nyugat-Európába vezető gázvezetékhez. Ez ugyanakkor sértette a nyugat-európai érdekeket, az ezzel egyenértékű gabonaembargót – amely az amerikai mezőgazdaságot érintette volna érzékenyen – viszont nem rendelték el. O'Sullivan 2010, 162.

[155] „Legnagyobb kedvezmény elve": a liberalizált nemzetközi kereskedelem egyik alapelve, nemzetközi jogi szerződésben való biztosítása annak, hogy valamely ország szerződő partnerének megad minden olyan (jellemzően: vám-) kedvezményt, amelyet más partnereinek megadott.

kényszerített ellenállását. Ebben viszont Reagan természetes szövetségesre talált II. János Pál pápában.

A két államférfi között érdekes párhuzamok figyelhetőek meg. Reagan 9 évvel volt idősebb Wojtyłánál, tehát gyakorlatilag egy generációhoz tartoztak. Mindkettejük tradicionális vallásossága szilárd értékrenden alapult, és hozzájuk közel állók szerint kedélyes karakterükben, humorérzékükben is mutattak hasonlóságot.[156] Mindketten színészi múlttal rendelkeztek, ebből fakadóan kitűnő előadói és kommunikációs készségek birtokában voltak, és tapasztalatból jól ismerték a kimondott szó erejét. Kezdetben mindkettőjüket alábecsülték, de a saját területükön mindketten a „csúcsra" jutottak. 1981 tavaszán csupán 6 hét eltéréssel követtek el ellenük fegyveres merényletet – a csodával határos módon sikertelenül, amiben mindketten sorsszerűséget láttak.[157] Egyformán, mély meggyőződéssel hitték, hogy az ateista kommunizmus legyőzhető, erkölcsi alap – és fenntartható gazdasági háttér – híján előbb-utóbb kártyavárként fog összeomlani. Mivel pedig abban is egyetértettek, hogy Lengyelország a kulcs Európa megosztottságának felszámolásához, Lengyelország kapcsán e közös meggyőződésre alapozott céljaik is egybeestek.

Az együttműködésnek nem voltak formális keretei – így semmilyen „szent szövetség" sem létezett – de az elnök és a pápa közös céljaik érdekében egymással összehangolva munkálkodtak, hogy diplomáciai nyomást gyakoroljanak a Szovjetunióra (kezdetben még az intervenció elkerülése végett). Mielőtt Reagan személyesen a Vatikánban járt 1982-ben, William Casey, a CIA igazgatója, és Vernon Walters, az Egyesült Államok ENSZ-nagykövete már többször egyeztetett személyesen a pápával: megosztották vele az amerikai hírszerzés legfrissebb információit, és műholdfelvételeket a Lengyelországban és határainál folyó katonai mozgásokról. A CIA jelentéseket is készített a pápának a Szovjetunióról és Lengyelországról, amik kapcsán Robert M. Gates, Casey akkori helyettese megjegyzi: sokszor úgy tűnt, a pápa többet tud Lengyelországról, mint ők maguk. II. János Pál készséggel elfogadta a CIA információit, ugyanakkor ő nem adott ki semmit az egyházi értesülésekből – és az amerikaiak nem is próbáltak meg információt szerezni tőle.[158] Ez is mutatja azt, hogy az együttműködés ellenére II. János Pál korántsem „tagozódott be". Sőt, többször hangsúlyosan felszólalt a Nyugat, egyes nyugati vezetők politikai (és nyugati társadalmak erkölcsi) magatartása, illetve a Nyugat gazdasági-társadalmi rendszere, a kapitalizmus ellen.

---

[156] Bernstein, Carl – Politi, Marco: *His holiness, John Paul II and the Hidden History of Our Time*. 1997, Doubleday Books.

[157] A merénylet után II. János Pál azt mondta, *„nem ugyanaz a kéz vezérelte a golyókat, mint amelyik meghúzta a ravaszt."* Amint teljesen felépült, 1982-ben elzarándokolt Fatimába, az 1917-es Mária-jelenések színhelyére, hálából életben maradásáért. A harmadik fatimai titoknak – amely azt jósolta, hogy a Szentatyának sokat kell majd szenvednie az emberiségért és Oroszország „megtéréséért" – nagy jelentőséget tulajdonított, a merényletet és a később kialakult Parkinson-kórját is ennek fényében értékelte. A harmadik fatimai üzenetet korábban nem hozta az Egyház nyilvánosságra, titkosságát II. János Pál oldotta fel 2000-ben, a jubileumi Szentévben.

[158] Carvajal, Doreen: *The pope, Reagan and the C.I.A*. In: *New York Times,* 1996. szeptember 30.

Reagan és II. János Pál egyetértett abban, hogy bárhogy is alakul a lengyel helyzet, a legfontosabb, hogy a Szolidaritást életben tartsák. A lengyel pápa személye és erkölcsi támogatása sem elhanyagolható, sőt, figyelemre méltó, hogy saját pápai pénzalapjából is ajánlott fel összegeket szamizdat kiadványok és rádióadások fedezésére. De a CIA által 1981. és 1988. között a Szolidaritás megsegítésére költött 50 millió dollárral aligha versenyezhetett, amely különböző formákban nyilvánult meg: másológépek a lengyel illegális sajtónak, rádiófelszerelések, propaganda-tanácsadás stb. Mivel a Szolidaritás szakszervezetként alakult meg, az amerikai támogatás jó része az AFL-CIO-n,[159] és a vele kapcsolatban álló nyugat-európai szakszervezeteken keresztül érkezett, de a vatikáni csatornák is jelentős szerepet játszottak.[160]

1982. június 7-én első személyes találkozásukkor Reagan és II. János Pál ötvenperces magánbeszélgetést folytatott.[161] Az Egyesült Államok világpolitikája ekkor teljes összhangban állt a vatikáni érdekekkel. Reagan elkötelezetten támogatta a Szolidaritást Lengyelországban, próbálta megakadályozni a szovjet térnyerést Latin-Amerikában – ahol az a felszabadítási teológia „álarcát" öltötte magára – és legfőképpen, nem zárta ki Lengyelország és a többi szovjet csatlós állam békés felszabadításának lehetőségét.[162] Neuralgikus pont volt azonban a Reagan által végletekig fokozott fegyverkezési hajsza és az SDI, amely nem csupán a pápa számára elfogadható eszközökkel állt éles ellentmondásban, hanem látszólag Reagan azon állításával is, hogy ő az enyhülés és a mielőbbi teljes leszerelés elkötelezett híve. Valószínűleg végül sikerült meggyőznie a pápát, hogy ez hosszú távú stratégiájának része, amellyel a béke és a leszerelés érdekében a Szovjetuniót katonai és gazdasági életképtelenségével akarja szembesíteni. A Szentszék álláspontja szerint a háború és béke ügyében a felelős politikai testületek hivatottak dönteni, és – miután meggyőződött arról, hogy az elnök kellő felelősséggel cselekszik – II. János Pál elfogadta Reagan álláspontját az SDI tekintetében.[163]

Kézenfekvő, hogy a világ legerősebb gazdasági és nukleáris hatalmának vezetőjeként Reagan a *hard power* eszköztárát használta, valamint az ideológia-orientált Szovjetuniót egy hasonlóan markáns „ideológia-ellenpólussal" igyekezett saját romjaiba dönteni, illetve „rab népeit" felszabadítani. Mindettől függetlenül, de egy ezzel párhuzamos úton haladva ugyanazon végcél felé, a lengyel egyházfő a *soft*

[159] American Federation of Labor and Congress of Industrial Organizations – Amerikai Munkaerő Szövetség és Ipari Szervezetek Kongresszusa

[160] A Szolidaritás nyugati magánszemélyektől is kapott spontán felajánlásokat, beleértve a konzervatív angol arisztokráciát, Soros György Nyitott Társadalom Intézetét és William Casey 50000 dollár értékű magánadományát, amelyet másológépek formájában a Vatikán segítségével csempésztek Lengyelországba. 1982-ben a Vatikán kieszközölte a lengyel kormánynál, hogy három hónapig lehessen ingyen csomagokat küldeni Lengyelországba, aminek köszönhetően sok minden – ruha, cipő, gyógyszer, játék, tartós élelmiszer – érkezett a Szolidaritás által megadott címekre. O'Sullivan 2010, 166-172.

[161] Az informális diplomáciai együttműködés – és az annak során kialakult személyes jó kapcsolat – tette lehetővé, hogy 1984. január 10-én az USA és a Vatikán közötti diplomáciai kapcsolatot a legmagasabb szintre emeljék.

[162] O'Sullivan 2010, 172.

[163] O'Sullivan 2010, 232.

power útján akart bemenni a szűk kapun, amellyel elősegítette egy „tudati forradalom", majd egy *önkorlátozó forradalom* kitörését, harcát, és győzelmét. A két vezető különböző stratégiáinak egymást kiegészítő alkalmazása és konzekvens véghezvitele valószínűleg egyaránt szükséges és nélkülözhetetlen volt a sikerhez. A világháború alatt a kőbányában töltött munkáséveiből Wojtyła is tudta, hogy egy szakszerű robbantással porrá lehet zúzni hatalmas kőtömböket. Ám a hegyi folyókon töltött kajaktúrái bizonyára arra is megtanították, hogy a víz, ha meg akarjuk markolni, fürgén kiszalad az ember kezei közül, és bár sokszor lágynak és erőtlennek tűnik, de kitartó sodrása formálja, sőt, idővel képes elmosni a szilárd, rendíthetetlennek tűnő sziklákat.

Második lengyelországi látogatásával 1983 júniusában II. János Pál ismét kijelölt egy sodorvonalat a lengyel belpolitika folyamában. Milliós tömegek előtt tartott szentbeszédeiben méltatta a lengyelek által tanúsított emberi szolidaritás értékét – többek között a társadalom mobilizálódására, a másfél éve érvényben lévő szükségállapot és katonai adminisztráció megpróbáltatásaira, és a politikai üldöztetésre utalva.[164] Az *„igazság kimondására"* biztatta az embereket, és arra, hogy *„tartsanak ki a reményben."* A szolidaritást, mint felebaráti magatartást a szegényekkel és elnyomottakkal azonosította, amely a közjó megteremtésének és az Evangéliumnak alapvető eleme. Ám a „szolidaritás" szó többszöri használata, amely ekkorra nem volt mentes a politikai konnotációktól és már-már tabunak számított, kiváltotta a megfelelő hatást az emberekből – ahogyan a pártvezetésből is. A látogatáshoz a vezetés annak bizonyítására járult hozzá, hogy az élet kezd visszatérni a rendes kerékvágásba – de azért Gdańskba, a Szolidaritás bölcsőjébe továbbra sem engedték a pápát. Ahhoz viszont ő ragaszkodott, hogy találkozzék Lech Wałesával. Ez a magánembernek, de legalább annyira az elnyomott és üldözött Szolidaritás vezérének is szólt.

A pápa hatalmas munkástömegekkel is találkozott (Poznanban, Wadowicében és Wroclawban), akik előtt kifejtette az akkor már közismert *Laborem exercens* című enciklikájának[165] eszméit.[166] Ebben II. János Pál a munkát, mint társadalmi és politikai fogalmat is emberközpontúvá teszi: az enciklika központi gondolata, hogy az ember a munkával teljesítheti ki hivatását és méltóságát. Ennek megfelelően az emberi jogoknak szerves részei a munkás jogok is. Kifejti, hogy az Egyház küldetése és természete szerint nem kötődik semmilyen gazdasági-társadalmi rendhez, de erkölcsi szempontból helytelennek minősíti a szocializmus megvalósult formáit. A munka és a

[164] A politikai üldöztetés a hétköznapok eleven része volt, sokakat börtönbe zártak. A legkirívóbb eset, hogy a lengyel titkosrendőrség három tisztje 1984 októberében brutálisan meggyilkolta Jerzy Popiełuszko katolikus papot, aki karizmatikus egyéniségével és átütő erejű „ellenzéki" beszédeivel támogatta az illegalitásba kényszerített Szolidaritást és az ellenállást. A gyilkosság nem központi parancsra történt, de az eset összeforrt a rendszer politikai üldözésének kegyetlen gyakorlatával. Popiełuszko sírja a rezsim elnyomásának szimbóluma és nagy tömegeket vonzó zarándokhely lett.

[165] „Munkát végezve" 1981, XIII. Leó pápa *Rerum Novarum* c. enciklikájának 90. évfordulójára, a munka és tőke konfliktusáról és a munkások jogairól.

[166] Gergely 1986, 185.

tőke konstruktív együttműködését hirdeti, amely egy, a kapitalizmus és a szocializmus közti harmadik út[167] megvalósításának eszköze lehet.

Június 17-én találkozott a lengyel vezetőkkel, Jablońskival és Jaruzelskivel is, akik az előrehaladott konszolidációt hangsúlyozták – a pápa pedig mintegy erre válaszul kiemelte, hogy a rezsim által hirdetett társadalmi „megújulásnak" a gdański egyezmény emberi jogi pontjainak betartásával kell kezdődnie.[168] Klaus Ziemer, a lengyelországi Német Történeti Intézet igazgatója később így emlékezett vissza: *„Előttem van a kép az 1983-as pápai zarándoklat napjaiból, amikor Jaruzelski reszketve, idegesen állt a pápa előtt, mint egy kisdiák a tanára előtt. A testbeszéd nagyon fontos volt, mert megmutatta ki a lengyelek igazi tanítója, és ezt mindenki látta."*[169] Elutazása előtt egy nappal, június 22-én a pápa egy terven felüli, hosszú magánbeszélgetést is folytatott Krakkóban Jaruzelski tábornokkal.

Egy hónappal később, július 22-én feloldották a szükségállapotot (bár egyes politikai és civil korlátozások valamint a jegyrendszer továbbra is megmaradtak). Egy ÁEH dokumentum szerint *„okos taktika volt, hogy a pápa követelése ellenére nem a látogatás előtt került sor a szükségállapot megszüntetésére, az amnesztia meghirdetésére, hanem utána, mintegy a tapasztalatokat is figyelembe véve."*[170] Jaruzelski később felfedte, hogy a pápa 1983-as apostoli látogatása idején a kommunista hadsereg készen állt arra, hogy bármelyik percben közbelépjen, amennyiben a Szolidaritás részéről a legkisebb megmozdulásra sor került volna. Egy 2006-ban, Fabio Zavattaro olasz újságírónak adott interjúban a tábornok így nyilatkozott: *„Az a beszélgetés, amit akkor II. János Pál pápával folytattam, lehetővé tette, hogy feloldjam a hadiállapotot, mert megértettük egymás elvárásait."*[171]

Az 1983-as lengyelországi látogatás legfőbb jelentősége abban állt, hogy Wojtyła pápa tartotta a lelket az emberekben, és megteremtette a társadalmi feltételeket ahhoz, hogy a földalatti Szolidaritás továbbra is harcolhasson a rendszer ellen.

3.2. A függöny széthasad

„A lengyel pápa nélkül nincs Szolidaritás. A Szolidaritás nélkül nincs változás a szovjet Kelet-Európa-politikában Gorbacsov alatt. Enélkül pedig nincsenek bársonyos forradalmak 1989-ben." / Timothy Garton Ash/

---

[167] Érdekes párhuzam, hogy a gazdasági szférában a szocialista tervgazdálkodás alternatívájaként a lengyelek sem a nyugati kapitalizmus példáját akarták egy az egyben lemásolni, hanem egy újfajta, nemzeti-szindikalista berendezkedést képzeltek el.

[168] O'Sullivan 2010, 182.

[169] Bernstein, Richard: *Pope helped bring Poland its freedom*. In: *International Herald Tribune*, 2005. április 6.

[170] Domány 1984.

[171] *"Mélyrehatóan megváltoztatta életemet a II. János Pál pápával való találkozásom" – vallotta Jaruzelski nyugalmazott lengyel tábornok.* Vatikáni Rádió, 2006. augusztus 22. http://storico.radiovaticana.org

A lengyelországi „válság” és annak a Szovjetunióra gyakorolt hatása kétségtelenül nagy szerepet játszott abban, hogy az SZKP főtitkári székébe Csernyenko halála után 1985 márciusában a lendületes és reformer szellemű, akkor 54 éves Mihail Gorbacsov kerülhetett. Reformtörekvései ellenére valódi, hatékony gazdasági program híján a *glasznoszty* és a *peresztrojka* „katasztrojkába” torkollott,[172] de a külpolitikában és a nemzetközi porondon nagy népszerűségre tett szert. Nyugaton valóságos „Gorbi-mánia” vagy „Gorbi-láz” tört ki. Margaret Thatcher személy szerint friss és eleven gondolkodású, rugalmas vezetőnek tartotta, akivel végre „lehet tárgyalni”.[173] Ezt a véleményt alighanem Reagan is osztotta, aki már 1985 novemberében tető alá hozott Gorbacsovval egy szovjet-amerikai csúcstalálkozót Genfben – 1979 óta, az enyhülés megtorpanása óta első ízben. A *kis hidegháború* intermezzoja után a tárgyalások végre ismét beindultak, és ekkortól minden évben újabb szovjet-amerikai csúcstalálkozók következtek: rendre Reykjavíkban, Washingtonban, Moszkvában, majd 1989-ben Máltán.[174] A világpolitikában tehát megindult a párbeszéd, de Reagan a Gorbacsovval kialakított aránylag kellemes viszony ellenére a fegyverzetcsökkentés terén nem tett engedményt, álláspontja mellett kitartva ráérősen tárgyalt – miközben az idő egyre inkább a Szovjetuniót sürgette. Hasonlóan kényszerhelyzetben volt Lengyelország is.

A sok szenvedést okozó szükségállapot „történelmi zsákutcának” bizonyult, és annak ellenére, hogy a 80-as évek második felében politikailag „nyugalom” volt – azaz el volt nyomva a nyílt ellenállás – korántsem jött rendbe a lengyel gazdaság, és nem működött jobban a politikai gépezet. A gazdaság talpra állításának legalábbis megkísérléséhez az kellett volna, hogy a lengyelek belássák a reformok szükségességét, illetve hogy azokért hajlandóak legyenek – a fennálló rendszer keretei között – áldozatot hozni. Jaruzelski jobb viszonyt akart ápolni az egyházzal, amely a kormányzatnál jelentősen nagyobb társadalmi bázissal rendelkezett, és 1987 januárjában személyesen járt a Vatikánban, hogy egy harmadik pápai látogatásról egyeztessen II. János Pállal. A pápa viszont a zarándoklat programjából semmiképp sem akarta kihagyni Gdańskot és a Tengermelléket. Jaruzelski ezúttal engedett.

A júniusi látogatás során II. János Pál beszédeiben egyértelművé tette, hogy minden embernek szabadságában áll harcolni jogaiért és önmaga kibontakozásáért – és ezen jogok biztosítása nélkül törvényszerűleg nem számíthat egy állam vezetése se társadalmi legitimációra.[175] Most is visszatérően emlegette a szolidaritás keresztényi fogalmát, amelyet összekapcsolt a – nem politikai értelemben vett – pluralizmussal: ezek szorosan kötődnek az ember*ért* – és nem *ellene* – folytatott harchoz. Az ember a munkában nem puszta végrehajtó, hanem alkotótárs, ennek kifejeződése a méltányos munkabér mellett az önkormányzat és a független szakszervezet. A fiatalokhoz fordulva – akik mindig is oly közel álltak hozzá – azt mondta: *„Tőletek függ Lengyelország jövője!”*[176] Biztatta őket, hogy ha valakit sérelem ér, azt ne hallgassa el, mert sok múlik azon, hogy hány lengyel mer *non-konformista* lenni. E nyugati filozófiai

[172] Jeszenszky Géza: *Magyarország és a kommunista dominók eldőlése*. In: Hitel, 2009.
[173] O’Sullivan 2010, 224.
[174] Illetve 1990-ben és 1991-ben ismét Washingtonban és Moszkvában, míg végül 1991 decemberében a Belovezsszkaja Puscsában aláírt szerződéssel felbomlott a Szovjetunió.
[175] O’Sullivan 2010, 282.
[176] Domány András*: II. János Pál és a lengyel konszolidáció*. In: Világosság 1987. 10. sz.

fogalom használatával azt jelezte, hogy Lengyelország a népköztársaság „nyerge" alatt is személyek perszonalizált társadalma, és Európa kettéosztottsága csupán egy mesterséges, egyre inkább fenntarthatatlan képződmény.

1987. június 12-én, aznap, amikor II. János Pál Gdańskban misézett, Reagan Nyugat-Berlinben volt a város megalapításának 750. évfordulója alkalmából, és a Brandenburgi kapunál, a két világrendet elválasztó falnál beszédet mondott. „Nagy kommunikátorként" meggyőző erővel közvetítette a ma már történelminek számító gondolatokat: *„Örömmel fogadjuk a változásokat és a nyitottságot, mert hisszük, hogy a szabadság és a biztonság elválaszthatatlan, és az egyéni kiteljesedés csak erősítheti a világbékét.* […] *Főtitkár úr, ha ön békét és jómódot akar a Szovjetuniónak és Kelet-Európának, ha ön a szabadságért küzd, jöjjön ide ehhez a kapuhoz. Mr. Gorbacsov, nyissa meg a kaput! Mr. Gorbacsov, bontsa le ezt a falat!"*[177] Bár a vasfüggöny túloldalán, de lényegében ugyanezt az üzenetet közvetítette a pápa, csupán néhány száz kilométerrel odébb.

Ahogy a hidegháború fagyos légköre egyre inkább felengedett, az enyhülés elérte még Moszkvát is: 1988 tavaszán „megtört a jég". A szovjet hatalom defenzívájának árnyékában Gorbacsov végül nyilvánosan is felmondta a *Brezsnyev-doktrínát* 1988 márciusában tett belgrádi útja során. Leszögezte, hogy az európai kommunista és munkáspártokat megilleti a jog, hogy maguk döntsenek államaik politikai és társadalmi fejlődéséről.[178] Ez külügyi szóvivője, Gerasimov nyomán a köztudatban *Sinatra-elvként* maradt meg.[179]

1988. október 10-én negyedik franciaországi útja során II. János Pál Strasbourgban felszólalt az Európai Parlamentben. A kontinens egységét, Európa keleti és nyugati „tüdejének" társadalmi-politikai rendszereken és ideológiákon túlmutató, közös keresztény gyökereit hangsúlyozta, amely nagyon is aktuális volt: *„Ideje levetkőzni a Kelet- és Nyugat-Európára történő felosztás sztálinista mentalitását."* Lengyelországban a 80-as évek végére sajátos patthelyzet alakult ki,[180] és a keleti blokk államai közül itt volt a legérettebb a politikai-társadalmi helyzet a mihamarabbi változásokra. Bár nem volt maximálisan kiszámítható a szovjet magatartás, Lengyelország volt az első, amely a *Sinatra-elvet* alkalmazva végül levetette a pártállami „nyerget". Az 1989. február 6. és április 6. között zajló *kerekasztal tárgyalásokon* elfogadott alkotmányjogi reformok alapvetően megváltoztatták a lengyel politikai rendszert.[181] Az 1989 szeptemberében megalakult koalíciós kormány negyven év után az első nem kommunista kormány lett Kelet-Közép-Európában, amit a

[177] Balla Eszter: *Mr. Gorbacsov, bontsa le ezt a falat! In:* Heti Válasz, 2011. március 21.

[178] Interjú Sz. Bíró Zoltánnal a rendszerváltásról és a Szovjetunióról. 2009. http://hirszerzo.hu/rendszervaltas/99875_gorbacsov_megjosolta_ceausescu_rosszul_vegz

[179] Célzás Frank Sinatra *My way* (A magam útján) c. slágerére, a csatlósállamok szabad útjára engedése és a be nem avatkozás kapcsán.

[180] A pártállami vezetés válsága elkerülhetetlennek tűnt. A kormány gazdasági reformterveinek elfogadtatására 1987-ben rendezett látványos népszavazás során a lakosság 55%-a elutasította a tervet.

[181] Lengyelország ismét köztársaság lett, középerős köztársasági elnökkel. Visszaállították a szenátust, hárompólusú rendszerré alakult át a korábbi centralizált struktúra.

térségben a többi kommunista *dominó* egymás utáni ledőlése követett.[182] A négy évtizedes szovjet kényszerzubbony erőszakmentes, békés levetkőzésével demokratikus alapokon nyugvó államok léptek az új, egységes Európa színpadára. Mindezzel beteljesedett az, amiért sokakkal együtt Karol Wojtyła oly elkötelezetten küzdött.

Lech Wałesa 1989 áprilisában Rómában járt, ahol a lengyelek köszönetét közvetítette II. János Pál felé. Figyelemre méltó momentum, hogy találkozott a Gemelli Klinika orvosaival is, és köszönetet mondott nekik a *„Szolidaritás megmentéséért”*. A zavarodott arcokat látva hozzátette: *„Önök voltak azok, akik az 1981-es merénylet életveszélyes sérülései után megmentették a Szentatyát – és nehéz elképzelni, hogy őnélküle a Szolidaritás életben maradt volna.”*[183] 1989. július 17-én teljes körű diplomáciai kapcsolat létesült Lengyelország és a Vatikán között. 1990. március 15-én a Szovjetunió és a Szentszék is felvette egymással a diplomáciai kapcsolatot,[184] de ehhez mindenekelőtt szükség volt még egy fontos lépésre.

Gromiko szovjet külügyminiszter már az első lengyelországi pápalátogatás előtt, 1979 januárjában járt II. János Pálnál a Vatikánban. Ám szovjet pártfőtitkárként Gorbacsov történelmi látogatást tett, amikor útban a máltai amerikai-szovjet csúcstalálkozóra,[185] 1989. december 1-én megállt Rómában. Így sor kerülhetett „a két szláv” első találkozójára, amit a vatikáni Ostpolitik betetőződésének is tekinthetünk. A pápa magánkihallgatáson fogadta a szovjet pártfőtitkárt, amivel részéről jelezte azon meggyőződését – egyúttal alátámasztva diplomáciailag is rendkívül aktív pápai tevékenységét – hogy a vallásnak minden kultúrában és társadalmi rendszerben helye, sőt, fontos társadalmi szerepe van. A találkozó jelentős elmozdulást tükrözött a szovjet politikában, hiszen Gorbacsov ezzel elismerte az elődei által makacsul tagadott és üldözött vallási és a morális értékeket. Még tovább ment, a pápa kérésére megígérte a lelkiismereti – és vallásszabadság törvényben való lefektetését.[186]

Ugyanakkor Gorbacsov a pápa szláv öntudatára és szimpátiájára próbált támaszkodni. Már beszélgetésük elején megpendítette a szlávság témájának húrjait, és mindvégig álláspontjaik metszetét, közös elemeit hangsúlyozta – ezzel megpróbálva elnyerni a Vatikán támogatását külpolitikájának *közös európai ház* koncepciójához[187] és

---

[182] Szokolay Katalin: *Lengyelország története*. In: http://www.budapeszt.polemb.net/index.php?document=77

[183] Shattan, Joseph: *Architects of Victory: Six Heroes of the Cold War*. 1999, The Heritage Foundation

[184] A Szovjetunió felbomlása után Oroszország és a Vatikán között meglepően későn, csak 2009 decemberében került sor a diplomáciai kapcsolatok teljes helyreállítására.

[185] Gorbacsov és id. George Bush Málta partjainál a *Makszim Gorkij* csatahajón találkozott. Bush úgy vélte, „elérhető közelségbe került az európai kettészakadás és szembenállás felszámolása”. Gorbacsov szerint „a fegyverkezési versenyt, a bizalmatlanságot, a lélektani és ideológiai küzdelmet mind át kell adni a múltnak”. Péterdi András: *A máltai találkozó*. In: História, 2001.

[186] Hehir, J. Bryan: *Papal foreign policy*. In: *Foreign Policy,* Spring 1990, issue 78.

[187] A meghirdetett, az Atlanti-óceántól az Urálig terjedő „közös európai ház” gondolatnak kettős célja volt: egyrészt elősegíteni a gazdasági együttműködést az oroszok és a Nyugat között, másrészt megkísérelni fokozatosan kiszorítani az USA-t az európai ügyek intézéséből. Az orosz külpolitika fontos eleme volt a NATO kelet-európai kibővítése elleni

ezzel az európai szovjet stratégiai pozíció fenntartásához. Valóban egyetértettek abban, hogy Kelet-Európának (és általában a világnak) bizonyos változások küszöbén állva nem kellene feltétlenül a Nyugat modelljeit követni – Európának, mint a világpolitika történelmi szereplőjének „két tüdővel" kell lélegeznie. Azonban a pápa ezt főleg vallási és kulturális értelemben értette, Gorbacsovval ellentétben ő honvédelmi tényezőkre, gazdasági és katonai nemzetközi intézményekre nem gondolt.[188] Mindennek ellenére a két szláv jó személyes kapcsolatot alakított ki egymással. Feleségének Gorbacsov *„a világ legnagyobb erkölcsi tekintélyeként"* mutatta be II. János Pált. 1992-ben pedig ezt mondta róla: *„Mindaz, ami az elmúlt néhány évben Kelet-Európában történt, lehetetlen lett volta ennek a Pápának a jelenléte nélkül."*[189]

Kelet-Európán túlmenően, a bipoláris világrend felbomlása és a dekolonizáció folyamataiba illeszkedve az 1970-es és 1980-as években világszerte egy demokratizálódási hullám következett be, amelyben ugyancsak nem elhanyagolható a Szentszék, illetve Karol Wojtyła szerepe.[190] Róma új „doktrínát" alakított ki: a korábban gyakran – főleg Latin-Amerikában – az autoriter jobboldal mellett elkötelezett Egyház a II. vatikáni zsinattal, és különösen II. János Pál megválasztásával kihúzta az autoriter rezsimek lába alól a talajt. Korábban a demokratizálódás a protestantizmussal mutatott erős korrelációt, de immáron katolikus oldalról is erőteljes támogatást kapott. Az Egyház ekkortól egyértelműen és univerzálisan a demokratikus értékek mellett foglalt állást – és II. János Pál mind a jobboldali, mind a baloldali totalitárius rezsimekkel szemben felhasználta az Egyház hatalmát az emberi jogok védelmére. Huntington kiemeli, hogy pápai útjai során II. János Pál a különböző régiók demokratizálódási folyamatának történetesen mindig kritikus pillanataiban „jelent meg teljes egyházfői méltóságában".[191] Különösen igaz ez Latin-Amerikára és a Távol-Keletre, de hatása kétségtelenül Lengyelországban, illetve elsődleges geopolitikai fókusza lévén a kettéosztott Európában volt a legnagyobb horderejű.

---

tiltakozás is. Nagy Angelika: *Az orosz külpolitika néhány kérdése az 1990-es évektől*. BGF, 2004.

[188] Látva, hogy Lengyelország a pápa szellemi vezetésével halad a függetlenség felé, a szovjetek talán „politikai játékosnak" tekintették a pápát, akivel értelmesen lehet tárgyalni. Azonban ő „csak" kijelölte az új Európa építésénél figyelembe veendő erkölcsi irányelveket, de ebben az építésben ő maga nem akart részt venni. O'Sullivan 2010, 296.

[189] *Stalin's joke, Defining power.* 2005, In: Harvard International Review 40-41.

[190] E hullámnak Samuel Huntington öt fő okát azonosítja: az autoriter rendszerek legitimációs problémái; a hatvanas évek világgazdasági konjunktúrája; a Katolikus Egyház új doktrínája; külső szereplők (Vatikán, USA, Európai Közösség, Szovjetunió) megváltozott politikái; és a "hólabda-effektus" (dominó-elv). Huntington 1993, 83.

[191] Lengyelország, 1979. június, 1983. június, 1987. június; Brazília, 1980. június-július; Fülöp-szigetek, 1981. február; Argentína, 1982. június; Guatemala, Nicaragua, El Salvador, Haiti, 1983. március; Korea, 1984. május; Chile, 1987. április; Paraguay, 1988. május. Huntington 1993, 83.

„A nemzetközi kommunizmus biztos benne, hogy a kapitalizmust a porba sújtja; de Rómával elbánni már sokkal keményebb dió lesz."
/ Georgij Csicserin szovjet külügyminiszter, 1925/

Konklúzió

1989. november 9-én szimbolikusan, majd hamarosan teljes fizikai valójában is ledőlt a berlini fal – a vasfüggöny „felgördült". Ennek 20. évfordulóján, 2009-ben, a fal nyomvonalán másfél kilométer hosszan mintegy ezer hatalmas dominót állítottak fel, amit a november 9-i ünnepségen szimbolikusan ledöntöttek. A legelső dominót Lech Wałesa – mint a Szolidaritás volt vezetője, és Lengyelország volt elnöke (1990-95) – lökte meg. Ha Karol Wojtyła megélte volna ezt az ünnepélyes alkalmat, méltán állhattak volna egymás mellé Wałesával elindítani az első dominót.

Az elnöki székben Wałesát követő Alexander Kwaśniewski 2005-ben a pápát gyászolva nem ok nélkül mondta, hogy *„nélküle Lengyelország nem tudta volna kivívni szabadságát."*[192] Lengyelország non-konformista, mégis erőszakmentes, *önkorlátozó* forradalmában milliók vettek részt és tartottak ki, de mindez a pápa 1979-es látogatásával kezdődött. A társadalom új öntudatra ébredésében ő volt a gyertya kanóca – a pártállami vezetés szemszögéből és Jaruzelski tábornok szemüvege mögül nézve pedig a *„robbanóagyag"* kanóca. (Ő maga fogalmazott így később a látogatás kapcsán.[193]*)* Az akkori főtitkár, Gierek is elismerte a rendszerváltás után, hogy a pápa lengyelországi útja *„sok párttag számára igazi sokk volt"* – a párt tekintélye összeomlott, az ideológiai nevelés teljes csődöt mondott. Pavlov tábornok, a KGB varsói vezetője később arra is rámutatott, hogy a pápa és látogatásának hatása jóval túlterjedt Lengyelország határain. Visszaemlékezései szerint *„a szocializmus olyan deklarált ellensége, mint amilyen Wojtyła volt"* megerősítette az egész szocialista blokkon belül a *„szocializmushoz kritikusan viszonyuló erőket"*.[194] Tehát nem csak a lengyel dominó ledőlésére volt hatással, a többi kommunista dominó sem maradt közömbös a lengyelországi eseményekkel, és a pápa azokra gyakorolt hatásával szemben. Ugyanakkor ha a pápa által megerősített lengyel társadalom nem teremt

[192] Bernstein 2005
[193] *„Az volt a robbanóanyag."* Barnes, Jane – Whitney, Helen: *John Paul II and the fall of communism.* Frontline, Public Broadcasting Service, http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/pope/communism/
[194] Mitrovits 2007.

precedenst, nehéz elképzelni, hogy 1956 és 1968 tanulságait levonva hogyan tudott volna bármelyik másik csatlós államból kiindulni egy hasonló láncreakciós folyamat.

Mindez azt bizonyítja, hogy II. János Pál egyházfőként és államfőként tényleges világpolitikai szereplő volt, szavainak és tetteinek közvetlen, meghatározó politikai következményei lettek. Ez ambivalens módon nyilvánult meg pápaságában, hiszen tevékenységében deklaráltan nem politizált. Mindig a vallási szempontok és üzenetek voltak az elsődlegesek, sőt, óvva intett az Egyház törekvéseinek elpolitizálódásától[195], hiszen az Egyház szociális feladata és küldetése az, hogy az emberi méltóság őre legyen. Nem volt egy „előre kidolgozott terve" a kommunizmus megdöntésére, de „járulékosan," főpásztori feladataiból és kompetenciáiból következően a kialakuló világpolitikai folyamatok egyfajta „katalizátorává" vált, felerősítve a tendenciákat.

A 80-as években a Szovjetunión belül egyre inkább nehéz idők jártak. Így Kelet felől már más szelek fújtak – nem csoda, hogy a *dominók* meginogtak. A szakirodalomban közismert külső és belső tényezők[196] együttes nyomása alatt a szovjet kommunizmus előbb vagy utóbb szükségszerűen összeomlott volna. Ám ebben nem elhanyagolható az időbeli perspektíva. Ahogyan a pápa ENSZ beszédében megfogalmazta, minden politikai tevékenység és rendszer az emberért kell, hogy legyen – márpedig az emberi élet léptékében nagy jelentősége van az időnek. Bronisław Geremek volt lengyel külügyminiszter megítélése szerint a (lengyel) kommunista rezsim akár még egy generáción keresztül fennmaradhatott volna II. János Pál nélkül.[197]

Könnyen lehet, hogy a pápa nélkül Lengyelország Európai Uniós és NATO csatlakozása sem egészen úgy és akkor zajlott volna, ahogyan az történt.[198] 1989 után Karol Wojtyła még öt alkalommal járt hazájában, és a társadalom nagy része számára mindvégig fontos „viszonyítási pont" maradt. Ez túlmutat ennek a dolgozatnak az időbeli keretein, de további kutatásra érdemes, izgalmas témának ígérkezik, hogy II. János Pál pápa milyen szerepet játszott a szabad Lengyelország politikai és társadalmi életének alakulásában.

A nagyhatalmak első embereit gyakran a „világ vezetőiként" emlegetjük – azonban ők valójában nemzeti, országos vezetők, akiknek globálisan érezhető a hatásuk. Timothy Garton Ash oxfordi történész II. János Pál pápát a világ első valódi vezetőjének nevezte, három pillérre alapozva. A világ legnagyobb, egyéneket tömörítő szupranacionális szervezetének – a Katolikus Egyháznak – a feje (az ENSZ és a többi nemzetközi szervezet államokat tömörít). Univerzális üzenetet hirdet, amely minden emberhez, katolikusokhoz és nem katolikusokhoz egyaránt szól. Végül, kihasználja a

[195] A Szerzetesi Kongregáció 1980-ban kiadott dokumentumában például a pápa megtiltotta a szerzeteseknek, hogy bekapcsolódjanak bármilyen politikai tevékenységbe (törvényhozásban képviselői mandátum, vagy bármilyen hatalmi poszt betöltése). Gergely 1986, 105.

[196] Lásd Sz. Bíró Zoltán: *Volt egyszer egy Szovjetunió.* In*: Élet és Irodalom,* 2007. január 5.; Sz. Bíró Zoltán: *Politikatörténeti vázlat a késői Szovjetunióról*. Peresztrojka és tulajdonáthelyezés.

[197] Bernstein 2005.

[198] Interjú dr. Domány Andrással, 2011. február 15., Melléklet.

legfejlettebb technika nyújtotta lehetőségeket, hogy ezt az üzenetet személyesen vigye el a világ minden tájára.[199] Egy olyan világban, amely az erkölcsi relativizmusról és a nihilizmusról szól, Karol Wojtyła az erkölcsi abszolútumokban hitt. 2005-ben megjelent interjúkötetében[200] rendkívül képszerűen definiálja, mit jelent számára a jó és a rossz harca a történelemben: ugyanabból a talajból, az emberi természetből a búza és a konkoly egymás mellett nő ki, fejlődik, gyarapszik, és terjed, egészen az aratásig.

Centesimus Annus című enciklikájában[201] II. János Pál a maga „nyelvén" üdvözölte 1989-et, az *annus mirabilist* (a „csodák évét"), és a bipoláris világrend végét. Ebben az aktuális politikai és gazdasági változásokra reflektál, a hidegháború tapasztalatait alapul véve – amelyekből Karol Wojtyłának bőven jutott Lengyelországban is és Rómában is.

Az apostoli levél fő üzenete kristálytisztán tükröződött a világban körülnézve: bebizonyosodott, hogy a legnagyobb hatalom is meghátrálásra kényszerül, ha békés módszereket alkalmaznak, és ha a hitben, az igazságban és az ezekből fakadó célokban kitartanak a végsőkig. Kelet-Európa – akárcsak II. János Pál – számára 1989-ben új fejezet nyílt a Nagy Történelemkönyvben, új perspektívákkal, és új feladatokkal.

[199] Garton Ash, Timothy: *The first world leader.* In: *The Guardian,* 2005. április 4.

[200] *Memory and identity*. *Conversations at the dawn of a millennium*. 2005

[201] „A századik év" (XIII. Leó pápa *Rerum Novarum* c. enciklikájának 100. évfordulójára, a tőkéről és a munkáról, az egyház szociális tanításáról), 1991.

Bibliográfia

ELSŐDLEGES FORRÁSOK, DOKUMENTUMOK

Pope John Paul II, Address to UNESCO, Paris,, June 2, 1980. *Man's Entire Humanity is Expressed in Culture, Interdisciplinary documentation on religion and science*, http://www.disf.org/en/documentation/12-800602_UNESCO.asp

Pope John Paul II, Address to the European Parliament, Strasbourg, October 10, 1988

Polish Modus vivendi (1950): Text, http://www.concordatwatch.eu/showtopic.php?org_id=931&kb_header_id=33791

Record of Conversation between M.S. Gorbachev and John Paul II, Vatican, December 1, 1989, a http://www.wilsoncenter.org/cwihp/documentreaders/eotcw/891201a.pdf címen, Internet, 2011.03.16.

Magyar Országos Levéltár

A DIGITARCHÍV internetes dokumentumai

II. János Pál auscwitzi beszéde, 1979, MOL XIX-A-21-c-1.10-27

II. János Pál beszéde Czestochowában, a lengyel püspöki kar előtt, 1979, MOL XIX-A-21-c-1.10-27

A kínai sajtó az utazás politikai jellegét hangsúlyozza, 1979. június 9., MOL XIX-A-21-c-1.10-23

A Sollicitudo rei socialis pápai enciklika sajtóvisszhangjáról, Osserrvatore Romano, Vatikán, 1988. márc. 2. száma, MOL XIX-A-21-c, 24.d. 1.11 -12.

A választás után. Egyházi személyek nyilatkozatai és az egyházi sajtó visszhangja. Világi személyek, illetve a sajtó nyilatkozata a pápáról. MOL, XIX-A-21-c, 23/19

Az új pápa megnyilatkozásai, MOL XIX-A-21-c 24. d. 1.10-21

DALMA, Alfons: *Wojtyła utazása a 4. dimenzióba. Új politikai valóság a kommunista Európában*, Die Weltwoche, 1979. május 23., MOL XIX-A-21-c-1.10-27

DOMÁNY András: *A lengyel egyház és a lengyel külpolitika*, 1984, MOL, XIX-A-21-c-09-13

Feljegyzés a pápa lengyelországi látogatásáról, 1979-ben. Sajtóanyag, MOL XIX-A-21-c-1.10-27

KLEMPSKI, Tymoteusz (1981): A letter from Poland, Between euphoria and mortal danger, Eucalenter, 1981. Vol. 57. No. 1., MOL, XIX-A-21-c 35. d. 1.9/33
MTI (1978) – *Lengyel főpap a pápai trónon. A nemzetközi sajtóvisszhang áttekintése*, 1978. október 25., MOL, XIX-A-21-c-1.10-18
MUSELAY, S. (1978): *Le pape Jean Paul II et l'avenir de l'Ostpolitik*, Documentation sur l'Europe Centrale 1978. no, 4., MOL, XIX-A-21-c, 24/30
Nemzetközi sajtószemle, Szabad Európa Rádió, 1979. június 13., Stuttgarter Zeitung, MOL XIX-A-21-c-1.10-23
PALOTÁS Sándor jelentése 1979. január 10-én Rómából a pápa tevékenységéről, MOL XIX-A-21-c-1.10-22
PETTA, Ettore: *Kelet-Európában első ízben támadják Wojtyła pápaságát*, Corriere della Sera, 1980. november 30., MOL XIX-A-21-c-1.10-23
SOLÉ, Robert: *II János Pál 100 napja*, 1978. december 26., Le Monde, MOL, XIX-A-21-c – 24. d. 1.10-23
VASVÁRY Gergely: *A pápai látogatás kiértékelése*, Szabad Európa Rádió, 1979. június 10., MOL XIX-A-21-c-1.10-23
VASVÁRY Gergely: *Nemzetközi sajtószemle II. János Pál lengyelországi útjáról*, Szabad Európa Rádió, 1979. május 17., MOL XIX-A-21-c-1.10-27
WIELAND, Leo: A *kreml nem elégedetlen II JP pápával – Moszkva „ellenszolgáltatásokat" helyez kilátásba*, Frankfurter Akkgeneine Zeitung, 1980. március 1., MOL XIX-A-21-c-1.10-23

KÖNYVEK

BARBERINI, Giovanni (2007): *A Szentszék keleti politikája – egy hosszú és fárasztó párbeszéd*, il Mulino kiadó
BERNSTEIN, Carl; POLITI, Marco (1997): *His Holiness. John Paul II and the hidden history of our time*, Doubleday Books
BROWN, Archie (2009): *The rise and fall of Communism*, Vintage Books, London
CORRAL, Carlos (1993): *La construcción de la casa común europea,* Universidad Pontífica Comilla, Madrid
DOMÁNY András (1987): *Aki lengyel, katolikus?*, Magvető Könyvkiadó, Budapest
DUPUY, André (2004): *Pope John Paul II and the challenges of papal diplomacy: anthology* (1978-2003), Pontifical Council for Justice and Peace
DZIWISZ, Stanisław (2008): *A Life with Karol. My Forty-Year Friendship with the Man Who Became Pope*, Doubleday, New York
FROSSARD, André (1986): *N'ayez pas peur! "Ne féljetek!" André Frossard és II. János Pál párbeszéde*, Szent István Társulat, Budapest
GARITAGOITIA, José Ramón (2004): *El legado social de Juan Pablo,* Ediciones Universidad de Navarra
GARITAGOITIA, José Ramón (2004): *Juan Pablo II y Europa*, Rialp, Madrid
GARTON ASH, Timothy (1990): *A lengyel forradalom. A Szolidaritás*, AB-Beszélő, Budapest
GARTON ASH, Timothy (1990): *We the people : the revolution of '89 : witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin, Prague*, Granta Books, Cambridge

GERGELY Jenő (1986): *II. János Pál*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest
GROCHOLEWSKI, Zenon (2003): *II. János Pál jogfilozófiája*, Szent István Társulat, Budapest
HORVÁTH Jenő (szerk.), HORVÁTH Jenő – PARAGI Beáta – CSICSMANN László (2010): *Nemzetközi kapcsolatok története 1941-1991*, Grotius Könyvtár 2., Pannonprint, Veszprém

John Paul II (2005): *Memory and Identity. Conversations at the Dawn of a Millennium,* Rizzoli, New York
KISS GY. Csaba – SUTARSKI, Konrad (1997): *Lengyel nyár, magyar ősz. Lengyel-magyar szolidaritás 1956-1990 között*, Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat, Budapest
MARTIN, Malachi (1990): *Keys of This Blood. Pope John Paul II Versus Russia and the West for Control of the New World Order,* Simon and Schuster, New York
MIHÁLYI Gilbert (1980): *II. János Pál, a vasfüggöny mögül jött pápa,* Katolikus Magyarok Vasárnapja Kiadó, Youngstown
MITROVITS Miklós (2010): *A remény hónapjai… A lengyel Szolidaritás és a szovjet politika 1980-1981*, Napvilág Kiadó, Budapest
O'SULLIVAN, John (2010): *Az elnök, a pápa és a miniszterelnök*, Helikon-Heti Válasz, Budapest
O'CONNOR, Bernard J. (2005): *Papal diplomacy. John Paul II and the culture of peace*, St. Augustine's Press, South Bend, Indiana
PIGOZZI, Caroline (2007): *Pope John Paul II, An Intimate Life. The Pope I Knew So Well*, Faith words, New York
PÓK Attila (1998): *A nemzetközi élet krónikája* 1945-1997, Magyar Tudományos Akadámia Történettudományi Intézet
Reuters, Gorbachev, Wałesa (2003): *Pope John Paul II: Reaching Out Across Borders,* Reuters, Prentice Hall
SANTINI, Alceste (2005): *II. János Pál apostoli útjai*, Kossuth Kiadó, Budapest
SVIDERCOSCHI, Gian Franco (2007): *Stories of Karol. The Unknown Life of John Paul II*, Liugiri, Missouri
WEIGEL, George (1992): *The final revolution: the resistance church and the collapse of communism*, Oxford University Press, USA
WEIGEL, George (1999): *Witness to hope*, HarperCollins Publishers New York
WILLEY, David (2003): *God's politician. Pope John Paul II, the Catholic Church, and the new world order*, St. Martin's Press, New York

TANULMÁNYOK, CIKKEK

10 decisions that won the cold war, Human Events, 2003. október 27.
ALEXIEV, Alex (1983): *The Kremlin and the Pope,* Rand Corp Santa Monica, California
APPLEBY, S. (2000): *Pope John Paul II*, Foreign Policy, 119. No.
BARNES, Jane – WHITNEY, Helen: *John Paul II and the fall of communism*, Frontline, Public Broadcasting Service, a

http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/pope/communism/ címen, Internet, 2011.03.16.

BERNSTEIN, Richard (2005.04.06.): *Pope helped bring Poland its freedom*, International Herald Tribune, a http://www.nytimes.com/2005/04/05/world/europe/05iht-reds.html?_r=1&pagewanted=2&sq=By%20Richard%20Bernstein&st=nyt&scp=61címen, Internet, 2011.03.16.

BERNSTEIN, Richard (2005.04.06.): *JOHN PAUL* II: HISTORICAL APPRAISAL; Did *John Paul* Help Win the *Cold War*? Just Ask the Poles, New York Times, a http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9906EFDF163EF935A35757C0A9639C8B63 címen, Internet, 2011.04.06.

BOZELL, Patricia (1988): *Letter from Warsaw: The secret of Solidarity*, National Review, 1988. február 19., 40-41. o.

BRAGUE, Rémi (2005): *Quand la foi défend et exalte la raison*, Le Figaro, 04. hó, 06. nap, p. 18.

CARVAJAL, Doreen (1996): A Book War: the *Pope*, *Reagan* and the C.I.A., New York Times, 1996.09.30.

CHODAKIEWICZ, Marek Jan (2005): *Miracle of Solidarity Ended Communism*, Human Events, 2005.09.26

CHWIN, Stefan (2005): *A beacon of hope for his people*, International Herald Tribune, 04. hó, 06. nap, 9. o.

COOL, Michel (2005): *Pourquoi ces foules autour de Jean Paul II?*, Le Monde Diplomatique, 614. No.

DEMPSEY, Judy (2005): *A counterbalance to Communists*, International Herald Tribune, 04. hó, 02-03. nap, 4. o.

DOINO, William (1989): *The Vatican and the Kremlin: Full circle*, National Review, 30 june 1989

DOMÁNY András (1987): *II. János Pál és a lengyel konszolidáció*, Világosság, 28. évf., 10. sz., 665. o.

DUNN, Dennis (1976): *The Kremlin and the Vatican: Ostpolitik*, Religion, State and Society, Volume 4, Issue 4, 1976, Pages 16 – 19, a http://www.biblicalstudies.org.uk/pdf/rcl/04-4_16.pdf címen, Internet, 2011.03.16.

GARITAGIOTIA, José Ramón (2006): *Juan Pablo II, el papa de los derechos humanos*, Osweicimian Institute of Human Rights, International Seminar Organized by the Osweicimian Academy, Krakow, a http://www.institutoacton.com.ar/articulos/arteguia1.pdf címen, Internet, 2011.03.16.

GARTON ASH, Timothy (2005): *The first world leader*, The Guardian, a http://www.guardian.co.uk/world/2005/apr/04/catholicism.religion13 címen, Internet, 2011.03.16.

GÓRSKI, Eugeniusz (2002): *Conservative-liberal socialism: The social-economic views of John Paul II*, Dialogue and Universalism, No. 6–7/2002

GOYTISOLO, J. (2002): *Un saint sasciste et debauche*, Le Monde Diplomatique, 583. No.

HARMON McELROY, John (2006): *Workers of Another World United, A Personal Commemoration of Poland's Solidarity 25 Years Later*, Touchstone, dec 2006

HEHIR, J. Bryan (1990): *Papal foreign policy*, Foreign Policy, Spring 90, Issue 78

HEHIR, J. Bryan (1990.07.15.): *Looking forward to the past, old questions for a new Europe,* World Watch

HOUTART, F. (2002): *Jean Paul II, un pape conservateur et moderne*, Le Monde Diplomatique, 579. No.

HUNTINGTON, Samuel P. (1993): *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century,* University of Oklahoma Press

Interjú Sz. Bíró Zoltánnal a rendszerváltásról és a Szovjetunióról (2009), a http://hirszerzo.hu/rendszervaltas/99875_gorbacsov_megjosolta_ceausescu_rosszul_vegz címen, Internet, 2011.03.27.

Jean Paul II, un héritage sans frontieres (2005) Le Monde, 04. hó, 03. nap, p. 1-4, 10-11.

JEFFREY, Terence P. (2005.04.11.): *One moment, one wall, one truth*, Human Events

JESZENSZKY Géza: *Magyarország és a kommunista dominók eldőlése*, Grotius, a http://www.grotius.hu/doc/pub/NRLSTX/2009_54_jeszenszky_geza.pdf címen, Internet, 2011.03.16.

Juan Pablo II: el hombre que derrotó al comunismo, 2005.04.08., Belt Ibérica S.A., Seguridad Colectiva y Defensa Nacional, a http://www.belt.es/noticias/2005/abril/08/papa.htm címen, Internet, 2011.03.16.

Keeper of the Flock for a Quarter of a Century, 2005, New York Times, a http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9403EED6113FF930A35757C0A9639C8B63 címen, Internet, 2011.03.16.

KELLY, Eileen (1999): *Papal Economics: John Paul II on Questions of Labor and Capital,* Catholic Social Science Review, a http://www.catholicsocialscientists.org/CSSR/Archival/1999/1999_011.pdf címen, Internet, 2011.03.16.

KNOWLTON, Brian (2005): *Across the globe, praise for a man widely seen as a symbol of peace*, International Herald Tribune, 04. hó, 04. nap, 5. o

LUXMOORE, Jonathan (1999.11.05.): *Wojtyla lecture reveal he saw communism as based in misunderstanding*, National Catholic Reporter

McFADDEN, Robert D. (2005): *Karol Wojtyła, 1920-2005*, International Herald Tribune, 04. hó, 04. nap, 6-7. o.

MEDVEDEV, Roy (2006): *The unknown Andropov. Crisis in Poland, 1980-81*, Russian Studies in History, vol. 44, no. 3, Winter 2005–6, pp. 81–95.

„Mélyrehatóan megváltoztatta életemet a II. János Pál pápával való találkozásom" – vallotta Jaruzelski nyugalmazott lengyel tábornok, 2006. augusztus 22., a http://storico.radiovaticana.org/ung/storico/2006-08/92116_melyrehatoan_megvaltoztatta_eletemet_a_ii._janos_pal_papaval_valo_talalkozasom_vallotta_jaruzelski_nyugalmazott_lengyel_tabornok.html címen, Internet, 2011.04.06.

MITROVITS Miklós (2006): *A lengyelországi hadiállapot bevezetésének előestéje, 1981. december. (Egy történelmi dokumentum: Viktor Anoskin altábornagy „munkafüzete")*, Eszmélet, 18. (2006. tél) 72. sz. 100-110.

MITROVITS Miklós (2007): *II. János Pál pápa első lengyelországi látogatása – a lengyel pápa a lengyel és a szovjet dokumentumok tükrében (1978—1980),* Kút 2007/1-2., 145-163. o.

MITROVITS Miklós: *A társadalom és az államhatalom Lengyelországban, 1980-1981-ben,* Állam és nemzet a XIX-XX. században. Szerk.: Bodnár Erzsébet, Demeter Gábor. Debrecen, 2006. 117-125.

MITROVITS Miklós (2007): *Néhány gondolat az 1980-81-es lengyel válsággal kapcsolatban.* Eszmélet 19. (2007) 73. sz. 181-186.

NAGY Angelika (2004): *Az orosz külpolitika néhány kérdése az 1990-es évektől.* Szakdolgozat, BGF

O'SULLIVAN, Gerry: *Catholicism's new cold war*, The Humanist, September/October, 1993

PÉTERDI András: *A máltai találkozó*, História, 2001

Pope John Paul and president Reagan, Human Events, 2005. április 11.

Razing the reds with Reagan – POPE JOHN PAUL II – 1920-2005, The Australian, 4 Apr, 2005

Reagan, the Pope, and Poland, National Review, 16 March 1992

Say but a word and Cuba will be saved, January 14, 1998, The American Society for the Defense of Tradition, Family and Property (TFP), York, Pennsylvania

SHATTAN, Joseph: *Heroes of the Cold War*: *Pope John Paul* II, Knight Ridder/Tribune Information Services

SHATTAN, Joseph (1999): *Architects of Victory. Six heroes of the Cold War*, The haritage Foundation

SZ. BÍRÓ Zoltán (2007): *Volt egyszer egy Szovjetunió*, Élet és Irodalom, LI. Évf., 1. sz., 2007. január 5.

SZ. BÍRÓ Zoltán (2003): *Politikatörténeti vázlat a késői Szovjetunióról*, Peresztrojka és tulajdonáthelyezés, Budapest

SZOKOLAY Katalin: *Lengyelország története*, a http://www.budapeszt.polemb.net/index.php?document=77 címen, Internet, 2011.03.16.

SZOKOLAY Katalin (2001): *Szakszervezet, kormány, hatalomváltás. Lengyelország, 1981-1993*, a http://www.historia.hu/archivum/2001/010910szokol.htm címen, Internet, 2011.03.16.

Stalin's joke, Harvard International Review, summer 2005

THEDREL, Arielle (2005): *Jean-Paul II, orgueil de la Pologne postcommuniste*, Le Figaro, 02. hó, 10. nap, p. 5.

THOMAS, Cal (2000.01.14.): *Media liberals downplay Reagan, Thatcher and Pope*, Human Events

TINCQ, Henri (2002): *Le pape fait de la Pologne chrétienne un modele pour l'Europe en construction*, Le Monde, 08. hó, 20. nap, p. 3.

TINCQ, Henri (2003): *Jean Paul II, vingt-cinq ans de regne*, Le Monde, 08. hó, 12. nap, p. 5

TISCHLER János: *Lengyelek a magyaroknak*, Beszélő, 2007.11.12.

VIDAL DELGADO, Rafael (2005.04.07.): *El papa Juan Pablo II y la seguridad*, Belt Ibérica S.A., Seguridad Colectiva y Defensa Nacional, a http://www.belt.es/expertos/experto.asp?id=2492 címen, Internet, 2011.03.16.

WALKER, Lewis J. (2001): *The Pope as economist, He may not be a follower of Adam Smith but John Paul II is serious about free markets*, Wall Street

WEIGEL, George (2004.06.28.): *The President and The Pope*, National Review

Melléklet

Interjúrészlet
Beszélgetés dr. Domány Andrással, a Magyar Rádió munkatársával
2011. február 15.

Mikor és hogyan került először kapcsolatba Lengyelországgal?

Érettségi utáni nyáron voltam egy turistaúton Lengyelországban. Jó oroszos voltam a gimnáziumban, és rokon, szláv nyelv lévén a lengyelből is sokat megértettem. Az egyetemen én is nemzetközis voltam, és a lengyelt választottam kis nyelvnek. Így elkezdtem Lengyelországgal foglalkozni, ebből írtam én is a szakdolgozatomat, illetve a doktorimat.

A Magyar Rádió munkatársaként az 1980-as években Ön többször járt Varsóban. Mennyiben volt más akkoriban a testvéri Lengyelország valósága, mint a magyar valóság? Milyen hasonlóságokat és különbségeket tudna említeni?

Talán több volt a hasonlóság, mert a rendszer alapjában véve hasonló volt. A két alap különbség, ami már kicsit közhely, az még egy laikusnak is nagyon feltűnő volt. Az egyik az egyház szerepe, a zsúfolt templomok, a nagy vallásosság, és az, hogy bár hivatalosan a Párt ugye ateista párt volt, és volt vallásellenes propaganda, azért Lengyelországban katolikus egyetem működött, Lublinban. Továbbá, bár természetesen agyon voltak cenzúrázva, azért voltak független katolikus lapok, mint például a *Tygodnik Powszechny*, amely 1945-től folyamatosan működött. Aztán a czestochowai Mária kegyhely! Elképzelhetetlen lett volna Magyarországon az, hogy ott százezrek tülekszenek egy Szűz Mária ünnepen… azért ilyen itt nem volt.

A másik pedig, hogy nem volt TSZ, vagy nagyon kevés volt: tehát az egyéni gazdaságok megmaradtak. Egyébként ez az a két dolog, ami miatt a szovjetek is állandóan bírálták és piszkálták őket. Ennek volt előnye és hátránya is. A mezőgazdaság, mint gazdasági ágazat színvonalát tekintve ez hátrány volt, ennek a mai napig isszák a levét, főleg a délkelet-lengyelországi, galíciai részen az elmaradott, szétaprózódott, tanulatlan emberek által birtokolt, ócska, kicsi gazdaságok miatt. De politikailag ennek persze volt egy olyan következménye, hogy ez a nagyon konzervatív, vallásos parasztság nem ment át azon a lelki és sokszor fizikai megtörésen, amin

mondjuk a magyar parasztság átment. Az megint más kérdés a magyar parasztsággal kapcsolatban – és ez nem kommunista propaganda – hogy a 80-as évekre már volt egy olyan mondás, hogy most már ugyanakkora pofonokkal se lehetne visszaverni a TSZ tagokat egyéni gazdáknak, mint amekkora pofonokkal beverték őket a TSZ-be. Ez nem menti se morálisan, se semmilyen szempontból azt, ahogyan történt, de azért a 80-as évek magyar szövetkezeti mezőgazdaságának csodájára jártak a többi szocialista országban, hogy itt volt mit enni. Ellentétben Lengyelországgal, ahol nem volt mit enni. És én emlékszem arra, amikor hajnali 5 órakor kezdtek sorba állni a húsbolt előtt az emberek, hogy a jegyre járó adagot beválthassák, mert ha nem álltak sorba hajnali 5-kor, akkor azt se tudták beváltani. Ilyen Magyarországon nem volt a Kádár-korszakban. Tehát ambivalens dolog volt a mezőgazdaság, de kétségtelen, hogy nem voltak beerőltetve, belekényszerítve a termelőszövetkezetbe a parasztok.

Egyébként a hasonlóság volt több. Ugyanakkor voltak bizonyos különbségek a kultúrában. Kádár nem volt egy művelt ember, és őt se nagyon érdekelte a kultúra, kivéve, hogy ne csináljanak politikai balhét a művészek meg írók, mert ha igen, akkor fenéken rúgták őket, becsukták, stb. De ő ezt rábízta főleg Aczélra, meg még egy-két emberre, akik viszont a maguk módján műveltek voltak, és ezért jobban odafigyeltek. Azért a 60-as, 70-es évek magyar filmművészetében is vannak kiemelkedő dolgok, Fábry Zoltántól Jancsó Miklósig. De érdekes módon a lengyel pártvezetőket kevésbé érdekelte a dolog, és ezért ott jobban ki tudott alakulni egy virágzó kultúra. Az *erkölcsi nyugtalanságnak* nevezett korszak, Andrzej Wajda, Kieślowski, Zanussi, a lengyel jazz élet, a lengyel filmklubok, Grotowski kísérleti színháza, Tomaszewski pantomim színháza, és sorolhatnám. Tehát színesebb, gazdagabb volt, mert amíg nem volt kifejezetten politikai balhé vele, addig a párt kevésbé ütötte bele az orrát, mint nálunk, ahol a kultúrával foglalkozó politikai vezetők nagyon mutatni akarták, különösen Aczél, hogy ők igenis értenek ehhez, és beleugattak a tartalomba is. Az én generációm a 60-as, 70-es évek Lengyelországára egy kulturális oázisként emlékszik, oda jártunk jazzt hallgatni, oda jártunk fesztiválokra. És a szabad, nemhogy engedélyezett, hanem támogatott autóstop… ami egyedüli volt a szocialista világban, mert mindenhol vagy teljesen tiltották, vagy legalábbis rossz szemmel nézték, őnáluk meg még ösztönözték is a magánautósokat. Ez megintcsak nagy lehetőség volt sok kispénzű magyar diáknak.

Hogyan nézett ki az a Lengyelország belülről, amely a 80-asévekben egy 10 milliós tömegmozgalom táptalaja lett?

A politikai rendszer alapjaiban olyan volt, mint a miénk, viszont volt egy erős, független szellemi intézmény, az egyház, amely soha nem adta föl. A lengyel egyházban is – ma már lehet tudni, hogy – sok titkosrendőrségi beszervezett ügynök volt, nem annyira a püspökök, de a papok között. De ezzel együtt az egyház, mint intézmény – különösen az 1949-81-ig „uralkodó” Wyszyński nagyon kemény egyénisége hatására – egy független szellemi intézmény volt, amely bizonyos fokig tartotta a lelki-szellemi ellenállást, és jellemző módon az egyáltalán nem vallásos ellenzéki mozgalmak is az egyházra támaszkodtak. […] Tehát volt egy ilyen ellenállás, és nem néhány tucat fővárosi értelmiségi tiszteletreméltó, de jelentéktelen csoportja volt az ún. ellenzéknek, mint nálunk, hanem komoly. Ebben megint ott van a hagyomány, nekik a

földalatti mozgalmakban több száz éves tradíciójuk van, beleértve mondjuk a náci megszállás alatti földalatti államot, a honi hadsereget, amelynek több százezer résztvevője volt, és maga a földalatti állam, amelynek minisztériumai voltak! Szóval, amely tényleg létezett. Nekik ebben nagy hagyományuk van, és ez így volt a kommunista időszakban is.

Tehát volt egy szellemi ellenállás, elevenebben, mint a többi szocialista országban. Ugyanakkor ott volt a rossz gazdasági helyzet, ami összefügg a mezőgazdaság rossz helyzetével. Sokkal súlyosabb megélhetési problémák voltak, mint a Kádár rendszer a 60 évek végétől kezdődő időszakában – attól kezdve nálunk nem volt ilyen. És az a vicc, hogy a lengyeleknél is fölhalmozódott az adósság, és mégse volt mit enni, mert ők viszont aztán nehéziparba, buszgyártásba, katowicei kohóba fektettek… nem Ikarusz, nem ám KGST – mert Gierek ugye tudott franciául, korábban bányászként Belgiumban élt – és ők francia busz céggel kooperáltak. Azzal csak az volt a probléma, hogy nem olyan rossz utakra, nem olyan egyéb körülményekre volt kitalálva, amilyenek ott voltak, tehát igenis jobban jártak volna az Ikarusszal. Mi „megettük" a hiteleket. Ők meg beruházták – ami elvileg helyesebb – csak rosszul, vissza nem térülő, nem átgondolt beruházásokba.

Mindebből jött össze az elégedetlenség. Továbbá nem szabad elfelejteni a Párt belső viszályait. Kádár erősebb kezű volt, ő minden ellenfelet eltüntetett. De Lengyelországban az 1980 tavaszi pártkongresszuson Gierek és Jaroszewicz miniszterelnök között szinte nyílt összecsapás tört ki. Tehát a párt is jelentősen meggyengült, és 1980 nyarán végülis ez vezetett a kirobbanáshoz.

Mik voltak a Szolidaritás mozgalom kifejlődésének és fennmaradásának az okai?

Főleg az a két támasz, amit említettem: az egyház, és az a fajta ellenállási mozgalom, amiből egy sor értelmiségi tanácsadó is jött. Ez a két bázis, ami a szükségállapot után is megmaradt. […] Végső soron a 80-as évtized – 1981 decembere és az 1988-90 közti időszak – eredménytelen volt. Annak ellenére, hogy politikailag „nyugalom" volt, abban az értelemben, hogy el volt nyomva az ellenállás, egyáltalán nem jött rendbe a gazdaság, nem működött jobban a társadalom, a politikai gépezet – tehát nem értek el semmit. Azt elérték, hogy a nyílt lázongás átmenetileg néhány évre megszűnt és a szovjetek nem voltak annyira elégedetlenek, de igazából semmi nem jött rendbe. És ezért nagyon könnyű volt a Szolidaritásnak felélednie 1988-89-ben. Másrészt, végülis az állampárt rákényszerült arra, hogy a kerekasztal tárgyalások során megegyezzen. Az egy más kérdés, hogy ők még 1989-ben se nagyon fogták fel, hogy megbuktak, tulajdonképpen Lengyelországban az állampárt 1990 januárjában szűnt meg és alakult át, azaz öt hónappal később, mint Magyarországon.

1978-ban megválasztottak egy lengyel pápát. Ön szerint mit jelentett ez Lengyelország, a lengyel társadalom, a lengyel politika életében?

Ezek borzasztó nagy kérdések... Közhely, természetesen nagyon sokat.

A lengyel társadalom egy olyan ország népe, amely 123 éven át, aztán utána újabb 6 éven át, ki volt törölve Európa térképéről, amely nagyon sokat küzdött, harcolt, és amely már korábban is pechesebb volt. Mert ugye nálunk Szent Istvánnak sikerült összekalapálnia egy országot, amely több mint 500 évig, amíg ugye Mohács „be nem ütött", addig megvolt. Náluk mi volt? Az ő „Szent Istvánjuknak", Mieszko fejedelemnek a fia, bátor Boleszláv élete végén tudott nagy keservesen egy királyi koronát kicsikarni, és pár év múlva utána el is vesztette. Utána 300 évig nem volt egységes Lengyelország, sok kis fejedelemségre bomlott, csak a 14. sz. elején, a mi Anjouinkkal egy időben Nagy Kázmérnak sikerült újra egyesíteni az országot. Tehát volt 300 év kiesés abból a fejlődésből, ami nálunk azért megvolt, és a mi 12.-13. századunk, sok zűrrel, tatárjárással, ezzel-azzal, de azért nem volt olyan rossz korszak.

Tehát ebben az országban az, hogy *„miközülünk valaki kiemelkedik…"* nagyon sokat jelentett. Ott volt például Marie Curie, az egyetlen, aki nőként kétszer is kapott Nobel-díjat. Aztán, *„más nemzeteknek is van jó irodalmuk, de nekünk négy irodalmi Nobel-díjasunk van"!* Talán profánság az összehasonlítás, de *„most közülünk lett egy pápa"!* Magyarán, a nem vallásosak is ugyanúgy örültek. A szovjetek döbbenten és felháborodva írják különböző ügynökjelentésekben, hogy *„még a pártapparátus munkatársai között is előfordul olyan, aki büszke!"* Ezt szovjet fejjel nem lehet megérteni, részben, mert eleve az ortodoxiának nincs világközpontja, továbbá ők nem voltak büszkék arra, hogy ki a moszkvai pátriárka, mert ők nevezték ki… és KGB-tiszt volt civilben. A leggroteszkebb egyébként az, hogy Krakkóban 1978. október közepén egy értekezlet zajlott a pártbizottságban – a politikai rendőrség képviselőinek részvételével – arról, hogy hogyan lehetne és kellene ellensúlyozni Wojtyła érsek túlzott társadalmi befolyását, és milyen politikai akciókat kellene ellene indítani. Most képzelje el, hogy folyik ez az értekezlet, és egyszerre csak berohan valaki, és azt mondja, hogy *„hagyjuk abba az egészet, ő lett a pápa…"* Ott ájult el mindenki a döbbenettől.

Nyilván a vallásos embereknek, vagy azoknak, akik lehet, hogy nem voltak vallásosak, de a rendszer ellenfelei voltak, természetesen ez egy óriási lelki, és később kiderült, hogy nemcsak lelki, hanem szervezeti, intézményes stb. megerősítést is jelentett. De még a többi lengyelben is – néhány nagyon elvakult párttagot leszámítva – azért volt egy olyan, hogy *„azért csak a mi emberünk… ez most baj nekünk, mert ő most kellemetlenkedni fog a mi rendszerünknek, de hát azért ez mégiscsak…"* És ebben az is közrejátszott, hogy ő egy nagyon rokonszenves egyéniség volt. Egy olyan figura volt, a maga közvetlenségével, okosságával, […] aki rendkívüli módon tudott fogalmazni. Amikor azt mondta 1979-ben a varsói színház előtti téren, hogy *„Szentlélek, szállj le hozzánk, és változtasd meg a föld arcát. E föld arcát."* Egyetlen névmás megváltoztatásával megismételte a végét... és mindenki tudta, hogy mire gondol.

Ezzel együtt én nem gondolom, hogy Wojtyła pápa döntötte meg a kommunizmust. Én azt gondolom, hogy ő mindenképpen egy katalizátor volt, de azért tudta megdönteni, mert az megdőlésre hajlamos volt, mert gyenge volt, mert sok hibája volt. Ugyanúgy nem hiszem, hogy Reagan döntötte meg a kommunizmust. Reagan természetesen sok mindent tett, de gondoljunk bele, 1981 januárjában lépett hivatalba, és az első 4 éves ciklusában semmi nem történt. Dehogy dőlt meg a

kommunizmus, pedig sorra haltak a szovjet pártfőtitkárok. De hozzájárult. Ugyanígy nem Wojtyła döntötte meg a kommunizmust, de kétségtelen, hogy katalizátor szerepet játszott, és fölerősítette a tendenciákat. Támaszt nyújtott a két amúgy is meglevő – az egyházi és az értelmiségi – ellenállási elemnek, és az, hogy ő honnan került a pápai székbe… őt nem lehetett átverni, mindent tudott – és ő azonnal tájékoztatta az egész szabad világot.

A szovjetek pedig teljesen kiborultak, számukra ez felfoghatatlan volt, ők évtizedek óta amúgy is piszkálták a lengyel vezetést hogy miért nem pacifikálják az egyházat. Mindent lehet, Wyszyńskit le lehetett csukni, de az egyházat még akkor sem tudták megölni. Ezt a szovjetek nem fogták fel. Brezsnyev képes volt azt mondani Giereknek 1978 végén, hogy ne engedje be a pápát Lengyelországba, mire mondja Gierek kétségbeesve, hogy *„de Leonyid Iljics, hát lengyel állampolgár! Hát a saját hazájába...” „Találjatok ki valamit... okos ember az a pápa, mondjátok meg neki, hogy mondja le az utat, mondja azt, hogy beteg lett.”* – és ezt Brezsnyev halál komolyan gondolta. Pedig 1978-ban még nem is volt teljesen szenilis, már eléggé de még nem totálisan – 1982 végén halt meg. Szerencsétlen Gierek próbálta magyarázni, hogy *„de értsétek meg elvtársak, ezt nem lehet, hát egyszerűen olyan erőnk nekünk nincs, hogy azt a néplázadást leverjük, ami akkor törne ki..”* Azt kitaktikázták, hogy ne akkor menjen, amikor ő akart, hanem később, meg hogy hova menjen – tehát az időponton és az útvonalon alkudoztak, és abban a pápa is engedett, mert ő meg nagyon szeretett volna menni. De a szovjetek nem értették meg, és teljesen föl voltak háborodva, hogy miért engedik be a pápát Lengyelországba. Mert ugye 1966-ban Gomułka se engedte be VI. Pált. De az teljesen más volt, egy Montini pápát nem beengedni. Őt személy szerint a lengyelekhez, és őhozzá a lengyeleket semmi nem fűzte. Nade nem a krakkói érseket nem engedni be… ilyen nincs! Amellett, hogy ő aztán tényleg az a fajta ember volt, aki simán megtette volna, hogy előveszi a lengyel útlevelét – pápaként egy vatikáni diplomáciai útlevele volt – és megjelenik, és akkor milyen alapon mondani azt, hogy *„maga innen ki van tiltva”*? Ilyen nincs. Nem fogták föl a szovjetek, és végig föl voltak háborodva. Egészen a 80-as évekig, amikor aztán ők is egy picit megpróbáltak nyitni, és Gromiko külügyminiszter elment a Pápához a Vatikánba, majd végül Gorbacsov is.

II. János Pálnak egyébként nagy szerepe volt a rendszerváltozás után is, a Szabad Lengyelországban. Például az, hogy az egyébként nagyon megosztott és jelentős szélsőjobb szárnnyal is rendelkező lengyel püspöki karban nem alakulhatott ki nyíltan EU-ellenes irányzat, az II. János Pálnak köszönhető. Ő keményen odaszólt a püspöki karnak, hogy márpedig az Európai Unióba be kell lépni. A rendszerváltozás után is járt többször Lengyelországban, és a lengyel parlamentben tartott beszédében ezt egyértelművé tette. A püspökök és papok, akiket hivatali fegyelem köt, ezek után nyíltan nem mertek és nem tudtak fellépni, és ennek nagy jelentősége volt mind a NATO, mind az Európai Uniós belépésben. Részemről én nem kezeskednék, hogy az ezekről szóló népszavazások ugyanúgy átmentek volna nélküle.

A 80-as évek végére sok változás történt mind a lengyel belpolitikában, mind a nemzetközi helyzetben. Mit gondol, miért tudott Lengyelország lenni az első ledőlő „dominó”?

Mert náluk volt erősebb az ellenállás szelleme mindvégig, még Sztálin idején is, amely ellenállásban kétségtelenül az egyház, mint független szellemi intézmény nagy szerepet játszott. És mert náluk volt gyengébb a politikai felépítmény és a gazdaság.

Köszönöm szépen a beszélgetést!